

Ára: 1150 Ft

VÁLOGATÁS JANIKOVSKY ÉVA
FELNŐTTEKNEK SZÓLÓ PUBLICISZTIKÁIBÓL

trendkiado.hu

„Míg az ember boldog, nem elmélkedik a boldogság mibenlétéről. Nevet, a párjába karol, és megy. Vagy mérgelődik, dühöng, kibékül, és megöleli. Szóval él. Amikor boldogtalan, akkor elméleteket gyárt. Például olyasmit, hogy más talán egész életében öt percig sem volt boldog, akkor mit akarok én, aki harminc évet szerelemben, boldogságban éltem? Jól hangzik, csak sajnos nem igaz. Mert a boldogságot nem lehet bespárizni. A boldogságot (no, adjuk alább: az örömet) újra meg kell keresni, és meg kell találni.”

MOZGÓ VILÁG

2022/1

1

MOZGÓ VILÁG

2022/1

László Róberttel a választásokról beszélget Rádai Eszter • Magyar Bálint és Madlovics Bálint tézisei a posztkommunista rendszerekről • Sajó Andrással a jogi forradalomról beszélget Kardos Ernő • Mihályi Péter esszéje a járvány első két évéről • Ficsku Pál prózája • Aletta Vid, Ecsédi Orsolya és Kozma Tamás versei

Almási Miklós • Bősz Anett • Dalos György • Csengery Kristóf • Csepeli György • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Karafiáth Orsolya • Körizs Imre • Parászka Boróka • Pető Iván • Révész Sándor • Stuber Andrea • Vadas József • Végel László

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a Mozgó Világ folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41

Mozgó-lexikon
A–Z

ALETTA VID 1972-ben született Budapesten. Költő, író. Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskolán végzett Egerben. Tizenkét évet élt Londonban, jelenleg Magyarországon tartózkodik.

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Közeli jövőnk és a távoli jelen. A digitális társadalom kritikája* (2021).

BÖSZ ANETT 1986-ban született Budapesten. Közgazdász. 2018 óta országgyűlési képviselő, a költségvetési bizottság tagja.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

ECSÉDI ORSOLYA Budapesten született. Jogászként dolgozik. Verseket, novellákat és ifjúsági regényeket ír. Legutóbbi könyve: *Sárkányugatás* (2021).

FICSKU PÁL 1967-ben született Debrecenben. Mozgó Világ-nívódíjas író. Budapesten, a Józsefvárosban él.

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásaig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

KARAFIÁTH ORSOLYA 1976-ban született Budapesten. Író, költő, énekesnő. Legutóbbi könyve: *Amikor Szécsi Pál a csöveken keresztül üzent, avagy így tanultuk a szerelmet* (2020).

KARDOS ERNŐ 1952-ben született Szolnokon. Rádiós és televíziós újságíró.

KOZMA TAMÁS Tornyospálcan született 1951-ben. Nyugalmazott „költögető” bíró. Legutóbbi kötete: *Több a soknál* (2016).

KÖRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

MADLOVICS BÁLINT 1993-ban született. Politológus, közgazdász, szociológus. Legutóbbi könyve (társszerző: Magyar Bálint): *A posztkommunista rendszerek anatómiája* (2021).

MAGYAR BÁLINT 1952-ben született Budapesten. Szociológus, volt oktatási miniszter, liberális politikus. Legutóbbi könyve (társszerző: Madlovics Bálint): *A posztkommunista rendszerek anatómiája* (2021).

MIHÁLYI PÉTER 1953-ban született Budapesten. Közgazdász, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar*

gazdaság útja az adósságválságba 1945–2013 (2013).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÁDAI ESZTER 1946-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt fõmunkatársa, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Az elfeledett államfő* (2020).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplóíró. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál fõszerkesztője.

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Elekes Károly munkái

NAPVILÁG KIADÓ

Gerőcs Tamás

MAGYARORSZÁG FÜGGŐ FEJLŐDÉSE

Függőség és felzárkózás globális történeti perspektívában

Gerőcs Tamás könyve a magyar rendszerváltás örökségét értelmezi újra. A kötet azt állítja, hogy teljesen más megvilágításba kerül Magyarország múltja és jelene, ha az elmúlt 50 év magyar gazdasági és politikai eseményeit a világtörténelmi folyamatok részeként elemezzük. A kötet szerint az 1960-as évek Magyarországa egy „hídmodell” volt, ami egyszerre épült az országnak a nemzetközi munkamegosztásba való visszakapcsolódására és a kádári kompromisszum belső társadalmi egyensúlyára. Ahogy a rendszerváltást ennek a hídmodellnek a válsága határozta meg, úgy a 2010 utáni rezsim sem felszámolta, hanem újraépítette ezt a hidat.

HELYZET MŰHELY KÖNYVEK: a Helyzet Műhely körüli szakmai munka eredményeit publikáló sorozat, melynek Gerőcs Tamás könyve az első kötete. A Helyzet Műhelyt 2011-ben alapították fiatal társadalomkutatók, hogy az aktuális magyar helyzetet baloldali kritikai szempontok bevonásával közösségben elemezzék.

A kötet kedvezménnyel kapható a Napvilág Kiadó webáruházában: www.napvilagkiado.eu

Rádai Eszter	3	Aknák, kamupártok, véleménybuborék <i>Beszélgetés László Róberttel</i>
Magyar Bálint – Madlovics Bálint	18	Magyarország a posztkommunista rendszerek világában 1. <i>Tézisek</i>
Gárdonyi László	47	Egy talált tárgy tuningolása – <i>Elekes Károly festményeiről</i>
Kardos Ernő	52	Lehet-e jogi forradalom Magyarországon? – <i>Beszélgetés Sajó Andrással</i>
Mihályi Péter	64	Orbán megúsza a járványt <i>Esszé</i>
Bósz Anett	76	A káosz embere <i>Publicisztika</i>
Aletta Vid	82	Hazalátogatva, Cím nélkül, Tranzitban <i>Versek</i>
Kozma Tamás	84	Sétágalopp valami semmi körül <i>Vers</i>
Ecsédi Orsolya	86	Marie-ciklus 2, legyen, kehely, ezerötszáz <i>Versek</i>
Ficsku Pál	88	Kockavetők <i>Novella</i>
Hónapló		
Dalos György	94	Magyar őstörténet
Hargitai Miklós	97	Várakozás
Parászka Boróka	100	Magasak és természetesek
Végel László	103	„Mural-csata” és „ökológiai felkelés”
Reflex		
Révész Sándor	107	Átmenet önmagunkba
Almási Miklós	115	Értékkörzők
-ról, -ről		
Pető Iván	119	LTI (Lingua Tertii Imperii)
Csepeli György	122	Kancsal lelkek
Vadas József	125	Téglákba zárt üzenet
Kórizs Imre	130	Viszolygás és kíváncsiság
Csengery Kristóf	135	Ábrázoló zenék
Stuber Andrea	138	Az is gyanús, aki gyanús
Karafiáth Orsolya	141	Bagi Nacsa Orfeuma: Majdnemország kiválóságai

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára nem változott. Az áruspéldányok 1150 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj 10 980 forint.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

nka
Nemzeti Kulturális Alap

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

UK
Új Köztársaságért
Alapítvány

LENTUS Kft.

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2022/január

negyvennyolcadik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bogár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművészet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Jován-Cserna Krisztina (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag). Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfeliszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 10 980 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Aknák, kamupártok, véleménybuborék

László Róberttel beszélget Rádai Eszter*

– Biztos benne, hogy amikor majd 2022 tavaszán megválasztjuk az új parlamentet, még a mai szabályok, a jelenlegi választási törvény¹ szerint fogjuk tenni?

– Átfogó módosításra már nem számítok, legfeljebb apróbb változtatásokra a választás kiírása előtti napokban, egy-két hétben, afféle finomhangolásra...

– De ez a nap már itt van a nyakunkon...

– Mindenesetre közel. Hetvenkilencven nappal a választás előtt kell a köztársasági elnöknek kiírnia, tehát január közepére, második felére várható, de azt megelőzően még bármikor összehívhatnak egy rendkívüli parlamenti ülést. Kicsi az esélye, de megtörténhet.

– Arra a tempóra gondolva, ahogy Semjén miniszterelnök-helyettes szokta a törvényeket és törvénymódosításokat egyik napról a másikra a parlament elé terjeszteni, ez simán belefér. De ebből a tétlenségből az is látszik, hogy újabb, most már ellenkező előjelű kétharmadtól aligha tart a kormánypárt.

– Attól biztosan nem, ahhoz jóval meggyőzőbb ellenzéki előnyre lenne szükség, ami ebben a választási rendszerben és ebben a médiakörnyezetben aligha alakulhat ki. De a

verseny nyitott, feles többséggel bárki nyerhet.

– Mik lehetnek az apróbb változtatások? Például átrajzolhatók-e még a választókerületek határai? Egyáltalán, a jelenlegi térkép, választókerületi beosztás még megfelel a szabályoknak? Nem tér el egyik létszáma sem a megengedettnél nagyobb mértékben az átlagtól?

– De bizony, néhány Pest megyei kerületben már a 2018-as választás óta határértéken felül van a választói lélekszám, amit ebben a ciklusban kellett volna korrigálnia a parlamentnek. Akár az is előfordulhat, hogy a hátralévő néhány napban, hétben vagy akár az utolsó pillanatban ezt meg fogják oldani. És amikor ezeket a lélekszámbeli aránytalanságokat kiigazítják, akár Pest megyén túlra is átcúsuszhat a ceruza.

– Mi ennek a határideje, meddig kellene ennek megtörténnie?

– A törvény úgy rendelkezik, hogy ha egy választás során kiderül valahol az aránytalanság, akkor azt a következő ciklusban, de még a választás évét megelőző év előtt meg kell szüntetni – ez a határidő 2020. december 31-e lett volna. Tavaly év végén történt is rá kísérlet, amit az utolsó pillanatban a Fidesz leszavazott, máig nem világos, miért, hiszen pár nappal előtte még úgy tűnt, hogy támogatják. Azóta él a gyanú, hogy akár a választás kitű-

* László Róbert a Political Capital választási szakértője. (A szerk.)

¹ Az interjú december 20-án készült. (RE)

zése előtti utolsó pillanatokban, de meg fogják ezt oldani.

– *De hogyan, ha egy éve lejárt a határidő?*

– Láttunk már ilyet, kétharmaddal könnyedén ki lehet iktatni a határidőt a törvényből, majd miután át-rajzolták a térképet, visszapakolják a törvénybe a tiltást. Tehát elvileg megoldható, de valamiért egyelőre mégsem oldották meg, pedig kiváló hivatkozási alap lehetne a Fidesz számára, hogy ha már Pest megyét úgyszólván rendbe kell rakni, akkor kicsit máshol is belenyúlhatnak a kerületi beosztásba.

– *Az nem lehet, hogy annyira kedvező még mindig számukra ez a 2011-ben létrehozott beosztás, hogy egy hasonlóan kedvező létrehozásához túl sokat kellene matekozni?*

4

– Az a szoftver, amivel a mostaninál kialakították, rendelkezésükre áll. Biztosra veszem, hogy a 2010 óta lezajlott választások, népszavazások, nemzeti konzultációk eredményeit lefuttatták, de az egyelőre nem derült ki, hogy szerintük érdemes-e finomhangolni a térképen, vagy sem. Elképzelhető, hogy arra jutnak, hogy 2011-ben ezt olyan jól megcsinálták, hogy nem éri meg hozzányúlni. 2014-ben és '18-ban egyébként nem a kerülettérkép miatt lett a Fidesznek kétharmada, az lényegében semmit nem tett ehhez hozzá, hiszen akkor óriási volt a különbség a Fidesz és a második helyezett pártok, pártszövetségek között. Ilyen helyzetben nem sokat számít a kerülettérkép. Most viszont igen, 2022 az első olyan választásnak ígérkezik 2006 óta, ahol fej fej mellett fog versenyezni két nagyobb tömb, és ilyen helyzetben egy kisebb ellenzéki előnyt vissza tud billenteni a kerülettérkép a Fidesz javára.

– *Az nem fordulhat elő, hogy a járvány miatti veszélyhelyzetre való hivatkozással mégsem írják ki a választást? Vagy esetleg mégis lesz internetes szavazás, esetleg levélszavazás nemcsak a határon túli magyar állampolgároknak?*

– Nem számítok ilyesmire, miközben tizenkét év NER megtanított arra, hogy mindig tudnak váratlant húzni. Az újabb szavazási technikák kialakításához is késő van, az online szavazáshoz való felkészülést már rég el kellett volna kezdeni. A levélszavazás az egyetlen, aminek a kiterjesztése elvileg nem volna lehetetlen, arra az infrastruktúra nagyjából föl van készülve, persze nem ötmillió szavazatra, hanem néhány százezerre. Némi fejlesztést az is igényelne, de arra a jogszabályi környezet nagyjából készen van, csak ki kellene terjeszteni a magyarországi lakcímmel rendelkezőkre is a levélszavazás lehetőségét. De mivel a Fidesz ellenérdekelte ebben, biztos, hogy nem fog megtörténni.

– *Kivéve a határon túli magyarok esetében továbbra is.*

– Igen, így értem, tehát marad a lakcím alapú diszkrimináció külföldön élő magyar és külföldön élő magyar között. A Fidesz nem akarja, hogy a Nyugatba szakadt magyarok közül is több százezren szavazzanak, ne csak néhány tízezren.

– *Abból, hogy most már harmadszor nem kötik a választás érvényességét részvételi küszöbhez, mi következik? Hogyan fogja ez most érinteni egyfelől az ellenzéket, másfelől a kormányoldalt?*

– Szerintem nem sokban, most ugyanis biztosan nem fenyeget az

a veszély, hogy ötven százalék alá csúszna a részvétel. Az érvényességi küszöböt annak idején arra az esetre felkészülve törölte el a Fidesz, hogy az ország teljes apátiába esik, és bár simán nyeri a választást, az nem lesz érvényes, mert a választók több mint fele otthon marad. Nem ebbe az irányba haladtunk 2010 óta, 2018-ban már rekordközele volt a részvétel, és 2022-ben is ez a valószínű.

– *Látva az ellenzéki szavazók közötti villongásokat is? A vitákat a megválasztott miniszterelnök-jelölt-ről, a visszahívása követelését a közösségi média bizonyos portáljain, valamint tekintélyes egykori baloldali politikusok részéről, a „nála Orbán is jobb, ezért inkább a Kutyapártra szavazok” vagy épp „otthon maradok” típusú fogadkozásokat?*

– Ezeket hamar elfelejtjük, ha végül beindul az érdemi kampány. Az előválasztás előtti időszakban, amikor rengetegen léptek vissza egymás javára, sokan temetni kezdték az előválasztást, mondván, „sötét, füstös szobákban előre lezsírozták az egészet”. És mit láttunk ezután, amikor már élesben zajlott az előválasztás? Valódi kampányt valódi jelöltekkel, érdemi vitákkal, és végül olyan eufóriát hozott az előválasztás, mint soha korábban semmi az ellenzéki oldalon. A júniusi visszalépések és azok ügyetlen kommunikációja egykettőre feledésbe merült. Most baljósabb a helyzet: nemcsak leállt az ellenzéki kampánygépezet, de a széthúzás jelei is erősek. Mégis, ha képesek lesznek összeszedni magukat, és egy egységes kampányt végigcsinálni, akkor áprilisban nem fogunk emlékezni arra, hogy decemberben milyen volt a hangulat.

– *Maradva kicsit még az érvényességi küszöbnél, nem gondolja, hogy azért az mégis súlyos legitimitációs deficit, függetlenül attól, mekkora részvétel várható, hogy akár a résztvevők 40 százalékával is kétharmados győzelmet lehet „aradni”?*

– Ez 44 százalékkal már megtörtént 2014-ben, egy nagyon széttöredezett ellenzékkal szemben, ennél kisebb szavazataránnyal azért ezt tényleg nehéz elképzelni. Ami a várható részvételt illeti, gondoljon arra, hogy már 2018-ban is majdhogynem rekordrészvételünk volt, annál csak a 2002-es választás második fordulója hozott magasabbat, holott 2018-ban élő ember nem feltételezte, hogy Orbán Viktor elveszítheti a választásokat, akkor csak a kétharmad volt a tét. Ehhez képest most az ellenzék, még ha épp nem is ez a benyomásunk, sokkal jobb állapotban van. Ezért gondolom, hogy a részvétel ennél is magasabb lesz.

– *Én mostanában mást tapasztalok, ne legyen igazam. Korábban, 2014-ben és 2018-ban, amikor a véleményét kérdezték a választásokról, rendre a következő jelzőket használta: „szabad, de nem fair”. Most is így gondolja?*

– Ezt a „szabad, de nem fair” minősítést sokan használják; eredetileg az EBESZ fogalmazott így, majd sok elemző idézte velem együtt. A valóság sokkal bonyolultabb annál, mint hogy ezekkel a fogalmakkal pontosan leírható lenne.

– *Mondok két véleményt, az egyik az ön kollégája, Tóth Zoltán választási szakértőtől származik, szerinte félig szabad, de tisztességtelen és átláthatatlan lesz a 2022-es választás,*

és ez arra az esetre is érvényes, ha a jelenlegi ellenzék győz. Ezzel nagyjából egyetért?

– Másképp fogalmaznék, de nem azért, mert azt gondolnám, hogy esélyegyenlőség lenne. Igen, óriási hátrányból indul az ellenzék, de ez így volt sajnos 2014-ben és '18-ban is, amikor ezeket a játékszabályokat – vagyis hogy ezeken a kereteken belül, ezek között az egyenlőtlen feltételek között kell küzdeni – az ellenzéki pártok elfogadták. Majd miután elvesztették a választást, a képviselők beültek a parlamentbe, és végigcsinálták a ciklusukat, sőt, most már két ciklust is – ezzel a választási rendszerrel. Innentől kezdve nagyon nehéz azt mondani, hogy a következő választáson, mert ilyen durván egyenlőtlenek a feltételek, elindulni sem érdemes. Hiszen az ellenzéknek még ebben a nagyon egyenlőtlen feltételeket biztosító választási rendszerben és ebben a médiakörnyezetben is van esélye megnyerni a választást, csak sokkal nehezebb dolga van.

– Tehát azt mondja, hogy ezt a választási rendszert az ellenzék maga legitimálta azzal, hogy elindult a választáson, és utána kétszer is beült a parlamentbe?

– Igen. És azóta sem történt a feltételekben érdemi változás, leszámítva egy-két aprónak mondható módosítást, illetve egy komolyabbat: a korábbi 27 helyett már 71 jelölt kell az országos listához. De azért ez sem teremtetett minőségileg új helyzetet.

– Idézek egy másik véleményt, Haraszti Miklósét, aki többször volt az EBESZ választási megfigyelője különféle országokban: szerinte már

a választás egyfordulóssá tétele is egyfajta strukturális csalásként értékelhető, afféle törvénybe foglalt csalásként, új, nem bejáratott democráciákban ugyanis a többségi elv ilyen mértékű egyoldalú alkalmazása, mivel jelentősen torzít, a demokrácia szűkítéséhez, fokozatos leépítéséhez vezet.

– Régi vita, hogy az úgynevezett többségi elemek, amelyek a mindenkor győztest aránytalanul magas reprezentációhoz juttatják a parlamentben, mennyire tekinthetők demokratikusnak. Ebben az én – tudomásom szerint – kisebbségi véleményem az, hogy bár az összes úgynevezett többségi elem – az egy forduló, a választókerületek túlsúlya, a valódi hungarikumnak számító győzteskompenzáció –, kétségkívül aránytalan mértékben túlerősíti a győztest, de ha az ellenzék egyszer képes lenne támogatottságban többséget szerezni, akkor a helyzet megfordul, és attól kezdve ezek az elemek már számára lesznek kedvezőek. Tehát ha ezek a legtöbbszidott elemek nem is felelnek meg az ízlésünknek, önmagában ettől még nem válik antidemokratikussá a rendszer. A választói többség megszerzéséhez vezető úton vannak az igazi aknák, nem a mandátumkiosztásnál. Nagy részük kifejezetten a mindenkor jobboldalnak kedvez vagy kifejezetten a kormányoldalnak.

– Kicsit maradnék még a többségi elvnél, illetve az egyfordulós választásnál, ami 2014-ben és 2018-ban is azzal a következménnyel járt, hogy hiába kívánták már akkor is többen a kormány távozását mint a maradását...

– Igen, határon innen majdnem kétszázezerrel többen szavaztak az akkori ellenzéki pártokra, mint a kormányoldalra...

– ...és akkor is a Fidesz–KDNP-nek lett kétharmada.

– Mert a szétaprózódott ellenzék egy ilyen többségi rendszerben képtelen mandátumokra váltani a szavazatait, amivel támogatottságban rendelkezik, ehhez együttműködésre is van kényszerítve. Tudták ezt már a választójogi törvény 2011-es elfogadása után azonnal, a politikai feltételek azonban nem voltak adotak a kooperációhoz. Ez fokozatosan kezdett megváltozni 2018 után, a folyamat végkifejlete pedig, hogy nemcsak az együttműködési hajlandóság született meg, de előválasztáson választották ki a 106 jelöltet és a miniszterelnök-jelöltet is.

– *És az utóbbival, a „kívülálló” Márki-Zay Péter megválasztásával, aki mögött „csak” az előválasztók többségének akarata áll, párt nem, mindjárt létre is jött egy újabb, az ellenzéki erők közötti komoly konfliktus lehetősége, aminek egyelőre, amikor beszélgetünk, nem ismerjük a kimenetelét. Nem gondolja, hogy végső soron ez a helyzet is részben ennek a meg nem felelésnek, ennek a politikai kényszerházasságnak „köszönhető”, az egymással nem vagy csak nehezen összeférő politikai erők és nézetek választás előtti egybekényszerülésének?*

– De, pontosan ezt célozta a Fidesz „centrális erőter”-politikája: ha többen vannak is az ellenzéki szavazók, képtelenek lesznek egységesíteni az erejüket. Ez 2018-ig hibátlanul működött is, 2021-re mégis egységesült az ellenzék, már amennyire. Sérülé-

keny ez a sokszereplős érdekházasság, minden szereplőnek más a motivációja, bizonyos szereplők között óriási a bizalomhiány. A többségi jellegű választási rendszer nálunk most úgy szűkítette be a kínálatot, hogy nagyon különböző szereplőket terelt egy ernyő alá. Ez nem tesz jót a sokszínűségnek, az érdemi vitáknak, de nem is bélyegezhetjük antidemokratikusnak. Az Amerikai Egyesült Államokban évszázadok óta csak két jelölt, illetve két domináns párt közül lehet választani, senkinek nincs esélye harmadikként felnőni hozzájuk. Tehát „a többség dönt” elve, amire a többségi rendszerek működése épül, ugyanannyira demokratikus, mint az arányosság követelménye.

– *Igen, az angolszász világban, de nem az olyan sérülékeny, új demokráciákban, mint a kelet-európaiak – mondja erre Haraszti.*

– Ebben is van igazság. Az „arányos vs. többségi” vita évszázadok óta zajlik, és soha nem fog véget érni. Én csak azt állítom, hogy az, hogy a Fidesz 44 százalékkal kétharmadot tudott szerezni, ránézésre csúnya dolog, de ugyanerre esélye lenne bármely másik pártnak is, ha nem terhelnék a választási rendszert más, tényleg aggályos, egy irányba mutató súlyos torzítások.

– *Jó, akkor nézzük ezeket. Az imént azt mondta, ezek közül sok kizárólag a mindenkori jobboldalnak kedvez. Értsem úgy, hogy csak neki, akkor is, ha veszít, függetlenül attól, hogy éppen melyik oldal az erősebb?*

– Igen. Ilyen például a már emlegetett kerülettérkép, ami a korábbi, 2002-es, 2006-os 2010-es választási

eredmények alapján készült, egyértelműen a jobboldalt uraló politikai erőnek kedvez. Ez, amióta az eszünket tudjuk, a Fidesz, de ez még akár át is alakulhat. Aztán ilyen a külhoni magyarok választójoga; persze, el lehetne várni a baloldali pártoktól is, hogy kampányoljanak a határon túl, csak erre végképp nincs kapacitásuk, és ha lenne is, ott elég nehéz volna megváltoztatni a politikai széljárást. Szóval ez is elég egyértelműen a mindenkori jobboldalnak, de leginkább a Fidesznek tud hozni egy vagy két plusz mandátumot.

– *Melyek a kimondottan a kormányoldalnak kedvező, számára előnyös elemei a választási rendszernek, és besorolhatók-e ezek a család kategóriájába?*

– Mindenekelőtt a csak a kormány számára rendelkezésre álló anyagi háttér – a kormányoldal százszor, ezerszer nagyobb erőforrások fölött diszponál, mint az ellenzék –, illetve az ezek használatát lehetővé tevő rendkívül laza, lényegében kampányidőszakon kívül nem is létező kampányszabályok. Ugyanez a helyzet a kormányhoz, illetve a Fideszhez bekötött civil szervezetekkel, például a Civil Összefogás Fórummal és egyéb Fidesz-közelit szervezetekkel, amelyek szintén kedvükre kampányolhatnak a kormány csapásirányának megfelelően, és rájuk még annyi korlátozás sem vonatkozik, mint a pártokra.

– *Nyilván a választási rendszer agyafonyós, torzító elemei közé sorolandó a határon túli és a külföldön dolgozó magyar állampolgárok nehezen indokolható, diszkriminatív megkülönböztetése, a választójoguk gyakor-*

lásának a gyakran ellehetetlenítéssel határos megnehezítése is.

– Igen, annak ellenére is, hogy az Alkotmánybíróság szerint – furcsa érveléssel – nincs itt semmi látnivaló. Pedig nyilvánvaló, hogy amikor a törvény magyarországi lakcím megléte vagy nemléte alapján tesz különbséget külföldön élő magyar és külföldön élő magyar között, az politikai szempontok alapján alkalmazott diszkrimináció, hiszen azoknak könnyíti meg a szavazást, akik döntő többségükben a Fideszre szavaznak, és azoknak nehezíti meg, ahol felülreprezentáltak a kormány kritikussai.

– *Ez utóbbi honnan tudható?*

– A 2019-es EP-választáson a képviselleteken leadott szavazatokból, amelyeket – ellentétben az országgyűlési választásokkal – külön számolnak meg, tehát nem keverték össze a Magyarországon leadott szavazatokkal. Ott a magyarországi átlagnál jóval gyengébben szerepelt a Fidesz, az ellenzéki pártok pedig ennek megfelelően erősebben. Az országgyűlési választások levélszavazatai – tehát jellemzően a környező országokban élőké – pedig 2014-ben és '18-ban is 95 százalék körüli Fidesz-fölényt hoztak.

– *Határon túli magyarok levélszavazása: hogyan követhető, kontrollálható, biztosítható-e egyáltalán ennek a tisztasága, amikor nem tudható, valóban az a személy adja-e le a szavazatát, illetve az tölti-e ki a szavazólapot, aki a névjegyzéken szerepel? Sőt, mivel egy-egy regisztráció tíz évig él, a névjegyzékben olyanok is szerepelhetnek, akik esetleg már rég nincsenek az élők sorában. Meg*

lehet-e becsülni, hány halott személy nevében érkezik szavazat a magyar parlamenti választásokon?

– 2013 óta lehet regisztrálni, és akik azóta felkerültek a névjegyzékre, azok regisztrációja aktív akkor is, ha nem mindenki él közülük, hiszen erről a magyar állam hivatalból nem értesül. Ezervalahányról talán tud, miközben azóta már vélhetően tízezres nagyságrendben történtek elhalálozások, ezt azonban nem követik le a névjegyzéken. Aztán amikor jönnek a választások, népszavazások, akkor kérdés nélkül kiküldik a levélcsomagot az elhunytak címére is, benne a szavazólappal, és attól kezdve, hogy ki nyitja fel azt a borítékot, és esetleg ki szavaz a halottak nevében, soha nem fogjuk megtudni. A magyarországi névjegyzékeket híresen precízen, megbízhatóan vezetik a hatóságok, de a külhoni magyarok esetében egyszerűen nincs erre lehetőségük. Ami nem az ő hibájuk, viszont hogy ezt elkerüljék, minden egyes választás és népszavazás előtt meg kellene erősíteni a regisztrációt, és csak annak kiküldeni a levélcso- magot, akiről tudjuk, hogy életben van. Egy ilyen nehezítő, adminisztratív akadályt azonban a magyar törvényalkotó nem akar beépíteni a rendszerbe, hiszen minden egyes regisztráció óriási kincs a kormányoldal számára.

– Kamupártok: az már önmagában is felhívás keringőre, ahogyan ezeket finanszírozzák, és az az engedékenység is, ahogyan elszámoltatják őket. Most megjelent a porondon egy, a korábbiaknál súlyosabbnak tűnő figura, a leggazdagabb magyarok között előkelő helyen szereplő, vagyonát a pornóiparban megalapozó Gattyán

György, aki fizetett alkalmazottakat akar képviselőjelölttekként indítani a választáson. Aztán van az ISZOMM, van Varga-Damm Andrea volt jobbkios, pillanatnyilag független képviselő, aki szintén bejelentette, hogy pártot alapít, és el akar indulni a választáson, és nyilván lesznek még más pártocskák is. Mit gondolt ezekről?

– A kamupártok burjánzása is az egyik következménye a választási rendszer legsúlyosabb egyenlőtlenségei közé tartozó kampányfinanszírozási és jelöltállítási szabályoknak, illetve ezek elegyének. Már 2013-ban, a törvény megszavazásakor nyilvánvaló volt, hogy ha ez így marad, akkor bizony politikai opportunisták tucatjai fognak megjelenni a színen, csak azért, hogy hazavigyék ezeket a pénzeket...

– Azt kizártnak tartja, hogy konkrét megbízást is teljesítenek? Vagy kimondott megbízásra nincs is szükség?

– Vannak ilyenek is, olyanok is. 2014-ben a szavazatok több mint három százalékát elvitték a különböző megtévesztő nevű formációk, 2018-ban már csak körülbelül egy százalékot, úgyhogy viszonylag gyorsan megtanulta a választó, hogy nem érdemes ezekre a jól csengő nevű, de soha korábban nem ismert pártokra szavazni. Most viszont, úgy néz ki, kicsit nagyobbbat dobnak, próbálják professzionálisabbá tenni ezt a gyakorlatot, Gattyán György megjelenését ugyanis ezen a porondon nem nagyon lehet másképp értelmezni, mint a Fidesz érdekében történő zavarkeltésként. Ha nem így lenne, nem az előválasztás után tűnt volna fel a semmiből. Ez tehát

több mint egy átlagos kamupárt, amely egyszer csak megjelenik az ajánlóíveken, de még a kampányidőszakban is alig hallunk felőle. Most egy jól felépített kampányt látunk, ami sok olyan kiábrándult szavazót elérhet, akik egyébként az ellenzék felé gravitálnának. Hogy Gattyán hány embert téveszt meg végül annyira, hogy az X-et is behúzza mellé, az megjósolhatatlan, de bizonyosan többet, mint a rég elfeledett, mezei kamupártok. A parlamenti küszöböt jelentő öt százalékot azonban aligha fogja megközelíteni.

– *Mi a véleménye a Kétfarkú Kutya-párt esélyeiről? Kik fognak rájuk szavazni, inkább ellenzéki vagy inkább kormánypárti érzelmű választók? És ami a fő kérdés: bejut-e az MKKP a parlamentbe?*

– Egy picit távolabbról indítanék. Nálunk korábban is, amikor két nagy tömb versengett egymással, mindig megjelentek mellettük olyan formációk is, amelyek képesek voltak megszólítani azokat a választókat, akik egyik nagy tömbre sem akartak szavazni. Ezt már hajlamosak vagyunk elfelejteni, mert rég volt ilyen választásunk, utoljára 2006-ban. 2002-ben megjelent a Centrum Párt, az ország akkor egyik legnépszerűbb politikusával, Kupa Mihállyal az élén, és ha a parlamenti küszöböt nem is érték el, az, hogy alig féléves aktivitás után négy százalékot elvittek, viszonylagos sikernek volt tekinthető. Jól látszott, hogy vannak a centrumban olyan szavazók, akik nem akarnak sem a Fideszre, sem az MSZP–SZDSZ-koalícióra szavazni. 2006-ban pedig leginkább az MDF tudta begyűjteni a nagyokról lepattanó szavazókat, és ez akkor

elég is volt a parlamenti küszöb átlépéséhez. 2022-ben megint két nagy tömb feszül egymásnak, és ezúttal a Kétfarkú Kutya-pártnak van a legnagyobb esélye arra, hogy megszólítsa azokat, akik nem kérnek egyikükből sem. Nem valószínű, de most először nem is lehetetlen, hogy a küszöböt is átlépik. De ha nem létezne a Kutya-párt, vagy beolvadna az ellenzéki együttműködésbe, akkor sem lenne semmi garancia rá, hogy ezek a szavazók végül az ellenzéki sokpárti együttműködésre szavaznának, hiszen sokan közülük ténylegesen olyan proteszt szavazók, akik valami egészen más utat szeretnének.

– *Márki-Zay Péter a szabadeuropa.hu-nak adott interjújában valami olyasmit mondott, hogy szerinte, ha az MKKP bejutna a parlamentbe, az inkább az ellenzéknek jelentene erősítést. Ön mit gondol erről?*

– Hogy az érdekes, sőt, szórakoztató helyzet lenne, ha a parlamenti patkó egyik oldalán 97 mandátummal a Fidesz foglalna helyet, a másik oldalon ugyancsak 97 mandátummal a hat- vagy hétpárti ellenzék, és a maradék öt mandátum a Kétfarkú Kutya-párté lenne. Nem kizárt, hogy ez a helyzet előáll. Nem azt mondom, hogy valószínű, de a jelen tudásunk szerint nem is kizárható forgatókönyv. És akkor a Kétfarkú Kutya-párt nemhogy nem viccpárt lesz már, hanem akár a mérleg nyelve is.

– *Akkor nézzük, a választás napján milyen lehetőségek adódnak a valóságos eredmények megváltoztatására, eltorzítására. Milyen típusú csalások történtek az előző választások során, és ezek a lehetőségek most is rendelkez-*

zésre fognak-e állni? Meg lehet-e ezeket akadályozni, és ha igen, hogyan? Mit tehetnek ezek ellen az ellenzék által delegált szavazatszámálók, és lesznek-e elegendőek, eljutnak-e minden körzetbe, ellentétben a korábbi választásokkal? Sikeres lesz-e az ellenzék által most elindított toborzásuk? Hogyan lehet őket eljuttatni a legtávolabbi zsákfalvakba is, és ott képesek lesznek-e megakadályozni például a láncszavazást vagy a szavazólapok lefényképeztetését? A szavazatvásárlást? A helybe szállított szavazók fiktív címre való bejelentését?

– Kezdjük a szavazatszámálókkal. Kevés dolgot tanult meg az ellenzék az elmúlt években, de azt igen, hogy az együttműködésnek nincs alternatívája – erről már beszéltünk. Másodszor azt, hogy a médián keresztül nem fogják tudni elérni a választókat, és 2019 óta látszik is, hogy egyre erőteljesebben alkalmazzák az úgynevezett „door to door” kampányt, a szórólapozást, a pultozást, és ezért sokkal több választóhoz jutnak el, mint korábban. És a harmadik: felismerték végre a szavazatszámálók jelenlétének fontosságát, és ráébredtek, mekkora hiba nem küldeni elég szavazatszámálót a körzetekbe, még annyit sem, amennyit a törvény megenged nekik, pedig ez tényleg a minimumkritériuma annak, hogy a választás tisztaságát felügyelni tudják. Ez most remélhetőleg meglesz, több civil szervezet is keményen dolgozik rajta, hogy kellő számú delegált legyen.

– Azt gondolja, sikerül is kellő számú biztost összeverbuválni?

– Szerintem húszezer szavazatszámálót ki fognak képezni, de valóban, ahogy az előbb utalt is rá, ez

egy elég nehéz logisztikai és anyagi probléma is, mert oda kell ezeket az embereket utaztatni, annak van útiköltsége, van, akinek esetleg ott is kéne aludnia.

– És ez kizárólag az ellenzék terhe.

– Igen, teljes mértékben, de legalább megtörtént a probléma felismerése, és ezt most már egyre több tetterre kész állampolgár is tudja, és ezért, ha tenni akar az ügyért, akkor ő maga önkéntesként elmegy, szavazatot számol, akár még anyagi áldozatot is hoz ezért. Ez most benne van a köztudatban, és ezen az előválasztás nagyon sokat dobott, 2018-ban ez még egyáltalán nem volt téma. És ami ennél is fontosabb, hogy most tisztességes képzésben részesülnek, két konkurens civil szervezet is van, amely ezt a munkát elvégzi. Várhatóan felkészültebbek lesznek, és képesek lesznek azokban a vitás helyzetekben is jobban érdeket érvényesíteni, amelyek a választások napján gyakran előfordulnak a szavazatszámálói bizottságokban.

– Láncszavazás? Azt hogyan fogják tudni leleplezni?

– Azt sajnos nem igazán lehet, még akkor sem, ha van ellenzéki számlálóbiztos a körzetben. Amúgy a hagyományos láncszavazás fölött eljárt az idő, ma már sokkal inkább a szavazólapok lefotóztatása megy, amit utána be kell mutatni a helyi hatalmasságnak. Ha valahol, ezt nem a szavazókörökben, hanem terepen lehet leleplezni. Viszont egy dolgot már biztosan nem lehet megtenni az ellenzéki szavazatszámálói jelenlétében: nyílt szavazásra készíteni, kényszeríteni a választópolgárokat abból a célból, hogy a szavazóbizottságok

helyi hatalmasságokhoz húzó tagjai ellenőrizni tudják, a választópolgár a „megfelelő helyre” húzta-e be az X-et. Ezt a visszaélést még mi, egy 2014-es közös Political Capital–Átlátszó-projekt keretében lepleztük le.

– *Ehhez képest mellékszál, de nagyon fontos: most már sok éve vagyunk tanúi annak a sokak számára megmagyarázhatatlan, mások szerint magától értetődő helyzetnek, hogy épp azokon a vidékeken, azokban a körzetekben szavaznak szinte egyöntetűen a kormánypártokra az emberek, ahol hihetetlen nyomorban, mélyszegénységben él a nagyrészt cigány lakosság Erről Molnár György, a Szegények bankja mintájára létrehozott, a romák foglalkoztatását szervező Kiútprogram egyik magyarországi alapítója és önkéntese, amúgy közgazdász-matematikus azt mondja, hogy aki nem érti, miért szavaznak a nagy nyomorban élő emberek a hatalomra, annak fogalma sincs a kiszolgáltatottság természetéről. Önnek mi erről a véleménye, milyen módon függ ez össze a választási rendszerrel, lehetne-e ezt valamilyen módon korrigálni? Létezik-e egyáltalán olyan választási rendszer, amikor ez az összefüggés nem működik?*

– Ahogyan ez már korábban is szóba került, nem is a választási rendszerben vannak a legsúlyosabb aknáknak elhelyezve, hanem egyfelől a médiaviszonyokban, másfelől a kiszolgáltatottságban és a szegénységben, amivel a mindenkori hatalom nagyon erőteljesen vissza tud élni. Ezt mi is az elsők között kutattuk még egy 2015-ös, A szegények voksa című tanulmányunkban, amelyben egyebek mellett azt sikerült bizonyítanunk, hogy minél nagyobb a

kis településeken a közfoglalkoztatás aránya, annál nagyobb valószínűséggel van ott a Fidesznek kiugró támogatottsága. Ezek az emberek ugyanis nem a választójogukkal való visszaélésként élik meg, amikor arra kéri vagy kényszerítik őket, hogy a „megfelelő” helyre húzzák be az X-et, hanem egyszerűen csak egy könnyen teljesíthető ellenszolgáltatásként annak fejében, hogy legalább valamivel jobb legyen az életük, mondjuk, többször jussanak közmunkához. Ők abba a helyzetbe születtek bele, abban nőttek fel, és abban élnek, ahol mások döntenek el helyettük, mit lehet és mit nem, és a választás számukra pusztán annak a játszmának, annak a helyzetnek a része, amiben élni kényszerülnek. És mivel nem látnak és nem ismernek semmilyen más lehetőséget, nem is tudják elképzelni, hogy ez valaha megváltozik, és ezt a kiszolgáltatott helyzetet a kormányoldal tudatosan konzerválja.

– *Beszélgjünk egy további beavatkozási lehetőségről a választás eredményébe, amit korábban a Political Capital is vizsgált: a választók utaztatásáról, a határon túli magyar választók itthoni fiktív címekre való bejelentéséről, illetve ennek a parlamenti többség által való, novemberben történt legalizálásáról, ami a korábbiaknál is szélesebbre tárja a kapukat az úgynevezett voksturizmus előtt.*

– Igen, ezt a problémát TASZ-szal együtt 2018-ban mi vittük be a nyilvánosságba, és azóta is rajta tartjuk a szemünket. Itt olyan határon túl élő magyar állampolgárokról volt szó eredetileg, akiknek azért létesítenek fiktív lakcímet, hogy ne csak listára szavazhassanak levélben, hanem

egyéni kerületi jelöltre is, viszont ahhoz meg is kell jelenniük a szavazóhelyiségekben. Néhány esetet már akkor, a 2018-as választás előtt néhány független médium felderített, de az nem derült ki, mekkora a nagyságrendje a visszaéléseknek. Minket az érdekelt, hogy ezen a néhány elszigetelt eseten kívül még hány ilyen fiktív lakcímbeljelentéssel lehet dolgunk, és ezért 2018 áprilisában igényeltük az ügynevezett idősoros adatokat több évre visszamenőleg, hogy lássuk, hol történtek efféle kiugrások a lélekszámokban; hogy mondjuk X településen, ahol 2016-ban csak 200-an éltek, 2017 elején is csak 200-an éltek, de 2017 nyarán már 500-an...

– *Álnaiv kérdés következik: megkapták ezeket az adatokat?*

– Nem hiszem, hogy bárkinek megletést okoz a válaszom: bár közben eltelt három és fél év, ezek még mindig nincsenek a kezünkben, nem sikerült kiperelnünk őket az illetékes hatóságoktól, holott nyilvánvalóan közérdekű statisztikai adatokról van szó, amelyek boldogabb országokban fent lennének a szervek honlapján, mindenki számára hozzáférhetően. Ráadásul most novemberben ehhez képest is történt egy apró törvénymódosítás, ami lényegében legalizálta a fiktív lakcímlétesítést, egyrészt már nem is büntetőjogi kategória, másrészt a lakcím fogalmához mostantól kezdve nem tartozik hozzá, hogy ott kell élni. Innentől kezdve, ha Polt Pétert megkérdezzük, hogy hány fiktívlakcím-ügyben indult eljárás, akkor most már okkal válaszolhatja azt, hogy egyben sem, hiszen ez nem bűncselekmény. Ezzel együtt is, én nem hiszem, hogy ez a

törvénymódosítás az eddigieknél tömegesebbé tenné a fiktívlakcím-létesítést, hiszen ez már enélkül is szinte akadálytalanul zajlott. Viszont parciális siker, hogy miután az ügyre felhívtuk a figyelmet, az ellenzéki oldalról néhány független képviselő, Szabó Szabolcs és Szél Bernadett sikerrel igényelte, hogy a Nemzeti Választási Iroda, ha visszamenőleg nem is, de legalább mostantól kezdve a választás napjáig hozza nyilvánosságra heti rendszerességgel, hogy településenként hányan vannak a névjegyzékben, és így legalább az előttünk álló mozgásokat nyomon tudjuk követni.

– *Mennyire látja biztonságosnak, illetve pártatlannak a választást kontrolláló, felülvizsgáló intézmények működését, a választási bizottságokét, a választási irodákét, a legfőbb ügyészt, a Kúriáét, a Nemzeti Választási Bizottságét? Mit gondol a rendszerről, tart-e megint titokzatos leállásokról, terheléses támadástól, hasonlótól?*

– Fogalmunk sincs, mi fog történni tavaszig, ezt nem is vetíteném előre. 2017 decemberében például az ÁSZ már megbüntette a Jobbikot, most ugyanebben az időszakban nem történt hasonló, a választási versengést súlyosan befolyásoló hatósági döntés. Az pedig, hogy 2018-ban a választási iroda délelőtti leállása bármilyen módon összefüggött volna az eredmény megállapításával, máig élő tévhit. Ami nem azt jelenti, hogy ne lenne nagyon kínos, hogy egy sok milliárdból fejlesztett informatikai rendszer, ha átmenetileg is, áldozatává válhat egy sima terheléses támadásnak vagy akár a választók élénk érdeklődésének a részvételi adatok iránt. Egyéb-

ként már csak ezért is nagyon fontos, hogy a szavazatszámláló bizottságokban képzett emberek üljenek, hiszen Magyarországon – a közhiedelemmel ellentétben – a választás papíralapú, ezért ha elhozzák a szavazókörökből a jegyzőkönyv-másolatokat, és a bennük található adatokat feltöltik egy kereshető adatbázisba, akkor össze lehet hasonlítani őket azokkal, amelyek a választási iroda honlapján megjelennek. És ha valaki eltérést tapasztal, akkor jogorvoslattal lehet élni. Biztos vagyok benne, hogy 99 százalékban egyezni fognak ezek az adatok.

– Milyen hatással lehet a választás eredményére a most zajló, minden mértéken felüli osztogatás, illetve az, hogy a világban az elmúlt tíz évben zajló konjunktúra áldásaiból tulajdonképpen a teljes magyarországi népesség érzékel valamennyit. Persze ki többet, ki sokkal többet, ki sokkal kevesebbet.

– A gazdasági helyzet, tehát a saját pénztárca, a saját munkahelyi viszonyok a legmeghatározóbb motiváló elemei a választásnak, ezek mindig a legdöntőbbek a legtöbb állampolgár számára. És igen, a 2008-as gazdasági válságot követően körülbelül tíz évig folyamatos konjunktúra volt az egész világon, Európában és Magyarországon, és ebből a legkisebb településen élők, a legszegényebbek is érzékelték valamennyit. Az igazi felzárkóztatás persze nem sikerült, nem is volt ez célja a Fidesznek, hiszen akkor nem nekik kellene hálnak lenni, amiért odaadják most már a tizenharmadik havi nyugdíjat is. Erről a Fidesz minden juttatás esetén gondoskodik. És ne feledkezzünk meg arról az információs bubo-

réről sem, amelyben sikerül bent tartani a kisebb települések választópolgárait, akikhez alig-alig jutnak el a független médiumok, náluk talán csak az ellenzéki politikusok kevésbé. Ott nem tépkedik le a kormányzati plakátokat, oda alternatív információ soha el nem jut, csak az, amit a kormány az állami médián és a KESMA-termékeken keresztül felénk sugároz. És minél kisebb a település, annál hermetikusabban zár a véleménybuborék. Ez és a viszonylagos gazdasági stabilitás az, ami a kiszolgáltatottság érzésén túl a Fidesz mellett tudja tartani ezeket a szavazókat.

– Ezt a véleménybuborékot nem sikerült például Dobrev Klára kiváló vidéki előválasztási kampányának kipukkasztania?

– Valamennyire igen.

– Nem erre kellene a választási kampányban is a legnagyobb gondot, a legtöbb erő fordítania az ellenzéknek? És ha próbálkozik is vele, képes-e rá?

– Azt hiszem, hogy a legkisebb településekig nem lesz erejük eljutni, de a megyeszékhelyeken azért már messze túlmutatott az ellenzék előválasztási kampánya, hiszen olyan választókerületekbe is el kellett jutniuk, amelyek korábban ellenzéki szempontból tuti bukók voltak, de most, hogy nem a Fidesszel, hanem egymással kellett megküzdeniük értük, mindegyiknek volt tétje, mindegyikben volt értelme kampányolni. Az előválasztás híre valószínűleg több százezer olyan választópolgárhoz is eljutott, akik soha korábban nem láttak hús-vér ellenzéki politikus, aktivistát.

– *Melyik pártokról beszélünk?*

– A Jobbik és a DK jutott el a kisebb, ezer-ötezer közötti lélekszámú településekre, de a Momentum is kilépett a komfortzónájából, és az MSZP-nek is visszajöttek bizonyos, korábban elveszettek tűnő körzetei. Tizenhatal egyéni jelöltjük van, ez meghaladja az előzetes várakozásokat. Valami hasonlót kell majd csinálniuk 2022-ben is, az élesben zajló parlamenti választás során is, de arra nem számíthatunk, hogy a legkisebb településeken fel tudják venni a versenyt a Fidesszel.

– *Ön szerint hol vannak komoly esélyei az ellenzéknek, ki mit tud hozni és honnan? Melyik pártnak, illetve melyik szereplőnek hol kell mindent bevetnie a győzelem reményében?*

– Már önmagában a 106 közös jelölt óriási, korábban ismeretlen jelenség. 2018-ban még az utolsó pillanatban is egymással veszekedtek az ellenzéki pártok jelöltjei, teljesen koordinátatlanul, ötletszerűen léptek vissza egymás javára itt-ott, de a legtöbb helyen érdemben nem történt visszalépés. A Jobbiknak mind a 106 kerületben állva maradt a jelöltje, az MSZP–PM és a DK koordinált, de az, hogy az LMP, a Momentum és az Együtt hol lép vissza, hol nem, teljesen esetleges volt, hiszen nem volt átfogó, pártok közötti koordináció. Most egészen más a helyzet, hiszen az ellenzéknek 106 közös jelöltje van, és ha sokan közülük nem is esélyesek a győzelemre, pusztán az együttműködés ténye miatt sokkal több egyéni mandátumra számíthatnak, mint az elmúlt néhány választáson bármikor. A kerületek jóval több, mint felében a helyi kampányok biztos, hogy erő-

teljesek lesznek. 2018-ban, a kerületek mintegy felében, külön-külön több szavazatot kaptak az ellenzéki jelöltek a Fidesz jelöltjénél, ami ugyanakkor azt is jelenti, hogy a kerületek másik felében még összeadva is lemaradtak. Persze nem érdemes mechanikusan összeadni a szétaprózódott 2018-as ellenzéki szavazatokat (annak a Jobbiknak még Toroczkai László az alelnöke volt), de a kerületek mintegy felében legalábbis nem esélytelen az ellenzék az egyéni mandátumra. Azt, hogy pontosan melyik tíz-húsz kerület lesz tényleg billegő, szerintem ma még senki nem tudja. Most döntetlenközeli a helyzet, de ha az ellenzék tudna még országosan öthatal százalékpontot erősödni, akkor olyan kerületek is hirtelen nyerhetők vagy legalábbis billegővé válnának, amelyekről 2018-ban álmodni sem mert senki. A tétel megfordítva is igaz: ha a Fidesz visszaerősödik, és jó néhány százalékponttal megelőzi az ellenzéket, akkor a most biztosnak tűnő kerületek közül is jó néhány veszélybe kerülhet.

– *Hol vannak ezek a nyerhető vagy billegő kerületek? Az ország minden részén elszórva vagy koncentráltan?*

– Vegyes az eloszlás. Az biztos, hogy a budapesti kerületek a leginkább esélyesek, ezenfelül szegedi, pécsi, miskolci és Pest megyei kerületeket tartanak számon a leginkább nyerhetők között. Meg persze Dunaújváros, ahol már 2018-ban is jobbikos nyert. A városiasabb kerületek jöhetnek a sorban, például Szolnok, Nyíregyháza Székesfehérvár, de óvatosnak kell lenni a korábbi választási adatok alapján felállított erőssorrenddel, már csak azért

is, mert az egyéni jelöltek személye rengeteget számíthat. Lásd Márki-Zay Péter esetét, akinek felbukkanása előtt Hódmezővásárhelyt sosem soroltuk volna az esélyes ellenzéki körzetek közé.

– *Hol a legkevesebb az esély? Mi a helyzet például Hajdú-Biharban, Bács-Kiskun megyében, Szabolcsban, BAZ megyében, Békésben?*

– Bács-Kiskun talán a legkevesbé nyerhető az ellenzék számára, Hajdú-Bihar is közismerten fideszes, de ott azért előfordulhat egy-egy ellenzéki győzelem, BAZ, Szabolcs korábban, a Jobbik feltöréséig inkább szocialista volt, de 2014-ben egy kivételével, 2018-ban pedig az összes kerületet a Fidesz nyerte. Most, hogy a Jobbik, az MSZP és a DK egy csónakban evez, elképzelhető, hogy Északkelet-Magyarországon jó néhány egyéni kerületet vissza tudnak hódítani a Fidesztől.

– *Inkább, mint a dunántúli megyékben?*

– Zala, Vas, Somogy sokkal maszszívabban fideszesnek tűnik, de Baranyában és Veszprém megyében van keresnivalója az ellenzéknek, és akár Szombathelyen is. Ha az ellenzék tényleg győzelemre játszik, akkor a nagyvárosokat el kell hoznia, azok nélkül nem jön ki a matek.

– *Mit gondol a Mi Hazánk újonnan bedobott kampánytémájáról, az oltásellenességről, amit a hagyományos szélsőjobbos identitáspolitikai témák és a cigányellenesség mellé legújabban kínál a választóknak? Mennyire fognak az emiatt rá leadott szavazatok hiányozni az ellenzéknek,*

mennyire tudja ezeket besöpörni a Mi Hazánk, és van-e esélye ezek segítségével elérni az öt százalékot?

– Ez egy új fejlemény, ami egyébként annak köszönhető, hogy a kormánynak nem sikerült, bár mindent megtett érte, oltásellenes színben feltüntetnie az ellenzéki pártokat. És valóban, mivel a Mi Hazánk volt az egyetlen párt, amelyet ha nyíltan oltásellenesnek nem is lehet nevezni, de korlátozásszeptikusnak mindenképp, az erre vevő választók egy részét begyűjtheti, márpedig ez a kör valóban messze túlmutat a szélsőjobbaldali táboron.

– *Mert az oltásellenesség pártsemleges.*

– Így van, a közvélemény-kutatások azonban egyelőre nem mutatják, hogy ebből olyan nagyon sokat profitáltak volna. Olyan felmérés már van, ami a parlamenti küszöb közelébe méri őket, viszont azt is tudjuk, hogy a statisztika nem ért a politikához: egy két-három százalékosra mért párt hibahatáron belül is lehet ötszázalékos.

– *Ön szerint lehet-e komolyan befolyásolni közvélemény-kutatásokkal az eredményeket? Mi a véleménye a beszélgetésünk előtt néhány nappal kiszivárogtatott anonim, kontrollálhatatlan, nem az ellenzék által megrendelt, viszont számára nagyon kedvezőtlen adatokat tartalmazó felmérésről? Lehet-e hamis, manipulált, rossz szakmai színvonalú közvélemény-kutatásokkal a választást befolyásolni?*

– Természetesen lehet, a közvélemény-kutatási eredményeknek mindig volt orientáló hatásuk, amivel sokszor éltek már vissza nagyon so-

kan. Gondoljunk arra például, milyen kérdést tesz fel a kormány nemzeti konzultáció címén, ami nyilvánvalóan nem arról szól, hogy meg akarja ismerni a választók álláspontját, hanem éppen hogy orientálni szeretné a közvéleményt. A valódi közvélemény-kutatásoknak természetesen nem a befolyásolás a céljuk, de mivel a közzétett adatok és eredmények nem légyeres térbe kerülnek, igenis visszahatnak a választói magatartásra és a pártokra is. Gondoljunk például Karácsony Gergely visszalépésére, aki néhány friss közvélemény-kutatási adatot látva döntött úgy, hogy visszalép, mert azt olvasta ki belőlük, hogy Márki-Zay Péternek nagyobb esélye van győzni, mint neki.

– *Mint viszonylag hosszú tapasztalattal rendelkező választási szakértőtől kérdezem: mennyire tartja racionálisnak a választók döntéseit? Amikor a parlamenti választáson pártot, illetve képviselőt választanak, mennyire vezeti az átlagos választót a ráció, a saját, a családja, a*

környezete, a városa, az országa jól felfogott érdeke?

– Régóta az a véleményem, hogy racionális választó nem létezik. Az ember nem racionális lény, legfontosabb döntéseinket mindannyian érzelmeink, benyomásaink, szimpátiáink, antipátiáink alapján hozzuk meg, akkor is, ha közben szeretünk magunkra mint megfontolt, racionális lényekre gondolni. A kampányok sem véletlenül célozzák az érzelmeinket. Félelmet generálnak, máskor az összetartozás-érzést erősítik, de leginkább azt igyekeznek sugallni, hogy vannak a jók és vannak a rosszak, és te vagy az egyik csoportba vagy a másikba tartozol. A legfőbb politikai üzenetek erről szólnak, és mi nagyon ritkán döntünk egyik vagy másik politikai erő mellett aszerint, hogy hány százalékos áfakulcsot ígér.

– *Értsem úgy, hogy az a párt, amely racionális érvekkel operál, viszont háttérbe szorítja az érzelmi szempontokat, biztosan nem fog nyerni?*

– Ez egészen biztos.

Magyarország a posztkommunista rendszerek világában

1. rész

Bevezető

2021 júniusában jelent meg a Noran Libro gondozásában *A posztkommunista rendszerek anatómiája* című, mintegy 900 oldalas könyvünk. A kötet – amely eredetileg angolul íródott, és előkészületben van az orosz, a román és a spanyol nyelvű kiadás is – a volt szocialista országokban kialakult demokráciák, autokráciák és diktatúrák működéséről kíván átfogó képet adni. Az alábbi 120 pontban foglaljuk össze a kötet legfőbb állításait, bemutatva azt a sűrű fogalmi hálót, amit a posztkommunista régió országainak leírására dolgoztunk ki. A 120 pont emellett – az eredeti kötettel ellentétben – magyarországi fókusszal íródott, a célja pedig, hogy bemutassa: milyen rendszerben élünk, mi jellemzi a magyarországi rezsim legfőbb aktorait, intézményeit és dinamikáját, és hogy mindezek nyomán hogyan illeszkedik bele hazánk a posztkommunista rendszerek világába.

A magyar maffiaállam

1. Magyarország ma egy posztkommunista maffiaállam. A 2010-ben bekövetkezett autokratikus áttörés leváltotta a patronális demokráciát, azaz a versengő korrupt hálókat, és immár egy egypiramisos, informális patrónus-kliens függőségi viszonyokon alapuló háló létezik a csúcspatrónus, Orbán Viktor

vezetésével. Így a rendszer egészére patronális autokráciaként utalhatunk, amely a posztkommunista régió önkényuralmainak tipikus formája. Az uralmi elit döntései a hatalomkoncentráció és a vagyonfelhalmozás egymástól elválaszthatatlan ikermotívumával írhatók le és érthetők meg.

2. A 2011-ig érvényben lévő vegyes választási rendszer lehetőséget nyújtott arra, hogy 2010-ben a Fidesz a szavazatok 53 százalékával is megszerezze a parlamenti helyek kétharmadát, aminek révén gyakorlatilag korlátlan politikai hatalomhoz jutott. Egyrészt egymaga újraírhatta az alkotmányt, illetve hozhatott meg bármilyen egyéb jogszabályt, másrészt pedig konszenzuskényszer nélkül nevezhette ki a liberális demokrácia hatalmi kiegyensúlyozását szolgáló intézményekbe, azok élére saját klienseit (alkotmánybíróság, médiahatóság, a bíróságokat felügyelő országos tanács, a választásokat felügyelő testületek stb.). A korlátlan alkotmányozási és kinevezési hatalom létrejötte nyomán végbement a demokrácia intézményrendszerének „strómanosodása”: a közhatalmi funkciók többségét betöltők gyakorlatilag – különböző szintű – politikai strómanok, akik pozíciójukból adódó autoritásukkal nem autonóm módon élnek, hanem csak a legalitás szférájába közvetítik a jogilag definiált

intézményeken kívül született döntéseket. Az informális hatalomgyakorlás döntéshozó „szerve” a fogadott politikai család, illetve annak felső régiója, a patrónus udvartartása. Az olyan formalizált, legitim intézmények, mint a párt, a kormányzat, a parlament vagy a különböző érdekegyeztető fórumok, elvesztették döntéshozó szerepüket, és pusztán a fogadott politikai család transzmisziós szíjaivá váltak.

3. A maffiaállam vezetői a gazdasági elit lecserélése és módszeres tulajdonfosztása révén szereznek családi vagyont. A fogadott politikai család az állami erőszak vértelen eszközeivel szerez a maga számára vagyont, s ebben összehangoltan működik közre a parlament, a kormány, az adóhivatal, a kormányzati ellenőrzési hivatal, az ügyészség és a rendőrség. A hagyományos korrupció visszaszorul: nem állami tisztviselőket vesztegetnek meg kenőpénzzel, hanem az állami bünszervezet szed védelmi pénzt. A politikai család vagyonát strómanok, a belső körhöz tartozó oligarchák halmozzák fel, s államilag támogatott eszközökkel, offshore cégek beiktatásával mossák tisztára. A piacgazdaság kapcsolati gazdaságá alakul, ahol a versenypiacokat elfoglalják, patrónus-kliens függőségi láncokat építenek ki, vagy – ha az autonóm pozíciók nem megtörhetők – különböző módokon pacifikálják a megmaradt (például multinacionális) cégeket és társutas oligarchákat.

4. Bár az orbáni autokratikus átörös viszonylag hamar végbement, az autokratikus stabilizáció, a rendszer megszilárdulása sokkal hosszadalmasabb folyamat. A 2010 óta eltelt tíz évben a rendszer igyekezett megtörni a hatalmára potenciálisan

veszélyt jelentő autonómiákat: az autonóm médiát, az autonóm civil szervezeteket, a vállalkozók autonómiáját és az állampolgári autonómiákat is, bár épp az egyéni szabadságjogokat tudta a legkevésbé csorbítani. Ennek magyarázata, hogy Magyarország az Európai Unió tagja, de mivel az egyetlen maffiaállam az EU-n belül, az uniós intézmények csak bizonyos területeken jelentenek valódi korlátot, máshol pedig – leginkább pénzügyi források révén – épp a rendszer stabilizációját segítik elő. A politikai és gazdasági eliten túl a magyar társadalom széles rétegeit is behálózó patrónus-kliens kapcsolatok egyre több embert tesznek érdekeltté a rendszer fennmaradásában, akiknek különlegesen jó perspektívát felmutató alternatívára lesz szükségük ahhoz, hogy egy váltást hosszabb távon is támogassanak.

5. Ami Magyarországon bekövetkezett, nem volt végzetserű, sőt még a posztkommunista térség nagy részén megfigyelhető útfüggőség meghatározottságaival is szembe megy. Az ország nyugati keresztény civilizációs gyökereinek megfelelő liberális demokrácia csupán egy epizód volt a rendszerváltás után, amit 1998 után a közélet fokozatos patronális elfajulása, az informális hálók kiegyensúlyozatlan versenye s végül egy olyan, egyipiramisos patronális háló kialakulása követett, ami sokkal inkább jellemző a tőlünk keletre eső, ortodox és iszlám civilizációs gyökerű régiókra. Ehhez hozzájárult az osztatlan végrehajtó hatalom és az aránytalan választási rendszer intézménye éppúgy, mint a kormányképesség eróziója, a kormányzó pártok hitelvesztése és bénultsága, a 2008-as gazdasági vál-

ság, valamint a hideg polgárháborús politikai klíma.

Makacs struktúrák: civilizációk, útfüggetlenség és úteremtés a posztkommunista régióban

6. A szovjet birodalom összeomlását követően nem jött el a „történelem vége”: nem teljesült be az az illúzió, hogy a kommunista diktatúrákat csak nyugati típusú liberális demokráciák válthatják fel. Sokáig konszenzus uralkodott abban, hogy egy ilyen irányú lineáris, progresszív fejlődési folyamatnak vagyunk a részesei, a liberális demokráciák normáitól való eseti eltérések pedig kezdetben inkább tűntek „gyermekbetegségeknek”, mint a rendszerek „felnőttkori” személyiségjegyeinek. A 90-es évek politológiai irodalmát a tranzitológia különböző ágai dominálták: annak vizsgálata, hogy hogyan járnak be, illetve milyen nehézségekkel szembesülnek a rendszerváltó országok a liberális demokrácia felé vezető úton.

7. Az ezredforduló körül a tranzitológiát felváltotta a hibridológia, amely annak belátásából fakadt, hogy a rendszerváltás után létrejött, „se nem diktatúra, se nem demokrácia” rezsimek nem szükségképpen „fejlődnek” a nyugati ideál felé, hanem intézményi elemeik összességében képesek stabil, *sui generis* rendszereket alkotni. A különféle „hibrid rezsimeket” megragadni kívánó leíró nyelvi kísérletek többnyire valamilyen formában a demokrácia-diktatúra tengely mentén próbálták értelmezni az egyes posztkommunista államok politikai folyamatait: illiberális demokrácia, fogyatékos demokrácia, irányított demokrácia stb. egyfelől, valamint féldiktatúra, választásos önkényuralom, versengő autoriter

rendszer stb. másfelől. Ezek a kísérletek elsősorban a formális politikai intézményrendszerre (a pártokra, a választásokra, az alkotmányra stb.) koncentrálnak, mintha egy rezsim központját szükségképpen – mint a nyugati társadalmakban – egy a társadalmi cselekvés többi szférájától elválasztott, autonóm logikával rendelkező politikai szféra adná. A posztkommunista régióban azonban nem vagy csak kezdetlegesen válik szét a társadalmi cselekvés három szférája: a politikai, a gazdasági és a közösségi szféra.

8. Hogy egy társadalomban milyen szintű a társadalmi cselekvés szféráinak szétválasztása, az a rezsim intézményeit működtető szereplők kultúrájában, normáiban mutatkozik meg, miközben az egyes rezsimtípusok maguk is feltételezik a szétválasztás egy bizonyos szintjét (például a liberális demokráciában elválnak a politikus állam és a család iránti kötelezettségei). Ha a legtöbb szereplő normái alapvetően ugyanazt a szétválasztást tükrözik, mint amit a rezsim formális intézményei elvárnak, akkor a rezsim fenntartható. Ellentétes esetben a szereplők saját, informális normáik szerint fogják „belakni” és működtetni a formális intézményeket, aminek következtében a kérdéses rezsim vagy gyenge lesz, és fokozatosan egy fenntarthatóbb rezsimtípusba megy át, vagy pedig célzott (ténylegesen működő) védekező mechanizmusokat kell a degeneráció elkerülése érdekében intézményesítenie. A közösségi cselekvés három szférájának szét nem válása bizonyos, gyakran csak informálisan létező makacs társadalmi struktúrák képében jelenik meg a régió országokban.

9. A makacs struktúrák fejlődése végigkövethető a történelemben, szétválasztva a kommunizmus előtti, alatti és utáni periódusokat. A kommunizmus előtti időkben a társadalmi cselekvés szféráinak szétválasztása civilizációs határokat követett. Amikor a régiót feudális államok népesítették be, a nyugati kereszténységhez tartozó államok a szférák nagyobb fokú szétválását és autonómiáját mutatták, mint a keleti ortodox, iszlám és kínai civilizációhoz tartozó feudális államok. A szférák szét nem válása egy sor, egymást erősítő tényezőben öltött testet, amelyek a későbbi makacs társadalmi struktúrák huszadik század előtti előképei, előzményei voltak. Ezek közé tartoztak a társadalmi struktúrák szintjén a tradicionális, feudális és személyes kötéseken alapuló hálók, valamint a hatalom és a tulajdon nyílt összefonódása, míg az uralmi struktúrák szintjén a személyes hálók mentén kialakult patronalizmus (függő viszonyok piramisszerű, formális hálózata) és a hatalom és tulajdon összefonódását követő patrimonializmus (a magán- és közszféra szét nem választottsága).

10. Amikor civilizációkról beszélünk, azok Samuel P. Huntington által leírt határvonalait tekintjük meghatározónak, viszont a civilizációk működését Peter J. Katzenstein új, a Huntingtont ért kritikákra reagáló elméletével ragadjuk meg. E szerint a világon számos civilizáció létezik, amelyek azonban belsőleg is plurálisak és folyamatosan változnak. Ami mégis összeköti az egyes civilizációk országait az „egység a sokféleségben” jelszava alatt, az részint a különböző országok elitjeinek meghatározott interakciói, részint pedig a lakosság

által osztott közös civilizációs identitás. Katzenstein kiemeli a civilizációs aktorok (államok, birodalmak, politikai uniók) szerepét, a „csendes terjedés”, a másolás és a nyílt export általuk alkalmazott technikáit, valamint hogy az egyes civilizációkat benépesítő emberekben kialakul egy adottnak vett valóságértelmezés, amely meghúzza számukra a „mi” és a „többiek”, valamint a „jó” és „rossz viselkedés” közti határvonalakat.

11. Szűcs Jenő egy munkájában Európa három történeti régiójáról beszél, melyben Európa második világháború utáni végletes politikai megosztottsága idején érvel Közép-Kelet-Európa léte mellett, mely akkor történetesen a szovjet blokk részét alkotta. Közép-Kelet-Európa keleti határát a nyugati és az ortodox kereszténység határvonalában látta. Szűcs nyomán, a posztkommunista régiót vizsgálva beszélhetünk az egykori szovjet birodalom három „történelmi régiójáról”: a nyugati keresztény régióról, amely a Szovjetunió belüli balti és az azon kívüli, közép-európai államokat foglalja magába; az ortodox keresztény régióról, amelyet az európai szovjet tagköztársaságok, valamint Bulgária, Grúzia, Macedónia, Románia és Szerbia alkot; és végül az iszlám történeti régióról, amelybe Közép-Ázsia volt szovjet tagköztársaságai tartoznak. Ezek a régiók eltérő módon adoptálták a kommunista rendszert, s később, annak bukása után más adaptációs potenciállal rendelkeztek a liberális demokrácia intézményrendszerének meghonosítása szempontjából is.

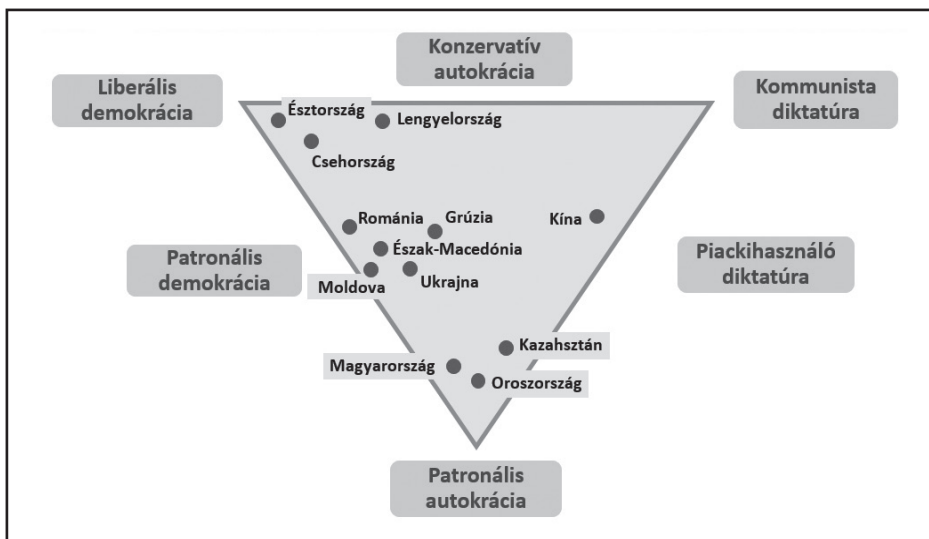
12. A kommunista időkben a diktatúra egyfajta „politikai fedőt” helyezett a különböző civilizációkhoz tartozó országokra. Az 1917 (illetve

1945) után létrejövő kommunista rendszerek nemcsak megakasztották, hanem – ahol már elindult vagy végbement – vissza is fordították a társadalmi cselekvés szféráinak szétválasztását. A magántulajdon és a magánszféra, illetve autonóm közösségek felszámolása a totalitárius kommunista uralmi rend és ideológia keretein belül egyesítette egy neoarchaikus formában a három szférát. Csak míg ez a lépés Közép-Kelet-Európában regressziót, addig Kelet felé haladva az elkülönülés folyamatának megakasztását és a korábbiaktól eltérő módon történő konverzációját jelentette. A feudalizmus tradicionális patronális hálózatait egy bürokratikus patronális háló váltotta fel, miközben a hatalom és a tulajdon összefonódása az állami tulajdon monopóliumában öltött testet. S bár a különböző régiókban a kommunizmus eltérő változatai terjedtek el, a kommunista diktatúra mindenhol hasonló társadalmi folyamatokat indított el, és bizonyos fokig valóban homogenizálta ezeket az országokat.

13. A kommunizmus utáni időkben a rendszerváltás a formális intézmények szintjén hozott változást, nem pedig az azokat működtető szereplők informális normái, azaz a társadalmi cselekvés szféráinak szétválasztása terén. Miközben a liberális demokráciák exportját propagálók abban bíztak, hogy a kommunista hatalmi rendszer összeomlása után a liberális demokráciák politikai intézményrendszere tetszőleges értékstruktúrára ráépíthető, a történelmileg meghatározott értékstruktúrák sajátos önmozgással rendelkező „tektonikus lemezei” nem viselnek el tetszőleges politikai építményeket. Liberális demokráciák ott jöttek lét-

re a posztkommunista régióban, ahol az aktorok szintjén léteztek az ezt támogató normák (8-as pont). Azonban minél kevésbé váltak el – részint civilizációs alapon (9-es pont), részint pedig a kommunizmus hatására (12-es pont) – a politikai, piaci és közösségi cselekvés szférái, annál makacsabban voltak jelen az új rendszerben a korábbi rendszerek társadalmi és uralmi struktúrái. Ezek a demokrácia intézményrendszeréhez alkalmazkodva új formákat öltöttek: így jelentek meg az informális személyes hálók, szemben a tradicionális és bürokratikus hálókkal; az informális patronalizmus, szemben a formális, feudális és pártnomenklatúrához kötődő patrónus-kliens függőségekkel; a hatalom és tulajdon egymást feltételező összefonódása ugyancsak informálisan, a törvényes kereteket megkerülő, illegális módon; valamint a patrimonializáció, az intézmények magánbirtokként történő kezelése a demokrácia kulisszáinak fenntartásával.

14. A makacs struktúrák a rendszerváltás utáni rendszerek patronális jellegét határozzák meg, nem azt, hogy demokráciák vagy autokráciák alakulnak-e ki. Hogy az egyes országok melyik politikai berendezkedésre hajlamosak, abban leginkább két intézményi tényező játszott közre: az osztott végrehajtó hatalom és az arányos választási rendszer. Ezek léte hátráltatja a hatalomkoncentrációt, s így az egypiramisos rendszerek kialakulását, míg ezzel szemben a hiányuk kedvez az autokratikus törekvéseknek. A régió egyes országainak demokratikus fejlődéséhez hozzájárult továbbá a hibridológiából ismert nyugati kötődés és befolyás is, főként az ameri-

1. ábra: A posztkommunista rezsimek fogalmi tere, tizenkét példával (2020-as állapot)

kai demokráciaexport, a betelepülő külföldi tőke, valamint az EU belépési feltételei révén. A belépés után viszont az EU feltételrendszere elvesztette fegyelmező erejét, illetve a belépés előtt is csak azon országok esetében eredményezett liberális demokráciát, ahol a makacs struktúrák nem voltak erőteljesen jelen. Ahol a patronális örökség meghatározó volt, ott a nyugati kötődés és befolyás a tényleges demokratizálódás helyett az álcázás különböző technikáit hívta életre.

15. A posztkommunista régió megértéséhez a rezsimeknek egy új tipológiája szükséges, amely egyszerre reflektál a politikai intézményrendszer és a gazdasági-társadalmi viszonyok rendszerváltás után kialakult rendjére. Kornai János három alaptípusa – demokrácia, autokrácia, diktatúra – nyomán, azokat megkettőzve hat rezsimtípust határozunk meg: a nyugati típusú, plurális hatalomra és a formális intézmények dominanciájára épülő liberális demokráciát

(pl. Észtország); az ugyancsak plurális, de patronus-kliens hálók versenyén alapuló patronális demokráciát (pl. Románia, Ukrajna); a pluralitást megtörő, egypiramisos patronális háló által dominált, egy csúcspatronusnak a politikai és gazdasági szférára kiterjedő informális teljhatalmát megtestesítő patronális autokráciát (pl. Magyarország, Oroszország); az egypiramisos háló által, de formálisan és csak a politikai szférát leuraló konzervatív autokráciát (írányát tekintve pl. Lengyelország); a klasszikus, bürokratikus patronális háló által a politikát és a gazdaságot egybeolvasztó kommunista diktatúrát ('89 előtt pl. a Szovjetunió); végül pedig az egypártrendszer formális hatalmi monopóliumát fenntartó, de a magángazdaságot különböző formákban működtető piackihasználó diktatúrát (pl. Kína). A hat ideáltípus segítségével egy háromszögletű fogalmi teret feszíthetünk ki, amelyben elhelyezhetők a régió országai (1. ábra).

Államtípusok és az uralmi elit természete

16. Az állam a legitim erőszak monopóliumának intézménye, amellyel erőforrásokat rendez el és oszt újra bizonyos földrajzi határok között, az államhatalmat gyakorlókat pedig az uralmi elit elnevezéssel illetjük. Az uralmi elit olyan hatalmi háló, amely mindazokat a szereplőket tömöríti, akik rendelkeznek politikai hatalommal az államgépezet működtetése felett. A különböző uralmi eliteket három alapvető szempont szerint lehet megkülönböztetni: (a) pluralitás, melynek kapcsán beszélhetünk egy központú és több központú hatalmi hálóról; (b) formalitás, melynek kapcsán beszélhetünk döntően formális és döntően informális kötéseken alapuló uralmi elitről; valamint (c) patronalitás, melynek kapcsán beszélhetünk nem patrónus-kliens viszonyokon alapuló, azaz nem-patronális elitről és patronális elitről. A patronális eliteket az alá-fölé rendeltségeken túl azok kényszerítő volta is jellemzi: a hálóba nincs szabad belépés, csak befogadás, beléptetés, behódoltatás, és abból nincs szabad kilépés sem, csak kitaszítottatás. A liberális demokráciák korlátozott politikai elitje döntően formális, több központú és nem-patronális; a kommunista diktatúrák nómenklatúrája ugyan csak formális, viszont egy központú és (bürokratikus) patronális háló. Végezetül a patronális autokráciák uralmi elitje, a lent részletesebben is definiált fogadott politikai család informális viszonyokon alapuló, egy központú patronális háló.

17. Különböző államtípusokat definiálhatunk az uralmi elit céljai, alapvető programja és kormányzás-

hoz való attitűdje nyomán. Az államműködés uralkodó elve – a jelen fogalmi keret számára – háromféle lehet: (a) a társadalmi érdek elve, amely egy ideológiai, érdek- vagy érték alapú (policy) program megvalósítását jelenti a hatalom kizárólagos birtoklására való törekvés nélkül; (b) az ideológia-végrehajtás elve, amely egy ideológiai program megvalósítását tűzi ki célul a hatalom kizárólagos birtoklására való törekvéssel; és (c) az elitérdek elve, ahol a hatalom kizárólagos birtoklására való törekvés a személyes, saját (patronális) hálóba tartozók vagyonszerzésével kapcsolódik egybe. Ezen elvek segítségével különböztethetünk meg olyan, szakirodalomban használt államelnevezéseket, mint az alkotmányos vagy jóléti állam (amely modellszerűen a társadalmi érdek elve alapján működik), a pártállam (amely modellszerűen az ideológia-végrehajtás elve alapján működik), valamint az alább részletesebben definiálandó maffiaállam (amely modellszerűen az elitérdek elve alapján működik).

18. Az elitérdeket szolgáló államok gyakran szinonimaként használt elnevezései között logikai rend teremthető négy kérdés, illetve értelmezési réteg segítségével. Az első kérdés, hogy mi az uralmi elit természete: ennek kapcsán beszélhetünk olyan államról, ahol az uralmi elitet az informális jelleg dominálja (hálózati állam); ahol az uralmi elit nemcsak informális, de patronális háló is (patronális állam); és ahol ez az informális patronális háló patriarchális családi jellemzőket is megtestesít (klánállam). A második kérdés, hogy hogyan sajátítják ki az intézményeket: ennek kapcsán

beszélhetünk olyan államokról, amelyeket az uralmi elit a magánbirtokaként kezel, de legitim módon (patrimoniális vagy szultanisztikus állam); és olyanokról, amelyekkel ugyanezt teszik, de illegitim módon, jogállamot színelve, a demokrácia kulisszái között (neopatrimoniális vagy neoszultanisztikus állam). A harmadik kérdés, hogy hogyan sajátítanak el tulajdont: ennek kapcsán beszélhetünk olyan államról, amely legálisan adóztat túl és osztja el az ebből származó jövedelmeket (járadékvasz állam); amely illegálisan teszi ugyanezt (kleptokratikus állam); s amely az előbbi módokon túl prédavadászatot, azaz az uralmi elit számára állami erőszakkal megvalósított tulajdonrablásokat is megvalósít (ragadozó állam). Végül az utolsó kérdés, hogy mi az elitérdekű cselekvés jogi státusa: ennek kapcsán beszélhetünk olyan államról, ahol a korrupció nem más, mint vesztegetés, és főként az alsóbb szintű közigazgatás szereplői valósítják meg (korrupt állam); ahol a korrupció felnyúlik a kormányzati szereplőig, és bizonyos törvények is ennek a jegyében születnek (foglyul ejtett állam); valamint olyan államról, amelyet az uralmi elit maga működtet bünszervezetként (bűnöző állam).

19. Léven a négy szempont egyazon állam négy különböző oldalára utal, kombinálnunk kell az egyes elnevezéseket, ha egy államot a maga teljességében szeretnénk megragadni. Azt az államot, amely egyszerre klánállam, neopatrimoniális állam, ragadozó állam és bűnöző állam, maffiaállamnak nevezzük. A „mafia” egy fogadott család, amely a patriarchális családfő jogosítványait érvényesíti – a klasszikus maffia

esetében az állami szuverenitással szemben, míg a maffiaállamnál az állami szuverenitás birtokosaként. A maffiaállam nem szervezett alvilág, hanem szervezett felvilág, a parazita állam privatizált formája. A négy említett szempont tekintetében a maffiaállam mindenekelőtt a fogadott politikai család uralmát jelenti (klánállam). A patriarchális családfő, a formálisan elnöki vagy miniszterelnöki szerepet betöltő csúcspatrónus nem kormányoz, hanem rendelkezik: meghatározó a személyes és vagyoni döntések ügyében, s egyben státusmeghatározó is, amely státus rendezi az ő „háza népe”, nemzete személyes szerepeinek és kompetenciáinak teljes körét (neopatrimoniális állam). A csúcspatrónus szabja meg a tulajdonviszonyokat is, mindenki státusa és érdemei szerint (ragadozó állam), de teszi mindezt nem a formális, alkotmányos jogosítványai szerint, hanem azokon túlnyúlva, a hatályos jogszabályokat megszegve (bűnöző állam). Ezért kell semlegesítenie olyan jogállami kontrollmechanizmusokat, mint az ügyészség és az alkotmánybíróság, amelyek nem járnak el a fogadott politikai család tagjai által megvalósított jogtalanságokkal szemben.

20. A maffiaállam, amely az elitérdekű államok *par excellence* képviselője, világosan elválík az alkotmányos, illetve jóléti államoktól, amelyek a társadalmi érdekű államok *par excellence* képviselői. Ez utóbbiak és a maffiaállam közti különbséget leginkább abban lehet megragadni, hogy az állami cselekvés döntően személytelen/normatív vagy személyre szabott/diszkrecionális. A maffiaállamban a jóléti álla-

mokra jellemző normatív juttatások helyett a személyre szabott kegy és büntetés, a normatív szabályozások helyett pedig az egyszemélyi döntéshozatal és eszközszerű jogalkalmazás válik meghatározóvá. S bár a maffiaállam maga is számos adót és juttatást normatívan állapít meg, illetve csak szükség esetén, jutalmazás vagy büntetés céljából avatkozik be a jogrendszerbe, az állami önkény sokkal szélesebb eszköztára áll a vezetők rendelkezésére, mint ami egy alkotmányos vagy jóléti államra jellemző. A közhatalmi intézmények elfoglalása, politikai patronalizálása révén a maffiaállam vezetőjének döntései sokkal nagyobb „önkényességi amplitúdón” tudnak mozogni, mint egy liberális demokrácia éppen hatalmon lévő politikai elitje esetében.

21. A maffiaállam különbözik az ún. fejlesztő államtól is, amely bár a hatalomkoncentráció és az egyes konkrét gazdasági szereplők kiemelt állami támogatása tekintetében hasonlóságot mutat, nem egyes személyek gazdasági teljesítménytől független vagyonfelhalmozását, hanem egyes vállalatok nyílt gazdaságpolitikai program és teljesítmény szerinti tőkeképzését hivatott elősegíteni. A fejlesztő államok tevékenységükben a formális bürokráciára támaszkodnak, szemben a patronális rezsimek központi elemeként megjelenő informális és patrimoniális viszonyokkal, a rendszer legitimációjában jóval kisebb szerepet játszó vezető pedig nem a lojalitás szerinti kegyosztás és személyre szabott büntetés kettőssére, hanem egy lényegében ideológiai, szakpolitikai program megvalósítására használja autokratikus hatalmát.

22. A maffiaállam korrupt gyakorlat a hagyományos korrupcióhoz, sőt a patronális demokráciák versengő hálóinak – hazánkban a 70/30-cal fémjelzett – világához képest nem pusztán mennyiségi eltérést, hanem új minőséget is jelent. Ez elsősorban a magánvagyonok bürokratikus kényszerekkel történő újraosztásában és a fogadott politikai család érdekkörébe terelésében mutatkozik meg, illetve hogy ebben koordináltan, egy gépezet részeként vesznek részt a különböző közhatalmi intézmények: a parlament, a kormány, az adóhivatal, a versenyhivatal, az ügyészség, a rendőrség. Ezek számos kombinációban végrehajtott akciói teszik lehetővé a tulajdonosi elit állami erőszak eszközeivel történő átalakítását, kezdve az egyes vállalkozásokat célzottan preferáló vagy diszkrimináló jogszabályalkotástól az adóhivatali mentesítésen vagy vegzáláson át egészen az ügyészség és a rendőrség által folytatott, politikai megrendelést követő szelektív bűnüldözésig. Mindez nem lenne lehetséges a politikai hatalom monopolizálása, a hatalmi ágak szétválasztásának felszámolása és ezen ágak csúcspatrónus általi egybefogása, patronalizálása nélkül.

23. A közhatalmi intézmények koordinált használata elválasztja a maffiaállamot attól a bukott államtól is, amely a Szovjetunió összeomlása után számos volt tagköztársaságban kialakult. Az Oroszországban vagy Ukrajnában létrejött oligarchikus anarchia körülményei között, amikor az állam nem volt képes a tulajdon védelmére és a szerződések betartatására, emberek és cégek nagy számban fordultak ún. erőszak-kereskedőkhöz, akik gyakran

a szervezett bűnözés világából léptek át a védelem és támadás hirtelen felszabadult piacára. A központi irányítás gyengesége lehetetlenné teszi a tulajdonviszonyok fentről lefelé történő, maffiaállamra jellemző átrendezését, de egyben teret nyit a hagyományos bűnözők által megvalósított erőszakos, illetve az állami bürokrácia egyes tagjai által kivitelezett szürke cégrablások előtt.

24. Az erőszak-alkalmazás szereplőit a legális-illegális, valamint az állami-magán tengelyek mentén tipizálhatjuk. Így beszélhetünk illegális magán-erőszakszervezetekről (bűnözői csoportok), legális magán-erőszakszervezetekről (őrző-védő cégek), legális állami erőszakszervezetekről (formális jogérvényesítés), valamint illegális állami erőszakszervezetekről (korrupt célra kisajátított állami szervek). Ezek egymástól nem elválasztva működnek, s többen is igényt tarthatnak egymás szolgálataira: például a legális állam fordulhat bizonyos esetekben legális őrző-védő cégekhez, éppúgy, ahogy egy illegális, például bűnöző állam is felbérelhet magánbűnözőket vagy bűnözői csoportokat bizonyos feladatokra, ha úgy kívánják az érdekei.

25. Az önkormányzatok az állami erőszak-monopólium, illetve bizonyos állam által vállalt feladatok decentralizálását testesítik meg. Bár nagyobb területű maffiaállamokban egyes régiók maguk is képesek helyben leképezni – ún. alárendelt szuverenitású maffiaállamként – a hatalomgyakorlás egész országra jellemző mintázatát, az olyan országoknál, mint Magyarország, az önkormányzatok tekintetében a jogosítványelvonás és az uralmi elithez tartozó, városvezető kliensek

számára informálisan juttatott korlátozott felhatalmazás a jellemző. Ezek a kliensek képesek helyben főpatronussá válni, és saját informális patronális hálót működtetni a helyi hatalom intézményeinek személyes vagyonosodás céljából történő kisajátításával, de csakis a csúcspatronusnak való engedelmesség és feltétlen lojalitás keretein belül.

A politikai szféra

kulcsszereplői: csúcspatronus, poligarcha, politikai stróman

26. A csúcspatronus a patronális autokrácia vezetője, aki formálisan általában a végrehajtó hatalom feje (elnök vagy miniszterelnök), informálisan pedig az egypiramisos patronális háló patriarchális családfő szerepét tölti be. Szemben egy liberális demokrácia miniszterelnökével, aki alkotmányos jogosítványain belül – azaz korlátok között – kormányoz, a csúcspatronus a formális jogosítványain túllépve rendelkezik. A csúcspatronus hatalma tehát nem következik a számára jogilag adott lehetőségekből, tényleges korlátlan hatalmát informális pozíciója, a fogadott politikai család vezetéséből fakadó autoritása határozza meg.

27. A maffiaállamban a tényleges politikai és gazdasági döntéshozás kikerül a formalizált, legitim szervezetek hatásköréből, és a fogadott politikai család központi közegébe kerül, amely persze – szemben egy demokratikus kabinettel, egy királyi udvarral vagy akár a kommunista rendszerek politbüro-jával – nem rendelkezik az uralmi természetéből fakadó legitimációval. A patronus udvartartása az informális patronális háló központi, valódi hatalommal bíró szereplőit foglalja magában,

akik vagy rendelkeznek formális hatalmi pozícióval (mint egy miniszterelnök csúcspatrónus), vagy nem rendelkeznek ilyennel (mint például egyes oligarchák).

28. A politikai és gazdasági szféra szét nem választásából fakadóan a maffiaállam politikai döntéshozói nem nyugati értelemben vett „politikuskok”, hanem poligarchák. A poligarcha formális politikai hatalomból, politikai vállalkozóként szerez magának informális gazdasági vagyont; politikai hatalma nyílt, míg a gazdasági hatalma, befolyása rejtett. A poligarchák illegitim vagyona, amely fölött informálisan, például gazdasági strómanok közbeiktatásával rendelkeznek, jóval meghaladja mind a formális pozíciójukból fakadó anyagi privilégiumokat, mind pedig a korrupció hagyományos formái révén politikuskok által megszerezhető vesztegetési pénzeket.

29. Az informális kormányzás nyilvános megjelenítője a politikai stróman, aki valódi hatalom nélkül hidalja át a formális és informális szféra közti szakadékot személyében, formális pozíciójával és jogállásával. A maffiaállamban a közhatalmi funkciók többségét különböző szintű politikai strómanok töltik be, akik nem élnek autonóm módon a közhatalmi pozíciójukból adódó autoritásukkal. Magyarországon kezdetben az első generációs vezető fideszes bajtársak politikai strómanosítása történt meg (frakcióvezető, köztársasági elnök, házelnök), majd következett a külső szakemberek vagy rokonok beemelése ilyen pozíciókba (legfőbb ügyészség, Országos Bírósági Hivatal vezetője), végül pedig már a fogadott politikai család vállalkozói, vállalkozásainak köny-

velői, menedzserei, ügyvédjei kerülnek a végrehajtó hatalom gazdasági kulcspozícióiba (Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, Belügyminisztérium, Nemzeti Fejlesztési Ügynökség).

30. A csúcspatrónus az alá tartozó politikai-gazdasági intézménybirodalmat gyakran informális megbízottakon keresztül koordinálja. A „patrónus keze” – akit az oroszok a *szmotrjascij* („ránéző”) kifejezéssel illetnek – a csúcspatrónus nevében jár el, s az ő akaratát közvetítve felügyeli és instruálja az olyan intézményeket, mint például a fogadott politikai családhoz tartozó médiabirodalom. Hazánkban (oknyomozó riportok tanúsága szerint) ezt a szerepet tölti be például Rogán Antal, aki formális miniszteri jogkörén túllépve hangolja össze a fogadott politikai családhoz tartozó köz- és magánmédiák üzeneteit, vagy Habony Árpád, aki a TV2 tartalmait felügyelte formális felhatalmazás nélkül, a csúcspatrónus informális utasításai és érdekei szerint.

31. A közigazgatásban a Max Weber-i bürokratikus szakigazgatás felülről történő lebontása megy végbe. A patrónus kezének megjelenésével „a tárgyilag körülhatárolt, szabályokban rögzített illetékesesség” fellazul; a fogadott család bizalmasai révén „a világosan rögzített, racionális hierarchia” megbomlik; „a szabad szerződés alapján történő, szabályozott alkalmazás és a szabályozott előmenetel” normatív rendszerét lebontják; „a szakmai iskolázottság mint norma” relativizálódik; „a fix fizetést” kísérő folyó javadalmazások és vagyoni jogosultságok, juttatások a hierarchiában emelkedve egyre nagyobb mértékben haladják meg a legális bevételből származó bevételi

forrásokat. Nem „pártkatonák” lépnek az igazgatási irányítás vezető pozícióiba, mert ők nem a párt iránt lojálisak, hanem a csúcspatrónushoz vannak közvetlenül vagy személyes láncolatokon keresztül bekötve. A kinevezettek a fogadott politikai család legkülönbözőbb szerepeit látják el az igazgatás formális szférájában: stróman, helytartó, komisszár, gazdatiszt, pénztárnok stb., mely elnevezések szociológiailag pontosabban írják le e szerepek tényleges funkcióit, mint az igazgatási pozíciók hivatalos elnevezései.

32. Míg titkosszolgálat a egy liberális demokráciában az államnak, egy kommunista diktatúrában pedig a pártnak van, egy patronális autokráciában a titkosszolgálat a csúcspatrónusnak van alárendelve, az ő érdekeit szolgálja ki informális utasításai és hatalma alapján. A Terrorelhárítási Központ (TEK) vezetője – Orbán Viktor korábbi, őrnagyból egy lépésben dandártábornokká avanszált személyi testőre, Hajdú János – gyakorlatilag korlátlan „elhárítási” felhatalmazással rendelkezik a rendőri és a titkosszolgálati területeken egyaránt. Bár állami felügyeletét formálisan a – Fidesz ellenzéki időszakában nagy őrző-védő vállalkozással rendelkező – belügyminiszter látja el, ő valójában a csúcspatrónus politikai strómanja. Az állami erőszak-szervezet felett nemhogy valódi ellenzéki ellenőrzés nincs, de még a kormánypárti intézményi kontroll is a személyes, patronális függés helyettesíti. Ezt fogalmazta meg Kóvér László, aki a jogszabályok felett a lojalitás fontosságát hangsúlyozta egy titkosszolgálati vezetőknek tartott, kiszivárgott beszédében. A

korlátok nélküli, politikai célzatú titkosszolgálati akciók ékes példája volt a Pegasus kémsoftver ellenzéki újságírók és aktív politikusok lehallgatására történő bevetése.

33. Az informális patronális háló különböző típusú személyes ismeretségi hálóból nőhetnek ki, melyek jegyeit korlátozottan a későbbiekben is magukkal cipelhetik. A poszt-kommunista régióban találhatunk példát arra, hogy ez az ismertségi háló az egykori párt- és titkosszolgálati nomenklátúra (pl. Oroszország, Azerbajdzsán), hogy a háló etnikai alapon szerveződik (pl. Kazahsztán, Kirgizisztán), hogy az etnikai és területi szerveződésen túl a szervezett bűnözés jelenti a háló rekrutációs bázisát (pl. Ukrajna). Magyarországon egy egykori, ifjúsági szervezetként alapított alternatív liberális párt, a Fidesz alakult át patronális hálóvá, melynek bázisát a korábbi egyetemi kollégiumi ismeretségek adták. A Fidesz később egy parlamentáris rendszerben nőtt naggyá, de nyugatias pártból már kormányra kerülése előtt eljutott a vazallus-párt állapotába, ahol a pártelnök – a domináns patronális háló vezetőjeként – már nincs alávetve testületi döntéseknek, és mind a párton belüli, mind pedig ezen keresztül a párton kívüli hatalmi pozíciók betöltése az ő személyes, diszkrecionális döntésén múlik.

34. Kormányra kerülve a Fidesz végleg megszűnt döntéshozó szervezet lenni, és a fogadott politikai család transzmissziós szíjává vált. A Fidesz elnökének a párt alapszabályában is rögzített egyszemélyi döntési jogosítványai 2010-ig még csak a párt döntéshozó testületeinek kompetenciáit relativizálták és a

centralizált, egyszemélyes irányítás kultúráját teremtték meg. De ezen a ponton a Fidesz fejlődéstörténete el is vált a rendszerváltás előtti diktatúra modelljétől. A kommunista rendszerekben a párt legfőbb vezető testülete a főtitkár egyeduralma mellett sem veszítette el teljesen a jelentőségét: aki például Sztálin aktuális bizalmasának, kegyencének számított, az egyben a politbüro tagja is volt. Ezért volt a kremlinológiai irodalom egyik kedvenc témája e testület összetétele változásainak elemzése. A maffiaállamban viszont a tényleges döntések már kikerülnek a párt – mégoly erősen kontrollált – testületeinek köréből, és a patrónus udvartartásába kerülnek át. A párt funkciója, hogy az informális hatalomgyakorlásnak formális, a demokratikus kulisszáknak megfelelő legitim formát adjon, miközben a párt formális vezetésére koncentráló, „párton belüli törésvonalakat” és frakciókat kereső kremlinológiai megközelítés elveszíti létjogosultságát a tényleges hatalom nélküli politikai strómanok sokasága miatt, akik csak végrehajtják a patrónus udvartartásának az informalitás világában született döntéseit.

35. Az ellenzéki pártokat a maffiaállam a következő kategóriákba taszítva igyekszik a hatalom megtartása tekintetében semlegesíteni: marginalizált párt, amely nincs a csúcspatrónustól függő helyzetben, de a központi hatalom általi anyagi ellehetetlenítése, médiahozzáféréseinek korlátozása, illetve aktivistáinak diszkriminálása, kriminalizálása révén perspektívátlan pozícióba van szorítva; domesztikált párt, amely formailag ellenzéki szerepben van, de informális és rejtett

alkuk és zsarolások foglyaként a domináns párttal szemben győzni sohasem képes ellenzék szerepét játszsa el; beolvasztott párt, melynek tagságát és szavazóbázisát a domináns párt döntően magába olvasztja, így üresítve ki a szervezetet; likvidált párt, amely a hatalom által betiltott, anyagilag teljesen ellehetetlenített vagy vezetői bebörtönzésével, esetleg meggyilkolásával felszámolt, a domináns pártra veszélyes ellenzéki párt; és végül a kamupárt, amely nem is számít valódi ellenzéki pártnak, hiszen a központi hatalom által gründolt, a demokrácia kulisszáiba illeszthető, általa ellenőrzött szervezet.

A gazdasági szféra kulcsszereplői: oligarcha, kliens, gazdasági stróman

36. A politikai cselekvés szférájától nem különváló gazdasági szféra legjelentősebb szereplője az oligarcha. Az oligarcha legális gazdasági vagyonból épít magának politikai hatalmat: gazdasági hatalma nyílt, a politikai viszont rejtett. Szemben a liberális demokrácia nagyvállalkozójával, aki a szabályozott, formalizált kereteket kihasználva lobbizik s köt a politikai szférával mindkét fél részéről önkéntes, szabad belépést és szabad kilépést garantáló üzleteket, a patronális autokrácia oligarchája informális, patrónus-kliens viszonyban áll a csúcspatrónussal. A piaci nagyvállalkozó technológiai vagy szervezeti innováció révén válik „nagygyá”, míg gazdasági pozíciója nem egyes politikai aktorok személyes kegyétől függ; az oligarcha gazdasági pozíciója gyakran kizárólag állami, avagy patronális beavatkozás eredménye, míg jövedelmező-

sége a csúcspatrónushoz való lojalitásától függ. Az ő kegyéből van a gazdasági hierarchia csúcán, és a csúcspatrónus személyes döntése, hogy az oligarchát megfosztják-e a privilégiumaitól és a kiforgatják-e a tulajdonából.

37. A kiépült maffiaállamban az oligarchák számos típusa különböztethető meg, melyek közül most az öt legfontosabb típusra koncentrálnunk. A fogadott politikai családban legnagyobb befolyással a belső körös oligarchák bírnak, akik eredetileg számottevő saját vagyonnal nem rendelkeztek, s már kezdőtőkéküket is – amolyan zöldmezős beruházásként – politikával összefonódott pozícióból gründolták. Őket követik egyrészt az adoptált oligarchák, akik vagyontuk a korruprt rendszerek klasszikus váltógazdaságában halmozták fel, s a politikai családba történt befogadásuk – védelmet biztosítva – csak stabilizálja pozíciójukat, másrészt pedig a saját nevelésű oligarchák, akiket már az egypiramisos háló kiépülése után juttattak gazdasági pozíciókhoz. Külön típusba tartoznak a behódoltatott oligarchák, akik a rendszer kiépülése előtt viszonylagos autonómiával rendelkező vagy a „rivális csapatban focizó” oligarchák közül kerülnek ki. Behódoltatásukban egyaránt szerepet játszhatnak a maffiaállam viszonyai között elapadó megrendelések, illetve a gazdaságon kívüli erőszak eszközei (adóhivatal, ügyészség, rendőrség stb.). Végül beszélhetünk még társutas oligarchákról is, akik az „átmenet két zavaros évtizedének” legnagyobb oligarchái, kapcsolati tőkéjük még a rendszer-váltás előtti időkbe nyúlik vissza, támogatásukat pedig minden politikai oldal egyaránt kereste.

38. Az oligarchák autonómiája leginkább a patronális demokrácia plurális viszonyai között biztosított: amikor egy viszonylag elfogulatlan „döntőbíró” koordinálja az eliteket (Ukrajna a narancsos forradalom előtt), amikor az oligarchák irányítják a parlamentet (Ukrajna a narancsos forradalom után), illetve amikor az oligarchákat egy főpatrónus sem tudja maga alá bekényszeríteni, úgyhogy képesek a politikai szféra szereplőivel kötött korruprt üzletek mellett, kvázi „egyenlő távolságot” tartva megőrizni a mozgásszabadságukat (Magyarország 2010 előtt). A patronális autokráciában azonban már egyértelműen érvényesül, hogy az a főnök, aki a riválisát a törvényhozás, az adóhivatal, az ügyészség vagy a rendőrség bevetésével törvényen kívül tudja helyezni. Amikor a csúcspatrónus – hatalmi monopóliumból adódóan – megtöri az oligarchák relatív autonómiáját, s igyekszik betagozni őket a saját patronális hálójába, már nem „state capture”-ról, az állam foglyul ejtéséről kell beszélünk, hanem sokkal inkább „oligarch capture”-ról, az oligarchák foglyul ejtéséről. Ez természetesen nem előnytelen pozíció, de kiszolgáltatottságot jelent az oligarchák által nem elszámoltatható csúcspatrónusnak.

39. A csúcspatrónus és az oligarchák patrónus-kliens viszonyát az alvállalkozók és beszállítók hálózata terjeszti ki a gazdaság alsóbb szféráira. Hazánkban a gazdaság szereplői közti önkényes szelekciót lehetővé tevő közbeszerzési és a kiemelt állami beruházásokról szóló törvények meghozatala után a maffiamódszer, a patrimoniális elosztás a dolgok intézésének törvényes rendjévé vált.

Így a költségvetési megrendelések és – paradox módon – az európai uniós források lehetővé teszik az „udvari szállítók” rétegének gyorsított és nagy léptékű kialakítását. Egyeseket beemelnek, másokat diszkreditálnak, a gazdasági verseny helyébe a patrónusi koncesszió vagy kizárás lép, miközben tilalmi iránymutatások segítik az alsó szintű döntéshozók tájékozódását. Így vonják patronális kontroll alá, az udvari szállítók függelmi rendjébe szervezve, a gazdaság minél több szereplőjét, akik kapcsán – szociológiai pozíciójukat tekintve – nem is alvállalkozókról, hanem alapvetően kliensekről érdemes beszélnünk.

40. A liberális demokráciában lobbisták közvetítik a nagy gazdasági szereplők érdekeit a politikai szereplőknek. Mindez formalizált viszonyok között és legális előnyökért történik, legyen szó a gazdasági fél érdekében módosított (normatív) szabályozásról vagy a politikai fél részére juttatott pénzügyi (kampány-) támogatásról. A maffiaállam viszonyai között azonban a korrupciós brókerek válnak meghatározóvá, akik mediátorként hozzák össze a korrupciós tranzakció szereplőit, vagy jurátus szakemberként öltöztetik jogi köntösbe az egyébként illegális üzleteket. Két fő típusát érdemes megkülönböztetnünk. Az egyik az intézményi biztosító („kapuőr”), aki a közhatalmi/közigazgatási szervezeten belül biztosítja az illegitim üzlet hivatali háttérét és védelmét. A korrupció hagyományos viszonyai között ő a Max Weber-i bürokrácia hivatalnoka, aki eseti megrendelésre elcsábul, a maffiaállam létrejöttével azonban a korrupciós brókeri tevékenység rendszeressé és felül-

ről elrendeltté válik. A másik jelentős típus a korrupciós tervező, aki a korrupct szándékhoz hozzárendeli a megfelelő jogi/intézményi formát. Ide általában nem egyes személyek, hanem cégek tartoznak, amelyek a közpénzek magánzsebekbe történő korrupct becsatornázásában segídek: ügyvédi irodák, pályázatíró cégek, projektmenedzser cégek stb.

41. Sem a liberális demokrácia, sem a kommunista diktatúra, sem pedig egy feudális rendszer uralmi elitje nincs rászorulva a stróman intézményére. Egyszerűen bennük mindenki az, ami, akár a jogrend, akár az erőszak által. Ezzel szemben a patronális autokrácia működésében kulcsszerepet kapnak a gazdasági strómanok, akik elsősorban a poligarchákat a gazdaságban, különösen annak államtól függő részében helyettesítő személyek. De lehetnek gazdasági strómanjai oligarcháknak is, akik nem kívánják feltárni politikai kapcsolataiknak köszönhető üzleti tevékenységük teljes körét. Három, egymással fokozati viszonyban álló típusát érdemes megkülönböztetnünk: az alkalmi stróman, aki csak a nevét adja egyes korrupct üzletekhez (pl. fantomizálás); a prémium stróman, aki pénzügyi szakértelmét is a patrónusa rendelkezése bocsátja; valamint az elit stróman, aki az aktív cégmenedzsment mellett jelentős magánvagyonra is szert tesz. Poligarchák gazdasági strómanjai lehetnek kvázi „névtelen” emberek, jelentéktelen vállalkozók, de akár adoptált vagy belső körös oligarchák is. Az egy központú patronális háló kiépülésével az oligarchák maguk is a csúcspatrónus elit strómanjaivá lenyegülnek, hiszen ő az, aki tény-

legesen rendelkezik a feltételeken hozzájuk tartozó tulajdon fölött.

**A közösségi szféra
kulcsszereplői: kliensek, álcivil
szervezetek, kliensegyház**

42. Szemben a nyílt elnyomást intézményesítő diktatúrákkal, a patronális autokrácia elnyomó természetű a hétköznapi szintjén kevésbé érzékelhető a polgári szabadságjogok eltörlésének hiánya miatt, különösen egy olyan, az Európai Unióba beágyazott és az erőszak kultúráját kevésbé hordozó országban, mint Magyarország. Mindazonáltal a rendszer jellegéből adódóan nehezen tűri a liberális demokrácia gerincét adó polgárokat, vagyis az olyan autonóm egyéneket, akik szabadon gyakorolhatják (a szabad választást, véleménynyilvánítást, gyülekezést, lelkiismereti és gondolatszabadságot stb. garantáló) állampolgári jogait. A patronális autokráciában az állampolgárok nem szabad „polgárok” többé, hanem szolgákká, kliensekké válnak egy olyan rendszerben, ahol csak feltételeken, addig a pontig gyakorolhatják a szabadságjogaikat, ameddig az a csúcspatrónus hatalmát nem veszélyezteti. S bár ez a korlát az átlagemberek nagy részét nem érinti, a csúcspatrónus önkényének kiszélesedésével, illetve a diszkrecionális beavatkozás lehetőségének fenntartásával az uralmi elit képes – formális vagy informális eszközökkel – beavatkozni és korlátozni bárki joggyakorlását saját érdekei szerint (illetve hazánkban az EU fellebbviteli fórumain).

43. A civil szférát a patronális autokráciában egyfelől az NGO-k (civil szervezetek) domesztikálása, másfe-

lől a GONGO-k (álcivil szervezetek) megjelenése jellemzi. Míg az utóbbiak bőséges állami juttatások mellett töltenek be rezsimlegitimáló és járadékkifizető funkciókat, az előbbiekkal szemben a maffiaállam többlépcsős domesztikálási módszertant alkalmaz. Az első lépcső a finanszírozás központosítása és helytartói kontrollja, amely a legtöbb NGO-nál célt ér (hiszen azok elsősorban nem a politikai állásfoglalásban, hanem az adott szervezeti cél megvalósításában érdekeltek). A második lépcső, ha a finanszírozási kényszer elégtelen, a patronális média lejárató kampányai, melyek esetében már valóban csak azok a szervezetek nem hátrálnak meg, amelyek az állami hatalom kontrolljának a civil társadalom hagyományos feladatai közé tartozó ethoszát igyekeznek követni. Végül, ha ez sem ér célt, az állam közhatalmi eszközeit használja fel a patrónusi akarat érvényesítése érdekében: Kormányzati Ellenőrzési Hivatal (Kehi), Terrorelhárítási Központ (TEK), ügyészség, valamint – orosz mintára – a külföldi forrásokat elnyerő civil szervezetek jogi stigmatizációja.

44. Az egyházak különböző funkciókat töltenek be a posztkommunista régió önkényuralmaiban. Míg Lengyelországban Jarosław Kaczyński konzervatív autokratikus kísérletében a katolikus egyház az állammal szoros szövetségben, szakpolitikai irányokra erős befolyást gyakorló érdekcsoportként működik, addig az orosz és a magyar patronális autokráciákban egyaránt informálisan betagozott kliensegyházakról beszélhetünk. Ezek – alárendelt szerepben – nem rendszer-meghatározó, hanem el-

sősorban rendszer-legitimáló funkciót betöltő intézmények, amelyek áthelyezik az uralom legitimációját egy számonkérhető demokratikus alapról egy számonkérhetetlen tekintélyelvű alapra, a közügyeket egy vita alá nem vonható nyelven ritualizálva. A kapcsolat az egyház és a hatalom között világiasan üzleti: hazánkban az 1998-as választáson már a katolikus és a református egyház biztosította a „megtért” Fidesz hiányzó szervezeti hátterét, 2010 óta pedig az uralom társadalmi beágyazottságát segítik elő részint a politikailag nehezen elérhető régiókban és társadalmi csoportokban, részint pedig az oktatásban, az ideológiai indoktrináció eszközeként.

A fogadott politikai család

45. A maffiaállam uralmi elitje szerveződési rendjét, természetét tekintve nagyban különbözik a különféle történelmi analógiákban említett rendszerek uralmi elitjeitől. Mindekelőtt abban, hogy – mint a maffiában szokás – alapvetően családi, illetve a közös üzlet által megpecsételt fogadott családi kapcsolatrendszer révén épül fel. A szervezethez rokoni és lojalitási szálakon keresztül újabb és újabb családok kapcsolódnak, amelyek a fogadott politikai család fejétől kiinduló, erősen hierarchikus, piramisszerű engedelmségi rendbe tagozódnak. A patronális autokrácia kontextusában a fogadott politikai család egy informális patronális háló, melynek szereplői betölthetnek ugyan különböző formális, politikai szerepeket, nincsenek olyan saját, formalizált testületei, pozíciói vagy tagsága, amelyek kifejeznék a hozzá tartozó szereplők tényleges hatalmi viszonyait.

46. A formális, nyíltan vállalt és definiált pozíciók hiánya az egyik oka annak, amiért nem lehet a fogadott politikai családot feudális elitnek, illetve a maffiaállamot egyfajta „királyságnak” tekinteni. A feudális analógiák rendszerint az „úr-szolga” típusú (patronális) viszonyok sokaságára, az udvartartásra, valamint a személyi hatalom központi jelentőségére építenek. Azonban egy király nem tette magát miniszterelnöknek, nem volt Alaptörvénye, amely kimondta volna, hogy „senkinek a tevékenysége nem irányulhat a hatalom [...] kizárólagos birtoklására”, nem állította a hűbérurai kapcsán, hogy „nem foglalkozik üzleti ügyekkel”, és nem tartatta a vagyonát a lovászfű nevén sem, ugyanis nem volt rászorulva strómanokra. Ő volt a király, és mint ilyen, legitim módon felhalmozhatott, és legálisan rendelkezett státusok, tulajdonok és életek fölött. A feudális rendek az uralkodóval ugyancsak egyfajta legitim szerződéses viszonyban álltak, az őket a rendi státusukból vele szemben is megillető jogokkal. A hűbéres is jogszerűen birtokolja a tulajdonát, miközben a hűbérúr jogszerűen meg is foszthatja attól: a vazallusi státus egybeesik a vazallusi helyzettel. A maffiaállam lényege, hogy a polgári jogegyenlőség formális viszonyai között – ezúttal állami – erőszakkal fosztanak meg egyeseket a tulajdonuktól, amelyet jogellenes módon és eszközökkel másoknak adnak. A maffiaállamban a vazallusnak nincs vazallusi jogállása, csak szociológiai értelemben vett vazallusi helyzete.

47. A maffiaállam uralmi elitje nem hasonlít a kommunista diktatúrák nómenklatúrájára sem, hiszen az – formális pozíciók regisztereként

– egy olyan, alapvetően bürokratikus patronális háló volt, ahol a formális pozíciókhoz rendelték hozzá egyes személyeket. Ehhez képest a fogadott politikai család egy alapvetően informális patronális háló, ahol a fogadott család tagjaihoz rendelnek hozzá (gyakran több, különböző szintű) formális pozíciót, miközben a hálóba nem egyes személyeket, hanem családokat fogadnak be. A nómenklatúra tagjainak a párthoz kellett hűségesnek lenni, Szabó Miklós ismert bonmot-jával: „a jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a párttal”. Ezzel szemben a maffia-államban nem a pártot (a Fideszt), illetve általában nem egy személytelen intézményt, hanem egy konkrét személyt, a csúcspatrónust (Orbánt) illeti meg a fogadott politikai család tagjainak hűsége. Végezetül a nómenklatúra tagjainak személyes privilégiumai csak egy hiánygazdaságban jelentőséggel bíró, korlátozott fogyasztási előnyökben nyilvánultak meg, nem pedig számottevő családi vagyonfelhalmozásban.

48. A fogadott politikai család végül nem tekinthető új uralkodó „osztálynak” sem, hiszen az osztályok – akár a marxi, akár a weberi definíciót használjuk – alapvetően gazdasági jelenségek, melyek belső érdekközösségét és külső, más osztályokkal szembeni érdekeltéréseit a kapitalista munkamegosztás és termelési mód viszonyai dinamizálják. A fogadott politikai család viszont nem ezen tényezőkből fakad: nem alapvetően gazdasági jelenség, szerveződési elve lojalitás szerinti (személyes) és hierarchikus, nem pedig státusalapú (személytelen) és horizontális, tagjainak nincs osztálytudata vagy közös, az adott osz-

tályra jellemző életformája, továbbá keresztbe metszi az osztályhatárokat is, mind a tagsága, mind pedig a hasonló osztályhelyzetű, de illojális vagy más okból kiszemelt gazdasági aktorok ellehetetlenítése vagy tulajdonból való kiforgatása tekintetében. Az orbáni ideológiában hangoztatott új „nemzeti tőkésosztályról” sem beszélhetünk: nem „nemzeti”, hiszen lojalitás és informális függőségi helyzet alapján húz határvonalat saját nemzetének gazdasági szereplői között; nem „tőkés”, hiszen a fogadott család oligarchái és strómanjai nem rendelkeznek szabadon a saját tőkéjükkel, tulajdonukkal; és nem „osztály”, hiszen kiemelkedő anyagi pozícióját nem a jogegyenlőségen alapuló kapitalista társadalom piaci viszonyainak, hanem a jogegyenlőtlenségen és diszkrecionális beavatkozásokon alapuló patronális hálónak köszönheti.

49. A fogadott politikai család mindenekelőtt „fogadott”, amely az informális háló szerkezetére, illetve az új és régi tagok közti – vérségi és vérségivé szentesített, kvázi vérségi – kapcsolatokra utal; „politikai”, amennyiben vezető tagjai politikai pozíciókat töltenek be, illetve a főhatalom megszerzésére törekednek; valamint „család”, ami a háló belső rendjét, a patriarchális család kulturális mintáit fejezi ki. A legpontosabb analógia a keleti szakirodalomban gyakran használt klán elnevezés, melynek alapja éppúgy lehet nemzetség, mint az egykori nómenklatúra, egy párt, egy kollégiumi baráti társaság vagy a szervezett alvilág. S bár az alapítók és az újonnan befogadott (adoptált) tagok identitása eltérhet, a fogadott politikai család egészére jellemző a patriarchális

család – lent részletesebben leírt – belső kultúrája. A családfő, a csúcspatrónus számára pedig az uralom, a vezetés mintáit tekintve a patriarchális család, a porta, a birtok és az ország izomorf fogalmak: ugyanazt a kulturális, hatalomgyakorlási mintát követi mindegyik szinten. A liberális demokrácia elidegenedett, formalizált, személytelen intézményi viszonyait a vezetés személyes, kedélyes, de ellentmondást nem tűrő formái váltják fel.

50. A patriarchális család belső kultúrájában a csúcspatrónus szerepfelfogását leginkább a római *pater familias* szerepével lehet jellemezni. A római család, mint a *pater familias* kezdetben korlátlan hatalmának alávetett közösség nagyfokú autonómiát élvezett az állammal szemben: a közjog (*ius publicum*) lényegében a magántelkek határáig ért, utána már a magánjog (*ius privatum*) szabályai érvényesültek, amelyek abszolút hatalmat biztosítottak a családfőnek. Ő nem „kormányozta” a családját, hanem rendelkezett felettük, s ez a hatalom kiterjedt az élet egészére, személyre, vagyonra és tevékenységre egyaránt. A római „família lényege – mint Földi András jogtörténész írja – egyazon családfő hatalma alatt állók összessége”, a felelősségtől kezdve a vér szerinti és fogadott gyermekeken, valamint a háztartásban élő egyéb rokonokon át egészen a különböző státusú szolganépekig és cselédségig. A „család” szó etimológiája is a „cseléd” szóhoz kötődik, ahogy a latin *familia* is a *famulus*hoz, azaz a szolgálóhoz. A klasszikus maffia azt jelenti, hogy a patriarchális családfő jogosultságait személyek, vagyon és tevékenységek felett illegitim és erő-

szakos módon terjeszti ki a társadalom tőle jogilag minden tekintetben független polgáira, családjaira. A maffia fogadott családjához tartozás az érintettek számára egyszerre kegy és kényszer. A maffiaállamban a politikai család feje pedig ezt az uralmi mintát kívánja nemzeti szinten meghonosítani, immáron az államhatalmi erőszak-monopólium eszközeivel.

51. Ahogy a csúcspatrónus az ország élén rendelkezik státusok és vagyonok fölött, az államhatalom eszközeinek diszkrecionális alkalmazásával egyesek számára menedéket nyújt, míg másoknak igyekszik az integritását megtörni. A menedéknyújtás legfőbb formája, amit az oroszok krisának (tető) neveznek: a fogadott család tagjainak, illetve az ő szabadságuknak és tulajdonuknak az informális, diszkrecionális védelme a jog általi és azon kívüli fenyegetésektől. Egyszerűen szólva a szervezett felvilág tagjai büntetlenséget élveznek: legyen szó a politikai családon kívülről leleplezett korrupciós ügyről, okirat-hamisításról vagy éppen – a hétköznapi értelemben vett – családon belüli erőszakról, nem számít. A kriza központi eleme egy informális rezsimnek, hiszen az pontosan azt jelenti, hogy a formális szabályokat és intézményeket figyelmen kívül hagyják az őket felülíró informális utasítások, pozíciók javára. Ezzel szemben azoknál, akik nem lojálisak, fenyegetést jelentenek vagy egyszerűen csak – a gazdaság világában – csábító prédának tűnnek, az integritásmegtörés morális, egzisztenciális vagy fizikai formáival élnek. Valamennyi formának megvannak a fokozati kategóriái: a fenyegetés, amely (szóbeli) üzenetet, figyelmez-

tetést vagy visszautasíthatatlan ajánlatot jelent; a zaklatás, amelybe már beletartoznak olyan, „figyelmeztető lövések”, amik célja nem a károkozás, hanem a csúcspatrónus szándékainak nyilvánvalóvá tétele; s végül a támadás, amely már az államhatalom eszköztárának ténylegesen levadászási szándékú bevetését jelenti a célponttal szemben.

52. A szervezett felvilág maffiacsaládjában egyetlen bűn létezik, amit megtorolnak: az illojalitás. Az uralmi elit befolyása alá vont társadalmi, politikai, közszolgálati, gazdasági pozíciók egyre szélesebb körében válik a lojalitás az alkalmazás vagy a részesedés feltételévé. A fogadott politikai családból nincs önkéntes, saját elhatározásból történő „békés” kilépési lehetőség. Akit egyszer befogadtak, az vagy elbocsátást nyer a családfőtől, vagy szembe kell néznie privilégiumai elvesztésén túl akár a teljes egzisztenciális ellehetetlenüléssel is. Viszont mivel csak az illojalitás számít bűnnek, más, törvénybe vagy erkölcsbe ütköző dolog elkövetése esetén a fogadott család lojális tagjai számíthatnak a krisára, azaz a csúcspatrónus védelmére. S ha egy túl nagy vihart kavart hazai vagy nemzetközi botrány nyomán valakit be is áldoznak, egy dologban mindig biztos lehet: a politikai család nem engedi el a kezét. Legfeljebb új egzisztenciát teremtenek számára másutt, kivonva őt a nyilvánossággal követhető szférából – feltéve, hogy lojális marad. Ez adja a rendszer erejét: „idegen erőnek” nem szolgáltatják ki a sajátjait. Kulturális értelemben a fogadott politikai családot az amorális familizmus kategóriájával jellemezhetjük: a családtagok iránti szinte

korlátlan szolidaritást a fogadott családon kívüliek iránti szolidaritás szinte teljes hiánya, az elhanyagolás attitűdje egészíti ki.

A politikai szféra népi legitimációja: alkotmányosság és populizmus

53. A politikai cselekvés szférájának legfőbb intézménye, az állam a felvilágosodás óta népi legitimáción nyugszik. Nem a hatalmukat Istentől eredeztető uralkodók, hanem a népre, illetve a közjóra hivatkozó vezetők állnak a modern államok élén, beszéljünk demokráciákról, autokráciákról vagy akár a diktatúrák különböző formáiról. Nem véletlen, hogy ha a rezsimek általunk bevezetett háromszögletű fogalmi terének három csúcsbéli típusára – a liberális demokráciára, a patronális autokráciára és a kommunista diktatúrára – gondolunk, mindegyik valamilyen fajta demokráciaként, népuralomként hivatkozik magára. A liberális demokráciát vagy ezzel a névvel, vagy az „alkotmányos demokrácia” elnevezéssel illetik; a patronális autokráciát „szuverén” vagy „illiberális demokráciának” hívják; a kommunista diktatúrát pedig „népi demokráciának”. Másrészt az elnevezések közti eltérések arra utalnak, hogy a népi legitimációt az egyes rendszerekben különböző módokon interpretálják, és ezen interpretációk más és más típusú állami gyakorlatokat legitimálnak.

54. Liberális demokráciában a népi legitimációt a konstitucionalizmus narratívájában értelmezik. E felfogás alapja az egyén emberi méltósága, melynek alapján mindenkit megillet, hogy szabad emberként élhessen, nagyfokú autonómiával,

illetve hogy beleszólása legyen abba, hogy hogyan alakítják az életét. Az alkotmányos állam ennek megfelelően tiszteletben tartja minden állampolgár emberi méltóságát (humanista alapú univerzalitás), megvédi minden egyes ember jogait (korlátlan morális felelősség), valamint olyan közéleti viszonyokat biztosít, ahol senki érdekét vagy véleményét nem nyomhatják el (pluralizmus). A konstitucionalizmus a közösségi érdekeszámítást, azaz a különféle politikák, érdekek és értékek legitim alternatívaként való versenyét s az ezt biztosító intézményrendszert legitimálja. E politikai versenynek öt, egymást követő, de egymásba nyúló fázisát különböztethetjük meg: (1) megvitatás, amikor az emberek békés keretek között kifejezik és megvitatják álláspontjukat politikai ügyekben; (2) egyesülés, amikor az emberek önként dönthetnek, autonóm és egymástól független szervezeteket alakítanak (pártok, érdekcsoportok stb.), amelyek részt vesznek a politikai versenyben; (3) választás, amikor erőszakmentes módon, általános választójog és az emberek tényleges akaratát tükröző szavazás során kiválasztják a vezetőket; (4) törvényalkotás, amikor a választott tisztviselők a társadalom egészére vonatkozó szabályokat hoznak; (5) törvényalkalmazás, amikor a politikai hatalmat ténylegesen használják a folyamatban kiválasztott, népakaratot tükröző politikusok által hozott törvények érvényesítésére.

55. Patronális autokráciában a népi legitimációt a populizmus narratívájában értelmezik. E felfogás alapja nem az egyén, hanem a közösség: a populista a „népet” és a

„népakaratot” képviseli, illetve más szóval a „nemzetet” és a „nemzeti érdeket”. Ebből az következik, hogy aki a populista ellen van, az a nép, a nemzet és a nemzeti érdek ellen van, s mint ilyen, nemcsak morálisan megvetendő, de egyben illegitim is. Amit látni kell, hogy ha a rezsim minden, a sajátjától eltérő véleményt és cselekedeteire vonatkozó kritikát azzal hárít el, hogy őt választották meg az emberek, s ő a népakarat egyetlen legitim képviselője, azzal ellehetetleníti azokat a célokról és eszközökről szóló vitákat, melyekben a különböző értékrendek és álláspontok ütközhetnének, s melyek folytán a választók megváltoztathatnák a döntésüket a nemzeti érdek mibenlétéről, illetve arról, hogy annak képviselőjére ki a leginkább hivatott. A populizmus magát a népet fegyverzi le: ha a nép bármely tagja kritikát fogalmaz meg, automatikusan a kritikusok illegitim táborában, avagy – Tellér Gyula megfogalmazásában – „az összeszövetkezett hazai és euroatlanti ellenzökből álló »politikai satu«” egyik oldalán találja magát. Így a közösségi érdekeszámítás felszámolódik, a nép számára pedig nem marad más, mint elfogadni azt a nemzeti érdek-tartalmat, amit számukra a kormányzat, illetve annak vezetője szab. A populizmus révén tehát a rezsim cselekvése kikerül a nép fennhatósága alól, s minden tartalmi kérdésnek egyedül az uralmi elit válik a meghatározójává.

56. Míg a konstitucionalizmus a közjó interpretálásának közösségi formáját, a közösségi érdekeszámítást legitimálja, addig a populizmus mint ideológiai eszköz a közjó interpretálásának patronális

kisajátítását valósítja meg. A populizmus illeszkedik a patriarchális családfő uralmi karakteréhez: biztosítja, hogy a csúcspatrónussal szembeni semmilyen kihívás nem lehet legitim; hogy a csúcspatrónus kikezdheti a formális, alkotmányos korlátokat, hiszen a „nemzeti érdek” megvalósítása előtt – definíció szerint – nem lehetnek legitim akadályok; s hogy a csúcspatrónus saját hatáskörében, diszkrecionális módon dönthesse, hogy milyen esetben és okból hagyja figyelmen kívül az említett korlátokat. A populizmus a liberális politikai filozófián alapuló konstitucionalizmus szimmetrikus ellentéte: (1) antipluralista, amely véget vet az ideológiák versenyének; (2) partikuláris morális felelősséget hirdet, amennyiben nem minden ember, hanem csak a „nemzeti érdeket megvalósító” (patronális) aktorok jogait tekintik legitimnek; (3) a társadalmi csoportok érdekeinek sokszínűsége helyébe egyetlen „nemzeti érdeket” helyez, felszámolva a közösségi érdekbeszámítás legitimitását; s végül (4) kollektivistá, amennyiben az embereket nem autonóm egyénekként, hanem csoportokban („mi” és „ők”) kezeli, pozitív vagy negatív értelemben hivatkozva rájuk.

57. A populizmus áttérést jelent a liberális demokráciák által osztott legális-rationális legitimációról a szubsztantív-rationális legitimációra. Max Weber az uralom legális, tradicionális és karizmatikus legitimációját különítette el, és ennek nyomán, a csúcspatrónusnak a népi legitimációban betöltött szerepét látva sokan hajlamosak a patronális autokrácia karizmatikus legitimációjáról beszélni. A populizmus rész-

letesebb elemzése azonban egy másfajta legitimációs mintázatot sejtet. A legális-rationális legitimáció lényege, hogy az emberek a dolgok jogszerű rendezését öncélnak tekintik. A választott vezetőket is nem a személyük vagy tetteik, hanem az a tény legitimálja, hogy választottak: hogy a legális intézmények grádicsait megmászva jutottak hatalomra. Ezzel szemben a populizmus keretében a jog és az egyes intézmények fenntartása nem öncél, hanem akkor és csak akkor tekinthető legitimnek, ha a (kisajátított) nemzeti érdek megvalósulását szolgálják. Legális-rationális legitimáció esetén személytelen intézmények, míg szubsztantív-rationális legitimáció esetén a személyek vagy velük definiált szervezetek a legitimáció hordozói. Az előbbinél az uralmi elit a jognak alá van rendelve, a politikában pedig a deliberatív, a közösség különböző érdekeinek beszámításával történő folyamatot tekintik ideálisnak; az utóbbinál a jog a közjó interpretálását kisajátító uralmi elit kiszolgálója, a politikában pedig egy deklaratív, a csúcspatrónus érdekeit érvényesítő és más érdekeket elnyomó folyamat válik elfogadottá.

A politikai verseny

intézményeinek semlegesítése

58. Míg a politikai verseny intézményeit egy – ideáltipikus – liberális demokráciában tisztelik és védik, egy kommunista diktatúrában pedig doktriner módon elnyomják és irányítják, addig egy patronális autokráciában semlegesítik őket. Elsőként a nyilvánosság tereit tekintve a maffiaállamban egy a patronális média által dominált kommunikációs tér alakul ki, melynek jellemzője

a különféle médiajogok semlegesítése. A tudás jogát, amely a közérdekű információhoz való hozzájutást garantálja, megnehezítik (titkosítások, adatok kiadásához szükséges perek, közérdekű adatkiadás fizetőssé tétele stb.). A beszéd jogát, amely az információ megosztására vonatkozik, gettósítják. Nem arról van szó, hogy ne lennének terei a szabad véleménynyilvánításnak, hanem hogy a kritikus hangot olyan zárt körökbe tudják beszorítani, ahol a már egyébként is a kormány ellenesei közé tartozók csak egymással diskurálnak, így korlátozott a lehetőség a szélesebb közönség meggyőzésére. A választás jogát, amely az információforrások sokszínűségére utal, korlátozza a patronális média, amibe beletartozik mind az elfogult állami média, mind pedig az (ellenzéki) magánmédiákat kiszorító, strómanokhoz és oligarchákhoz köthető magán-médiabirodalom. Végül a kapcsolódás jogát, amely az online információátadásra és diskurzusra vonatkozik, hazánkban még nem sikerült a hatalomnak – mint Oroszországban – hatósági eszközökkel hatékonyan korlátoznia, viszont igyekszik semlegesíteni egyfelől az intézményes trollhadseregek zajkeltésével, másfelől az öncenzúra kultúrájának megteremtésével.

59. A tüntetések, utcai demonstrációk tekintetében a maffiaállam a demobilizáció direkt és indirekt technikáit alkalmazza. A direkt technikák közé tartozik az elfogult jogegyen-súlyozás: a liberális demokrácia is ismeri az egymással ütköző jogok problémáját (például a gyülekezéshez való jog másokat korlátozhat a szabad mozgásban, vagy veszélyt jelenthet a közrendre), viszont míg az

alkotmányosság az ilyen problémák elfogulatlan, kompromisszumos megoldását támogatja, addig egy patronális autokráciában a politika-ilag veszélyesebb alapjogot nyomják el a kevésbé veszélyes alapjog javára. Az indirekt technikák közé tartozik az egyszerű ignorálás éppúgy, mint az egyes társadalmi csoportok „megvásárlása”, az egyes tüntetésvezetők elítélése révén a kritikus tömegekre történő rájlesztés, valamint a kiszervezett állami elnyomás eszközei (hazánkban fociultrák, Oroszországban a paramilitáris Kozákok). A hatalommal szembeni, kritikus tüntetéseket két nagy csoportba sorolhatjuk aszerint, hogy legitimitást megkérdőjelező tüntetésekről vagy szakpolitikát megkérdőjelező tüntetésekről beszélünk-e. Az utóbbi esetén egyes csoportok – diákok, pedagógusok, egészségügyi dolgozók stb. – fogalmazzák meg egymástól elkülönülten csak a saját területükre vonatkozó kritikáikat. Ezeket a hatalom leszerelheti részígéretekkel, vagy egyszerűen ignorálhatja őket, megvárva azok kifulladását. A legitimitást megkérdőjelező demonstrációk azonban kilépnek saját területük szakmai kritikájából s egyben a rezsim politikai logikájából is: kormánykritikai paradigma helyett rendszerkritikai paradigmát testesítenek meg (119-es pont).

60. Az érdekcsoportok és lobbizás tekintetében világosan elválík a liberális demokrácia a maffiaállami berendezkedéstől. Ha egyes vállalatokról beszélünk, akkor – mivel a döntéseket nem a parlamenti képviselői szerepben ülő strómanok hozzák, a jogszabályok pedig csak korlátozott szerepet játszanak a cégek sikerességében – a lobbizás cél-

pontjának nem a törvényhozásnak, hanem a patrónus udvartartásának kell lennie. Ha csoportokat vizsgálunk, akkor érdemes különböző szempontok szerint szétválasztani az üzleti csoportokat az informális patronális hálótól. Az üzleti csoport vállalkozók – autonóm aktorok – horizontális szövetsége, akiknek a tevékenysége homogén, és szektorspecifikus érdekcsoportot alkotnak, hiszen normatív, a szektor valamennyi tagjára vonatkozó szabályozásokat (adók, vámok, környezetvédelmi vagy munkajogi lazítások stb.) próbálnak elérni. Az informális patronális háló azonban oligarchák és poligarchák – egymással függő, patrónus-kliens viszonyban álló aktorok – vertikális szövetsége, akiknek a tevékenysége heterogén és szektorsemleges („mindenevő”), hiszen nem a csoport vagy a szektor, hanem egyes személyek kapnak rájuk szabott, diszkrecionális kedvezményeket, támogatásokat (78-as pont). A patronális autokráciát egy informális patronális háló dominálja, ami természetesen nem jelenti azt, hogy – országspecifikus módon – ne lehetnének jelen például Magyarországon befolyásos üzleti vagy más érdekcsoportok is, amelyeket külföldi háttérük miatt a csúcspatrónus nem tud dominálni (112-es pont).

61. A patronális autokrácia tipikus pártrendszere dominánspárt-rendszer vagy álellenzékkel (mint Törkmenisztánban), vagy pedig kompetitív szegéllyel (mint Oroszországban vagy Kazahsztánban). A „kompetitív szegély” közgazdaságtanból kölcsönvett fogalma arra utal, amikor egy piacon egy domináns vállalat nagyszámú, hozzá képest kicsi vállalat

áll szemben, amelyek a domináns vállalat árszabásához és termékinálatához kell hogy igazodjanak. A politikai mezőben hasonló logikát figyelhetünk meg: egy domináns párt áll szemben több, hozzá képest kicsi párttal, amelyek kénytelenek követni a domináns párt által szabott kereteket és tematizációt. Azonban – ahogy a piaci modellben is a domináns vállalat nem monopólium, és figyelnie kell a kompetitív szegély esetleges kihívóira – a domináns pártnak, bár az ellenzéknél jóval több erőforrás áll a rendelkezésére (legálisan és illegálisan), elejét kell vennie, hogy az ellenzéki pártok a döntéseiből politikai tőkét kovácsoljanak. Végül a kompetitív szegélyen, az ellenzéki pártok között a verseny gyakran erősebb, mint a domináns párttal szemben. Győzelmi kilátások híján egyes pártok inkább az „ezüst-éremért”, illetve az állami forrásokhoz való hozzáférés maximalizálásáért küzdenek, akár a többi ellenzéki párt kárára (mint hazánkban 2012–2014 között).

62. A választási kampány a liberális demokráciában nem más, mint a piaci (marketing) tevékenység sajátos esete. Mindenképpen „eladni” próbálnak valamit (például egy politikust vagy egy programot), miközben a kampányt lebonyolító szervezet elkülönül az államapparátustól és az igazságszolgáltatás szerveitől. Ez az intézményes biztosítéka annak, hogy egyrészt a kampányok során meggyőzendő polgárok megőrizhessék döntési szabadságukat, másrészt pedig egymással ellentétes célú kampányok versenyezhesenek a piacon. Ezzel szemben a patronális autokráciában lojalitásstrukturáló, illetve kizorító kampányokat lá-

tunk, melyekben a patronális média mellett tevékenyen részt vesznek az állam elvileg független intézményei is. Az ügyesség a kampánystáb részeként perbe fogja a Fidesz politikai ellenfeleinek valamelyik reprezentánsát, kampánymenetrendhez illeszkedően dehonesztáló információkat szivároztat róluk a lojális sajtónak, esetenként pedig előzetes letartóztatással, házi őrizettel vagy a bírósági tárgyalásokon vezetősáron kísért vádlott képével kondicionálják a közvéleményt. Az ügyek kirobantását jól időzítik, ugyanakkor ezek évekig is elhúzódhatnak ítélet nélkül, nyilvános tálalásuk a legkülönbözőbb kampányok szezonális ingadozásait követi. A kampányerdekekhez igazított szelektív bűnüldözés érinthet ártatlanokat, a vádak állításainál kisebb ügyekkel zsarolhatókat és bűnösöket egyaránt.

63. A választások a maffiaállamban manipulált választások, melyek két legfontosabb jellemzője – a hibridológiából ismert „egyenlőtlen játéktér” mellett – a választási rendszer egyoldalú átalakítása, amely jellemzően többségi irányba módosítja az eredeti szabályokat, valamint hogy a kormányoldal kampányának oroszlánrészét illegálisan, állami források és eszközök magáncélú kisajátítása révén valósítja meg. Ha a 2018-as magyarországi választást nézzük, a Fidesznek törvényesen is jóval több állami forrás állt a rendelkezésére, mint a kisebb parlamenti frakciókkal rendelkező pártoknak, de ezt kiegészítette – messze a kampányköltségi limiten felül – az ún. kormányinformációs plakátok törvénytelen, a Fidesz kampányával tartalmilag egyező használata. Törvénytelen az állami hirdetések

célzott, túlárazott és dömpingszerű elosztása is, valamint amikor közintézmények (például kórházak) vezetői felszólították a beosztottjaikat, hogy a Fideszre szavazzanak. Az, hogy ennek egy politikailag elvileg semleges közintézmény tekintetében semmilyen negatív konzekvenciája nem volt, mutatta, hogy a törvénysértés eme formája nem spontán akció volt, hanem széles körben elvárt magatartás a kormányzati intézmények vezetőitől. Az állami erőszak durvább eszközeivel, hatósági zsarolással vagy kényszerítéssel a kisebb falvak fideszes polgármesterei élhettek: a Policy Agenda számai szerint a közmunkával erősen érintett településeken 67,1 százalékos volt a Fidesz támogatottsága a falvak 55,4 százalékos átlagával szemben.

64. A patronális autokrácia manipulált választásainak négy funkcióját különböztethetjük meg: lojalitásdemonstráció, amennyiben a vezetők mobilizálják a patronális háló tagjait, akik kifejezhetik a csúcspatrónushoz fűződő lojalitásukat; a patronális háló formális, politikai pozícióinak kontrollált cseréje, hiszen a választás hasznos eszköz más, akár újonnan kialakuló hálózatok kooptálására, pénzek elosztására, valamint a hálóba újonnan bekerülő köztisztviselők „vizsgáztatására” is; stabilizáció és kockázatminimalizálás, kisebb teret hagyva a választásoknál sokkal kérdésesebb kimenetelű forradalmaknak; és legitimáció, hiszen a populizmus is többek közt a választáson elnyert mandátumra hivatkozva deklarálja a populista (kizárólagos) legitimitását. Egy választási vereséggel pedig a csúcspatrónus nem az ellenzéki léte, hanem a büntetőjogi felelősség-

re vonást és a börtönt kockáztatja. Erre számos precedenst láthatunk: egy spanyol politikatudós számításai szerint a második világháború után az ún. perszonalista rendszerek (amelyeknek a patronális autokrácia egy altípusa) vezetőinek politikai karrierje számúzetéssel, börtönnel vagy halállal végződött az esetek 63 százalékában, jóval gyakrabban, mint a katonai diktátoroké (51 százalék) vagy a legitim abszolút uralkodóké (37 százalék). A posztkommunista régió csúcspatrónusai közül gondolhatunk a számúzetésben élő Viktor Janukovicsra (Ukrajna), a korrupciós vádak alapján két év börtönre ítélt, majd Magyarországra szöktetett Nikola Gruevskire (Macedónia), avagy a nemzetközi nyomásra országát – udvartartásával együtt – magángépén elhagyó Vlagyimir Plahotniucra (Moldova).

65. A populizmus retorikája alapján a népszavazások akár komoly szerephez is juthatnának a rendszerben: a közösségi érdekbiszámítás, illetve a népakarat közvetítésének strukturált intézményei elvetéséhez elvileg illeszkedne ez a nép és vezetője közti „közvetlen kommunikációt” megteremtő intézmény. Azonban ahogy a populizmus ideológiai eszközével is valójában kivonják a nép fennhatósága alól a csúcspatrónus döntéseit, úgy a posztkommunista rendszerek felülről kezdeményezett népszavazásai is a csúcspatrónus közjó-interpretálási monopóliumát voltak hivatottak megerősíteni. Arra használták ezt az intézményt, hogy a csúcspatrónus átléphessen a cselekvését gátló hatalmi korlátokon (pl. a 2004-es fehérorosz, 2009-es azeri és 2020-as orosz népszavazások,

amelyek az elnöki ciklusok számát maximáló alkotmányos korlátokat módosították), valamint hogy úgy léphessen fel, mint a nemzeti érdek kizárólagos képviselője (pl. a 2016-os, „illegális bevándorlásról” szóló magyarországi referendum, amely Orbán migránsokról szóló kizorító kampányának állami eszközökkel megvalósított eseménye volt). A régió önkényuralmaiban egy ellenzék által kezdeményezett népszavazás sem történt. A helyi uralmi elitek különböző eszközökkel szabtak gátat az ilyen kísérleteknek: Magyarországon például kiszervezett erőszakkal, a fideszes Kubatov Gáborhoz köthető kopaszok akadályozták meg egy ellenzéki politikus népszavazási kezdeményezését.

Szakupolitika helyett patronális politika, normatív törvénykezés helyett testre szabott lexek

66. A maffiaállamban a közérdek nem esetlegesen, hanem tartósan és a politikai döntéseket alapvetően meghatározó módon rendelődik a magánérdek alá. Ahogy az államműködés uralkodó elve az elitérdek lesz, azaz a hatalomkoncentráció és a személyi vagyonosodás ikermotívuma (17-es pont), a szakpolitikai célkitűzések mint a politikai döntések indítékai háttérbe szorulnak, felszámolódnak. Ha egy rendszert patronális autokráciaként azonosítunk, az olyan területeket, amelyek egy liberális demokráciában a szakpolitika hatókörébe tartoznának – oktatás, szociálpolitika, kultúrpolitika stb. –, érdemes „rezsimspecifikus szemüvegen keresztül”, az elitérdek feltételezésével és a patronális háló szem előtt tartásával vizsgálni. Ez a megközelítés nemcsak harmonizál a

hatalom és autonómia viszonyainak leírására használt elemzési kerettel, de olyan megértést és prediktív erőt is kölcsönöz, amihez nem jutnánk el, ha a motivációra vonatkozó feltételezésünket a rendszer működése helyett a hivatalos szakpolitikai indoklásokból merítenénk. Így ahelyett, hogy a hivatalos célokat következetesen nem szolgáló, szakpolitikai „tévedéseket” regisztrálnánk, a hatalom és vagyon motívumait következetesen szolgáló döntések pontos leírásához jutunk.

67. A rendszer fejlődésében alapvető szerepet játszanak az alkalmazkodáson és a lehetőségek felismerésén alapuló, iteratív folyamatok, így különböző időszakokban különböző intézményeket, területeket céloz meg és próbál a fogadott politikai család számára elfoglalni. Azonban az alapmotiváció változatlan: a szakpolitikának látszó döntések, szerkezetátalakítások vagy reformok valójában mindig a patronalizálás és patrimonializálás, azaz a függőségek kiépítése és a magánbirtokként való igazgatás adott helyzethez igazodó, adott célpont elfoglalására törő és politikai klímát kihasználó döntései. Így szakpolitikák helyett patronális politikákról érdemes beszélni. A döntéseknek szakpolitikai indítékuk nincs, csak szakpolitikai következményük, amennyiben – például hazánkban – a diákok romló PISA-eredményei, a megnövekedett lemorzsolódás, a társadalmi mobilitás esélyeinek letörése, a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése vagy a kultúra és kutatás pluralitásának és sokszínűségének (egyszóval szabadságának) csorbulása értelmezhető a hagyományos szakmai elemzés fogalmaival is.

68. Mivel a társadalom életét meghatározó döntések a formalizált testületek körén kívül születnek, és a fogadott politikai család hatalmi és gazdasági igényeihez gyakorlatiasan igazodnak, az ellensúlyok nélküli politikai intézményrendszerben a formai, jogi eljárások helyére az önkényes, diszkrecionális cselekvés lép. A törvényhozás egy patronális autokráciában nem a jogszerű, normatív, mindenre érvényes és számonkérhető szabályok terepe, hanem az eszköz-szerű jog elfogadásának intézménye. S bár egy kommunista diktatúra is eszközszerűen használta a jogot, ehhez való jogát az alkotmány nyíltan kimondta („a párt a társadalom vezető ereje”), önkényességét pedig a törvényi kereteket pontosító, eseti rendeletekkel érte el. Ezzel szemben a fogadott politikai családnál az alkotmány nem a tényleges szubsztantív-rationális, hanem a legális-rationális legitimitációt deklarálja, az önkényességet pedig alapvetően nem rendeletek, hanem a család igényei szerint testre szabott törvények adják. Leszámítva az Orbán által 2020-ban a járványügyi vészhelyzetre hivatkozva bevezetett rendeleti kormányzást, a patronális autokrácia normális működésére az egyedi lexek jellemzők, amikor tömeges *ad hoc* eljárásokkal igazítják a jogi környezetet a politikai család naponta változó igényeihez. A politikai család feje által adott informális, eseti felhatalmazások alapján zajlik a személyre, csoportra, politikai barátokra és ellenfélre szabott jogalkotás: jutalmaz vagy büntet, privilegizál vagy diszkriminál.

69. Patronális autokráciában a demokráciákra jellemző ún. döntéshozó parlament helyett bábparlamentről vagy más szóval transzmissziósszj-

parlamentről beszélhetünk, amely az önkényes döntések lepapírozását szolgálja csupán. Egy liberális demokráciában a parlamenti képviselők politikusok, és magán az uralkodó párton belül is létezik a közösségi érdekeszámítás: van diszkusszió, a párttagok kifejezhetik nemtetszésüket, és megpróbálhatnak az elnökséggel szemben szövetségeseket találni; van asszociáció, a párttagok nyíltan formálhatnak belső frakciókat, platformokat a pártvezetéssel szemben; van választás, a pártvezetőket (sőt olykor a párt jelöltjeit is) belső kampányok nyomán választják meg; van törvényhozás, a pártnak megvannak a belső szabályai, amelyeket a párttagok (ideértve a pártelnököt is) kötelesek követni; és van betartatás, amennyiben a pártszabályzat megszegése fegyelmi eljárást vagy akár kizárást is vonhat maga után. Így a liberális demokráciák képviselői nem pusztá végrehajtók, hanem van lehetőségük formálni a politika irányát. Ezzel szemben a transzmissziósszj-párton belül – amely nem is a döntéshozás valódi szerve – nincs közösségi érdekeszámítás, a maffiaállam parlamenti képviselői pedig pusztá végrehajtók. Politikai strómanok, akiknek nincs *de facto* autonómiájuk és beleszólásuk a párt ügyeinek alakulásába.

Szelektív jogalkalmazás, „rule of law” helyett „law of rule”

70. A jogállamiság elemzésekor érdemes szétválasztani a törvény előtti egyenlőséget, amely az állampolgárok egyenlő, diszkriminációtól mentes jogi státusára utal, és a törvényi utáni egyenlőséget, amely a kihirdetett törvény egyenlő, pártatlan alkalmazását jelenti. Szemben a liberális

demokrácia joguralmával, amely a törvény előtti és utáni egyenlőség elvére épül, a maffiaállamban az uralom joga érvényesül, amikor is a törvény előtti egyenlőséget felváltja a törvény utáni egyenlőtlenség. Egyrészt jogilag, a formális intézmények szintjén minden ember egyenlő, s ennek megfelelően egyenlő bánásmódban is kellene a törvények szerint részesülnie. Másrészt a patronális autokráciákra az informális szabályok és utasítások mentén történő politikailag szelektív jogalkalmazás a jellemző, amely politikai, patronális és lojalitási státusuk szerint különbözőféleképpen kezel barátot és ellenséget, behódolt és be nem hódolt gazdasági szereplőt, politikai szövetségest és riválist. Természetesen ez nem minden ügyre kiterjedő önkényességet, hanem tág önkényességi amplitúdót jelent (20-as pont): az átlagemberek többsége szinte biztos lehet abban, hogy hétköznapi ügyeikbe nem fognak felülről beleszólni. Jogaik azonban feltételes jellegűek, és csak addig vannak érvényesítve, amíg nem keresztezik a csúcspatrónus érdekeit, illetve ő nem akar beavatkozni a jogérvényesítésbe büntetés vagy jutalmazás céljából.

71. A politikailag szelektív jogalkalmazás egyik legfőbb szerve az ügyészség. A posztszovjet térség maffiaállamaiban az ügyészségek – melyek már a sztálini időkben az állami elnyomás központi eszközévé fejlődtek – kiemelt jogi státust élveznek, s elengedhetetlenek voltak a helyi csúcspatrónusok domináns hatalmi pozíciójának megerősítéséhez a politika és gazdaság szét nem való szféráiban. Hazánkban a Pólt Péter vezette ügyészség a fogadott politikai család tagjai büntetlenségének bizto-

sítéka s egyben a fideszes kampányok aktív szereplője is (62-es pont). A feljelentések száma már a 2010–2014 közötti periódusban felére-harmadára csökkent éves átlagban, az elutasításuk aránya háromszorosára nőtt, ha pedig mégis indult nyomozás, azokat közel kétszer nagyobb arányban szüntették meg, mint korábban. Az ügyészség azonban nem pusztán a fent említett menedéknyújtásnak (krisa), hanem az integritás megtörésének is az eszköze. Ez pedig nemcsak a fogadott politikai család ellenfeleit érő támadásokra vonatkozik, hanem a fogadott család tagjaira is, akik zsarolhatósága a csúcspatrónussal szembeni fegyelem és lojalitás biztosítéka.

72. A zsarolhatóság kulcseleme a kompromat, azaz az olyan anyag, amely kompromittáló információt tartalmaz különböző politikai (pl. hatalommal való visszaélés), gazdasági (pl. sikkasztás, offshore cégek), kriminális (pl. alvilági kapcsolatok) vagy magánjellegű (pl. urizálásról szóló vagy szexuális) tevékenységek kapcsán. A csúcspatrónus kompromatai természetesen köthetnek ellenzéki politikusokhoz vagy gazdasági célpontokhoz is, akiket ezzel az eszközzel lehet a tulajdonukból ki- vagy a patronális hálóba bezarolni. A kompromatnak kiemelt szerepe van a fogadott politikai család feletti kontroll megtartásában is. A kompromat szólhat a hálóba való befogadást megelőző (annak kvázi feltételül szabott, a zsarolhatóságot automatikusan biztosító) ügyekről vagy olyan jogsértésekről, amelyeket a formális jogszabályokkal szemben az informális háló normális működése érdekében szükségképpen követnek el az egyes tisztségviselők és

hivatalnokok. Az oligarchikus anarchia posztszovjet világában (23-as pont) a kompromatnak is kialakult a maga piaca, és oligarchák vívhattak kompromatháborúkat saját médiáik, illetve az általuk foglyul ejtett állami intézmények segítségével. A maffia-államban viszont nem az oligarcha tudja zsarolni a csúcspatrónust, hiszen semlegesítő van a demokrácia azon nyilvánossága és intézményei, amelyek egy esetleges leleplezés nyomán akcióba léphetnének.

73. A bíróságok kapcsán – mint a rendszer számos formális intézményében – gyakran nincs is szükség közvetlen patrónusi beavatkozásra. Mint az orosz rendszert átfogóan leíró Alena Ledeneva rámutat, a hivatalnokok gyakran maguktól is tudják, mi a dolguk az olyan, különböző direkt beavatkozások által generált félreérthetetlen jelzések révén, amelyek nyomán az informális szabályok fokozatosan normává merevednek. Azonban a büntetlenség biztosítása érdekében a fogadott politikai család háromféle módszert alkalmazhat a bíróságok semlegesítésére: az autonómia megtörése, melyben szerepet játszanak a szolgai szerepbe taszított, megalázott bírók éppúgy, mint a bírói kinevezések rendszerének erőteljes centralizálása; közigazgatási bíróságok kiépítése, mint Közép-Ázsiában és Fehéroroszországban, ahol az ilyen különbírók segítségével emelik ki az állam elleni panaszokat a jogállami garanciák rendszeréből; s végül az ügyészség – fentebb vázolt – politikai patronalizálása, melynek révén a fogadott politikai családdal szemben gyakran vizsgálatot sem rendelnek el, nemhogy az ügyeik a bírói szakaszba jutnának.

Egy talált tárgy tuningolása

Elekes Károly festményeiről

(Ready made)

Szaporítjuk a, fogyasztjuk.

Tandori Dezső: Salon; évszám

Kevés aktuálisabb probléma létezik a túltermelés/túlfogyasztás jelenségénél, mégis nagyon ritkán vonatkoztatjuk a kulturális javakra. Ha mégis, akkor leginkább az internetes tartalomgyártás, posztolási kényszer keltette zajt szokták érteni alatta, de szinte sohasem a képzőművészetet. Pedig a termelési, megjelenési nyomás itt is állandóan jelen van, elég a nemzetközi művészvilág (artworld) kiállítási és publikálási tempójára gondolni. Van azonban valami, ami itt is megkülönbözteti a műalkotást tárgykultúránk többi darabjától: nem vonható be az oly divatos, hívószóként, üres szlogenként állandóan velünk élő újrafeldolgozási folyamatokba.

Elekes Károly művei ebben a kontextusban értelmezhetők igazán. A művész terminusával élve tuningolási folyamat egy talált műtárgy kiegészítése festői eszközökkel, azaz meg- és feljavítása, új vizuális elemekkel és jelentésszerűekkel való bővítése.

Ez a bővítés lehet ironikus, mint amikor Nagy-Magyarország határai lennének meg a falusi utcaképen, esetleg ellentmondásra építő, mint amikor az úttörő-egyenruhás gyerek előtt Szent Benedek jelmondata áll, vagy a hámozott alma héjának végtelen, ég felé kanyargó spirálja egy csendéleten.

Más tuningolások nem a kép terét, hanem annak síkját módosítják. Pointillista kiegészítés egy csoportképnek, vagy a hagyományos, kicsit giccsbe hajló, Krisztus új, naturista szíve és absztrakt-dekoratív könnye. A *Fércektől naplemente* szinte ars poeticaként mutatja meg a felületbe vágó látványszervező elemeket.

A tuningolt művek kiváltotta esztétikai hatást Elekes egy egyenletben foglalja össze: „intellektuális szemét + anyagi áldozat + intellektuális beavatkozás = érzéki intellektuális érték”, pedig a művek teljes kontextusa jóval túlmutat a szűken értelmezett, érzéki befogadáson alapuló esztétikán. Egy korábbi *Jótett helyébe jót várj!* című akciója során Elekes aukcióra bocsátott olyan régi műtárgyakat, amelyek csak a tulajdonosoknak jelentettek inkább érzelmi, mint eszmei értéket, majd a nyereséget visszaosztotta az eredeti képek eladóinak. A kapitalizmus- és műtárgypiaci kritika azonban a tuningolt képeknél nem várt következményekkel járt: az újszerű kereslet a speciális tárgyakra lassan felverte az árakat, és az eredeti tulajdonosok nem is voltak hajlandók engedni belőlük. A művészi kísérlet fonák módon a rendszer belsővé válását és adaptációs készségét mutatta meg: a kései kapitalizmus kulturális kritikája utóvédharc csupán.

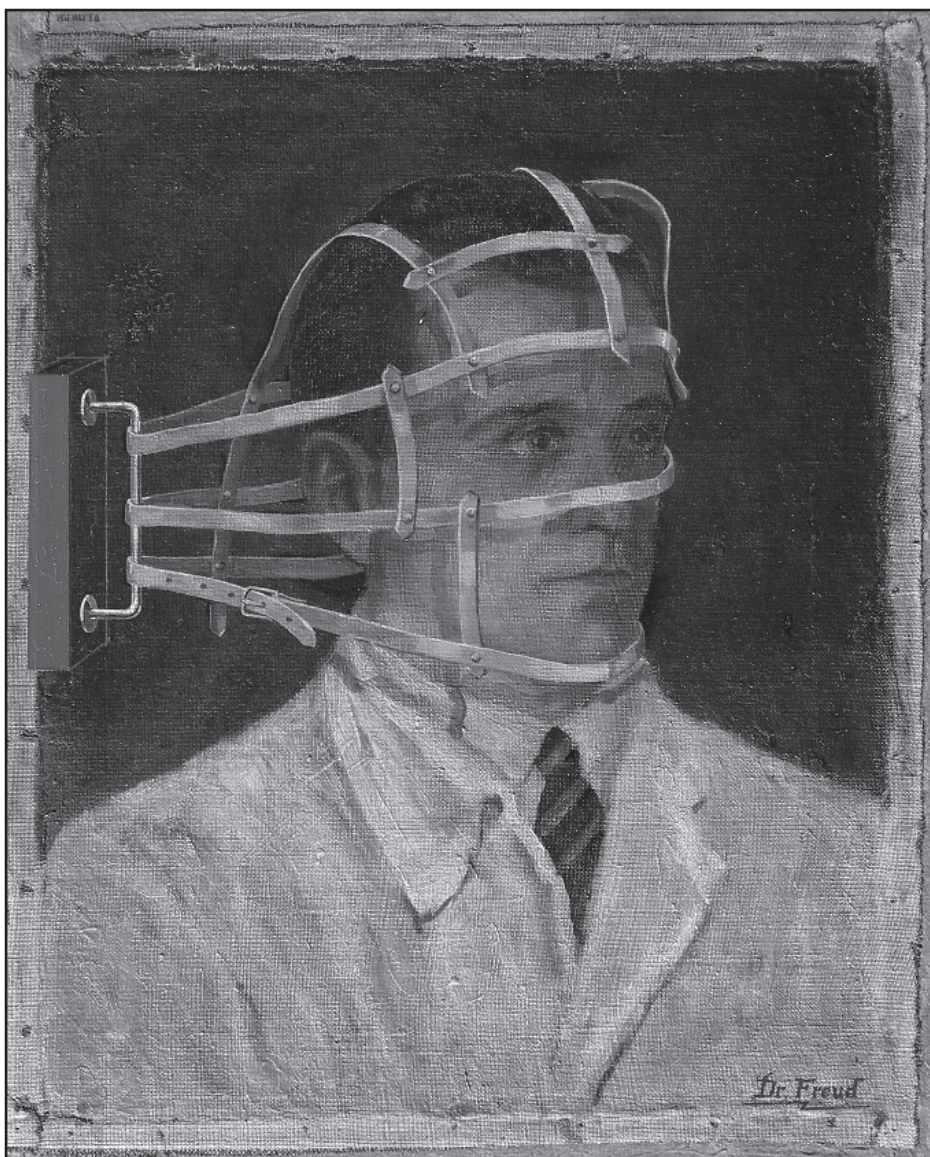
Gárdonyi László

Elekes Károly: Szívek

Elekes Károly: Tatoo

Elekes Károly: Dr. Freud

Elekes Károly: Osztott kép

Lehet-e jogi forradalom Magyarországon?

Sajó András jogtudóssal Kardos Ernő beszélget*

52

– *Professzor úr, kezdjük az egyszerűbb helyzet elemzésével. Ha a jövő évi választáson kétharmaddal győz az ellenzék, akkor jogilag minden zökkenő nélkül helyreállíthatná a demokratikus jogállamot?*

– Az alkotmányozó többség egyszerűsíthetné, de az ellenzék számára nem oldaná meg a választás utáni helyzetet. Igaz ugyan, hogy a többség meglenne az új alkotmány elfogadásához, de korlátjai a kétharmados hatalomgyakorlásnak is vannak egy jogállamban. Tekintettel Magyarország nemzetközi kötelezettségeire, illetve az alkotmányozás általános elveire, nagyon nehéz a független intézmények vezetésének átalakítása, új szervezetek létrehozása vagy a régiék helyettesítése azon a címen, hogy az ország új alkotmányt fogad el, vagy módosítja a régit.

– *Jól értem, hogy abszolút többség esetén sem távolítható el a Fidesz érdekeit szolgáló legfőbb ügyész, a Kúria elnöke, vagy nehéz lesz a NER szolgálatába kényszerített alkotmánybírákat lecserélni, a médiahatóságot megszüntetni?*

– Ez a probléma már akkor is felvetődött, amikor a Legfelsőbb Bíróság éléről a Fidesz-kétharmad eltá-

volította Baka Andrást. De akadtak törvényességi aggályok Jóri András adatvédelmi biztos hivatalának megszűnése esetében is. A független intézmények vezetőinek elmozdíthatatlansága jogállami elv. Az ilyen tisztségviselők még akkor is nehezen távolíthatók el, ha a tervbe vett új alkotmány vagy az Alaptörvény módosítása erre némi lehetőséget adna.

– *Ennek ellenére a Fidesz a kétharmadra hivatkozva lazán kirúgta a független intézmények vezetőit. Ennek lett valami következménye?*

– Baka András esetében évekkel később beigazolódott a jogsértés. A strasbourgi bíróság jogerős és egyhangú döntése szerint sérült a bíró joga a tisztességes eljáráshoz és a szabad véleménynyilvánításhoz.

– *Baka ugyanis bírálni merészelt a hatalomra kerülő Fidesz igazságügyi reformját, a bírói hivatal létrehozásában a korlátlan hatalmat látta.*

– Valóban, de a hatalom végül mégis létrehozta a kifogásolt hivatalt, megválasztotta a Legfelsőbb Bíróság elnöke helyébe lépő Kúria vezetőjét. Ezzel menesztette Bákát.

– *Ennyi, oszt' jónapot?*

* Sajó András a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az Emberi Jogok Európai Bíróságának korábbi elnökhelyettese.

– A Baka igazát alátámasztó döntés évekkel később született meg. A bíróság kimondta, hogy az elmozdítás az emberi jogi egyezménybe ütközött. A Kúria és a bírói hivatal viszont azóta is regnál, sőt, legutóbb a bírói gyakorlattal nem rendelkező, a Fidesz által delegált alkotmánybíró, Varga Zs. Andrászt nevezték ki elnöknek. Megjegyzem, a bíróság tagjaként megfogalmazott kisebbségi véleményem szerint az alkotmánybírói és ügyészi tapasztalat elég lehet ahhoz, hogy ellássa a feladatát. Baka esetében sem hiszem, hogy jogos volt a kifogás, miszerint több mint tizenöt évi strasbourgi bíraskodás nem lenne elég az Legfelsőbb Bíróság vezetésére. A gond mindkét esetben a személyre szabott törvénnyel van.

– *Erre a törvényteleniségre hivatkozva nem lehet a korábbi állapotot visszaállítani?*

– A strasbourgi bíróság vélhetően azt mondaná, hogy ha Baka elmozdítása emberi jogi egyezménybe ütköző, akkor Varga Zs. esetében is ez a helyzet. Ámbár az is lehet, hogy a kontextust is megvizsgálják, mert a két helyzet nem teljesen ugyanaz. Varga Zs. esetében azért hoztak személyre szabott törvényt, hogy megválaszthassák, Baka esetében viszont azért, hogy ne lehessen jelölni. Mindenesetre az eddigi ítéletek alapján a hatalmi ágaknak alá nem rendelt legfőbb ügyész leváltását csak rendkívül kivételes esetben vennék tudomásul a nemzetközi bíróságok, bár a legújabb gyakorlat alapján ez már nem zárható ki.

– *A Fidesz-rezsim tehát nem ragaszkodott az alkotmányos megoldásokhoz, ugyanakkor Pólt Péter bebetonozására törekszik?*

– Van azért mód bizonyos törvényi változtatásokra személycserék nélkül is. Az ügyészségen belül például hatásköröket lehetne módosítani, persze még mindig a kétharmados többség meglétét feltételezve. A magyar ügyészség jelenlegi szervezete nem felel meg az európai fősorodnak. Nálunk a vádhatóság olyan félkatonai szervezet maradt, amelyben a mindenkori vezető minden ügyre befolyással lehet. Az uniós országok többségében a konkrét ügyben eljáró ügyészt a közvetlen felettese vagy a hivatal vezetője nem utasíthatja. Ilyen szervezeti változtatásokat alkotmánysértés nélkül végre lehet majd hajtani, ha lesz hozzá megfelelő többség.

– *Ez is valami, de a kormányzóképeség megteremtéséhez ugyancsak szerénynek tűnik, hisz feladata az lenne az új kormánynak, hogy helyreállítsa a jogállamot, ami – ahogy mondta – még kétharmados többséggel sem egyszerű. Mi lesz így?*

– Alkotmányozással a jogállam semmiképp nem állítható helyre gyorsan, lévén az egy hosszú ideig tartó folyamat. Nem lehet fél év alatt kialakítani a jogállami készségeket, például, hogy milyen pozíciók összeférhetetlenek, amelyeket harminc év alatt se tanultunk meg. Az pedig nem lenne elegáns, ha a választáson esetleg kétharmados parlamenti támogatást szerző új kormány – függetlenül attól, hogy van-e formális felhatalmazása – néhány hét alatt összefércelné az új alkotmányt, ahogy azt a Fidesz tette. Az Alaptörvénynek elnevezett műalkotás mögül hiányzik a választók akarata, illetve a társadalom széles körének támogatása. Alkotmányt pedig csak

erre lehet hitelesen alapozni. Bár erővel természetesen mindent meg lehet csinálni, megtehetné ezt a mai ellenzék is megfelelő erő birtokában, de a hiteles és tartós alkotmány kialakításához idő kell.

– Ehhez képest ha csak feles többséggel nyer az ellenzék, akkor még nagyobb a gond, hisz a kormányzó-képességre szükség lenne, különben Orbán páholyból nézhetné a kormányra jutott ellenzék bukását. Reális veszély ez?

– Kormányozni kétségkívül nehéz lesz. Egyelőre számomra az sem teljesen világos, hogy melyek az ellenzék komolyan vehető közjogi elképzelései. Remélem, nem az előválasztási kampány hevében megfogalmazottak. Tudom, hogy elkészült a közös alapnak nevezett program, s ebből az derül ki, hogy törvényes és tisztességes rendet szeretnének. Szerintem kétféle módon képzelhető el a jogállamiság érvényesülése. Az egyik, hogy a jövőre nézve fogalmaznak meg elveket, és születnek kormányzati intézkedések. A másik pedig, hogy visszamenőleg is próbálják a jogállamiság követelményeit érvényesíteni.

A jövőre nézve sem lenne ez könnyű, mert fennmaradnak a jelenlegi hatalmi struktúrák, az úgynevezett vétőpontok, amelyek képesek a közjogi döntéseket ellehetetleníteni. Tehát ez az út sem járható teljes mértékben, de arra legalább van esély, hogy a feles többség körébe tartozó ügyekben tisztességes törvények születnek. Összhangba hozhatnák a közbeszerzéseket az uniós joggal, hogy legalább a jövőben ne lehessenek visszaélések. Jelezném, hogy ez sem lesz fáklyásmenet, mert a köz-

beszerzéseken az mégiscsak számít, hogy kinek van tőkéje és szakmai tapasztalata. Könnyen előre látható, hogy a jelenlegi oligarchák lényeges előnyben maradnak. Felvetődik, hogy ki lehet-e zárni a korábbi rendszer haszonélvezőit. Erre sietős választ kell majd adni.

– Az, hogy a jövőre nézve lesz jogállam, az nem tűnik nagy változásnak, ennél azért többre lesz szükség, nem?

– A politikai elemzők egy része szerint – ha a Fidesz által hátrahagyott kétharmados törvényeket kellene követni, illetve az Orbán Viktornak elkötelezett vezetésű ügyészséggel, a Kúriával vagy a sajtáságos politikai összetételű Költségvetési Tanáccsal közösen kellene kormányozni – az az ellenzékéből kikerült kormány népszerűségét fogja aláásni.

Ez a politológus békák meteorológiai előrejelzése. Közbevetőleg jegyezném meg, hogy a mai szakmai bizonytalanságot mi sem érzékelteti jobban, mint az, hogy alkotmányügyi szakértők politikai forgatókönyvek jóslataival érvelnek, a politikai elemzők pedig alkotmányjogi érvekkel vagdalkoznak. A jogi megközelítésnél maradva: ha a jelenlegi ellenzékéből verbuválódott kormány a NER érdekeit sértő törvényeket fogadna el, akkor a hátrahagyott intézményrendszer s benne a már említett „független” intézmények vezetői meg tudják akadályozni, hogy a változást szolgáló törvények hatályba lépjenek. Az elvi lehetőség erre a következő: ha a parlament a NER érdekeit sértő – vagy akármilyen – jogszabályokat fogad el, akkor a Fidesz által rövidesen megválasztandó köztársasági elnök azokat rendre az Alkotmánybíróság elé „utalhatja”,

ahol el- vagy fennakadhat bármilyen törvény. Ugyanilyen módszerrel vakvágányra terelhető az ugyancsak beígért „elszámoltatás” is. Korábban úgy fogalmaztam, hogy az új többség alig vagy egyáltalán nem lesz képes kormányozni, s programozott semmittevással készülhet a bukásra. Vagy pedig már az első nap túllép az Alaptörvény rendjén.

– *Mindez azt jelenti, hogy kényszerűen ugyan, de mindenképp feles többséggel változtatnak a kétharmados szabályokon?*

– Ha a mai ellenzék be akarja tartani a választóknak tett ígéreteit – s miért ne akarná –, akkor rákényszerülhet arra, hogy túllépjen az Alaptörvényen. Bár ez valóban ellentétes bizonyos jogállami elvekkel, de jogilag is védhető, más jogállami elvek alapján. De lehetséges az is, hogy a NER hátrahagyott intézményei elegendő feles törvénynek megkegyelmeznek ahhoz, hogy a kormány kormányozhasson, és bizonyos területeken helyreálljon a jogállami működés, mivel elképzelhető, hogy ez nem okoz elviselhetetlen károkat a NER által létrehozott „hitbizományoknak”.

– *Több mint harminc kétharmados törvény létezik, ennyit kellene feles többséggel megváltoztatni?*

– Vörös Imre jogtudóst leszámítva – akit persze ezért jó magyar szokás szerint inkább kritizálnak, mint dicsérnek – a magyar jogtudományban az előválasztásig komolyabb elméleti erőfeszítéseket nem láttam a helyzet törvényes vagy legalábbis jogi rendezésére. Mivel az én munkám nem kapcsolódik a hazai fejleményekhez, magam is csak akkor

kezdtém érdeklődni, mondhatni, akkor kaptam fel a vizet, amikor az előválasztás során az ellenzék vezetőitől azt hallottam, hogy az új parlament majd hoz egy alkotmányt, amit népszavazással fogadnak el, jogász kollégák meg azt kezdték magyarázni, hogy alkotmányt csak hatályos szabályok szerint lehet hozni. Ezeket a szakmai képtelenségeket épp eleget hallottam, amikor különböző országokban alkotmány-előkészítő munkában vettem részt. Azt is megszoktam, hogy a változtatni nem akaró finnyáskodók azzal riogatnak, hogy ha egyszer a jogállam helyreállítása érdekében megszegni engedjük a legalitás parancsolatát, egy más többség majd ugyanezen az alapon visszacsinálja, ugyancsak szabálytalanul, a szabályt. Ezt hívják „törvényhozási jojó” érvnek. Csakhogy az „újra rossz lehet majd” gyenge érv, ha arra gondolunk, hogy már most is épp ilyen rossz a helyzet. Hogy egyszer majd megint ilyen rossz lehet, az nem érv. Attól, hogy formailag korrekten számolták fel a jogállamot, még nem lesz ez a felszámolás legitim. Az ilyen viták helyett inkább nagyarányú kollektív jogi munkára lenne (lett volna) szükség, hiszen az elmúlt tíz évben született minden egyes jogszabályt alaposan elemezni kell, hogy a törvényekben, illetve a kormány által megkötött szerződésekben megbúvó „trükkök” lelepleződhessenek. Ezt a munkát mielőbb el kellene végezni, hogy az ellenzéki győzelem esetén legyen mire támaszkodni.

– *Vörös professzor lapunk hasábjain hosszan kifejtette¹, hogy miután*

¹ A végrehajtó hatalom mozgástere immár

a Fidesz „lopakodó államcsínnyel” szétverte a jogállamot, s helyére egy önkényuralmi rendszert épített ki, ez ellen mindenkinek alkotmányos kötelessége fellépni. Ez adná az alapot arra, hogy az alkotmány bizonyos pontjait felfüggeszsek. A kormány feladata lehetne egy úgynevezett semmisségi törvény elfogadása, ami a jelenlegi autokratikus rendszert hatályaon kívül helyezi. Ez járható út?

– Vörös Imre – ismétlem, tisztelet érte – levette a jogász szemellenzöt. Ráadásul hozott ehhez releváns politikai érvet is, amivel azonban a jelek szerint nem tudta áttörni a jogász gondolkodás sáncait. Ami az alkotmányozást illeti, kétségtelen, van élet az Alaptörvényen kívül is, amire számos példát lehet felhozni az alkotmányok történetéből. Sok maradandó alkotmány született az előírt eljárástól eltérve. Vörös professzor semmisségi törvényfélét javasol, ami a törvényekre vonatkozik, és többé-kevésbé forradalmi módszer az Alaptörvény megkerülésére, annak pozitív és negatív velejáróival együtt. Pontosabban ez nem is jogi forradalom lenne, hanem klasszikus értelemben jogi „ellenforradalom” – ami nálunk nagyon rosszízű szó –, végül is Magyarországon a fülkeforradalom indította el a Fidesz uralmát. Nem akarom Vörös Imre elképzeléseit evvel a rossz emlékkű kifejezéssel illetni. Szeretném azonban jelezni, hogy Franciaországban, amikor Napóleon zsarnoksága után restaurálták a Bourbonok legitim uralmát, a konzervatívok fennen és büszkén hangoztatták, hogy „ellenforradalmat” hajtottak végre.

– Azt mondja tehát, hogy ez szinte forradalmi lépés lenne?

– Van olyan érvrendszer, amely szerint az elképzelés a közvélemény szemében védhető, mert morálisan helyes, vagyis a társadalmi szinten ez lehetséges megoldás. De akad olyan álláspont is, amely szerint ez bizony beleütközik a hatályos alkotmányba. Jogi szinten nehezen kezelhető a probléma. Az bizonyos, hogy különbség van a forradalom szó hétköznapi jelentése, azaz a társadalmi rend erőszakos megváltoztatása és a jogi forradalom közt. Az utóbbi lezárhatja vagy előkészítheti a forradalmat, de szerencsés esetben kiküszöbölheti vagy pótolhatja is. Papíron zajlik, nem az utcán.

– Ezt inkább politikai s nem jogi döntésnek látja?

– Igen, ez hatalmi kérdés: nem is az érdekek, hanem az erőviszonyok döntenének. Vörös elképzelése figyelemre méltó, mert érvényes érvei vannak. A javaslat megvalósulása kizárólag azon múlik, hogy a társadalom képes-e a programot befogadni, támogatni és követni. Az erőviszonyok döntenek el, hogy lesz-e ebből valami, ideértve a szellemi erőviszonyokat is. Ami a szellemi erőviszonyokat illeti, a szakmában – függetlenül attól, hogy személy szerint ki hogyan viszonyul a NER-hez – a tehetetlenség beidegzettsége és a tudatlanság képzeletszegénysége nem Vörös Imrét támogatja. Az anticipált félelem bénító hatású.

– Tehát egy ilyen radikális megoldáshoz „erő”, vagyis támogatottság kell?

– Ez attól is függ, hogy Orbánék távozása után mit talál az irattárak-

ban az új kormány. Az ellenzék valószínűleg csak ennek megismerése alapján lesz képes a Vörös Imre-féle elképzelésről dönten.

– *Gondolja, hogy egy ilyen lépés utcai zavargásokhoz vezethet?*

– Azok az alkotmány iránt érdeklődők, akik polgárháborút vizionálnak, ezzel túllépnek saját szakmai kompetenciájukon. Ezért én is megteszem ugyanazt: mint egy a tízmillió magyar laikus közt, úgy vélem: lövöldözés vagy inkább a hagyományos bunkósbotot helyettesítő baseballütős koponyalékelés enélkül is bekövetkezhet, nem az idézett javaslat lesz a kiváltó ok. Hogy ismét történelmi példával éljek: 1848. március 15-én a pesti utcai jeleneletről értesülve, a hatalom azt gondolhatta, hogy ebből nagy baj lesz. De nem lett, legfeljebb annyi, hogy Bécsben – ahol szintén óriási zűrzavar volt – lenyelték a békát, elfogadták a forradalom feltételeit. Később előkerültek a fegyverek, de ez nem azon múlt, hogy Petőfi elszavalta a Nemzeti dalt.

– *Fontos kérdés az is, hogy vajon az ellenzék kizárásával létrejövő Fidesz-Alaptörvény után is vizionálhattunk volna utcai zavargásról.*

– Nem. Amikor a Fidesz az Alaptörvényt az „ország asztalára tette”, nem lehetett világos, hogy annak alapján a Fidesz hogyan gyakorolja majd a hatalmat, hogy az 1989-es alkotmány sietős lecserélése után a hatalom szívós következetességgel le fogja építeni a jogállamot, s létrejön a ma ismert NER, a kizárólagos és átfogó hatalommegőrkítési rendszer. A társadalom ezt nem látta előre, ezért 2011-ben lényegében

zokszó szó nélkül tudomásul vette a történeteket. Nagyon sokan kifejezetten örültek. A szétesett ellenzék aligha tudta volna az utcára vinni az embereket azzal a szöveggel, hogy az Alaptörvény rémes, mert nem plurális. Egyébként a szakmai szervezet, a Velencei Bizottság is legfeljebb az Alaptörvény megalkotásának módját kifogásolta. Emiatt azonban aligha lehetett érvénytelennek tekinteni. Megkockáztatom: talán Orbán Viktor sem tudta, hogy milyen útra viszi a kormányát az alkotmányozással. Csak néhányan – mint Vörös Imre – sejtettek valamit, bár a 2010-es választások után rögvess meghozott törvények az alkotmánybírák jelölésével és a médiatanáccsal kapcsolatban már a falra írták a jóslatot: „Mene, tekel, ufarszin.” Akkor még kevesen értettek arameusul. Utólag persze könnyű arameusnak lenni.

Emlékezhetünk, volt egy sor kormányzati döntés, amit az Alkotmánybíróság megpróbált megakadályozni, mire a kormánytöbbség megnyirbálta az Alkotmánybíróság hatáskörét, s végül ehhez az Alaptörvényébe az alkotmányosság szellemével ellentétes szövegeket passzírozott. Ezek után az Alkotmánybíróság nem vállalta a nyílt harcot – amire hasonló helyzetben például az indiai legfelső bíróság sikerrel vállalkozott –, tehát nem mondta ki, hogy az alkotmányban végrehajtott változások aláássák az alkotmányosságot. A jelek szerint mérlegelték ennek lehetőségét, de végül tartották magukat a Sólyom László vezette Alkotmánybíróság formalista precedenséhez.

– *Térjünk vissza a kormányzóképeség megteremtéshez. Az ellen-*

zéknek fogalma sem lehet a titkos szerződések tartalmáról. Bár tudjuk, hogy van egy százmilliárdos lélegeztetőgép-biznisz, ezenkívül a kínai Fudan Egyetem, a Paksi Atomerőmű vagy a Budapest–Belgrád gyorsvasút gigantikus beruházása. Mindez nem béníthatja meg az ország kormányzását?

– A nemzetközi szerződések felülvizsgálatára, a titkosított hazai kötelezettségek áttekintésére természetesen szükség lesz. Csak ezek után állapítható meg, hogy az országot mennyire adósította el, szolgáltatotta ki a jelenlegi kormány, s mennyire maradt kormányozható Magyarország – Magyarországról. Csakhogy a nemzetközi szerződéseket sem olyan egyszerű egyik napról a másikra felmondani, még akkor sem, ha jogilag elegendő hozzá az egyszerű többség.

– Egy új kormány nyilvánosságra hozhatja az említett titkokat vagy a Pegasus-ügy részleteit, tehát hogy kiket és miért figyeltek meg?

– Az államtitok feloldása a titokgazda, tehát a kormány kezében van. Egyébként ez lenne az egyik olyan ügy, amely a hatalom demokratikus elköteleződését hitelesíthetné. Hasonló az ügynökakták nyilvánossága. A rendszerváltás óta szinte minden kormány azzal az ígérettel vagy elszánással vette át a kormányrudat, hogy „a kommunista idők” ügynöknévsorát nyilvánosságra hozza. Ez mindeddig nem történt meg, a levéltárakat még a látszólag legkevésbé érintett Fidesz sem nyitotta meg. Ez jelképes döntés lenne. S ha ennek harminc év elteltével még mindig lennének gyakorlati következményei, az persze sok min-

dent megmagyarázna a rendszerváltás utáni történelmünkről.

Egyébként egyetértek azokkal, akik szerint azért nem célszerű kikutyni, hogy az ellenzék valójában mit tehetne, mert abban a pillanatban születhet válaszul egy kétharmados törvény, ami ezt lehetetlenné teszi. Ezért nem is mondanám el, hogy milyen intézkedések lehetségesek például a kétharmados média-törvény formai tiszteletben tartása mellett a tájékoztatási szabadság helyreállítására.

– Azt elárulja, hogy ki mozdítja majd el a Fidesz iránt feltétlen lojalitást bizonyító kádereket, akik a hatalmat a NER számára fenntartják?

– Nem kell elmozdítás, ahol működik az elmozdulás. Várjuk meg, mi kerül ki az irattárakból. Működhetnek majd az iratmegsemmisítő darálógépek, de mint Bulgakovtól tudjuk, kéziratok nem égnek el. Mint említettem, ma a politológusok jogásznak vélik magukat, a jogászok meg politikai jövőmegmondónak. Én viszont szeretnék megmaradni a magam jogászi kaptafájánál. Ez nem nehéz, mivel fogalmam sincs róla, ki vagy mi mozdítja el ezeket az illetőket, ha ugyan el lehet és el kellene mozdítani őket. Vannak még hiteles emberek, és remélem, hogy törvényes eszközöket találnak a morális küldetéshez.

– Professzor úr, talán tényleg nincs más út, csak egy gyors, minimalista sebészi pontosságú beavatkozással – ahogy Fleck Zoltán fogalmazott – eltávolítani a független intézmények vezetőit. Vagy van más út is?

– A válaszhoz látnom kellene, hogy a szóban forgó sebészkes mibe és fő-

leg hogyan akar belevágni. Nem se-bész vagyok, legfeljebb jogi patológus.

– *Pedig ez nem titok, Polt Péter azonnali elmozdításáról lenne szó, s talán a NER többi kulcsfigurájáról. Hisz önnel is ezt a témát kerülgetjük már jó ideje. Ez elfogadható lenne?*

– Erre a kérdésre gyakorló jogász-tól jó választ nem kap. Mi ugyanis arra vagyunk trenírozva, hogy a le-írt szabályokat kövessük. Ez persze még mindig ad bizonyos mérlegelési lehetőséget, de alapvetően a törvény elfogadására vagyunk szocializálva. Talán az ebből származó lelki rest-ség miatt alakult ki ez a szerencsét-len vita az alkotmányozásról. Ebben a szóváltásban egyetemi tanárok részéről is elhangzott az a csacska-ság, hogy alkotmányozni csak egy-féleképp lehet: ahogy le van írva a hatályos Alaptörvényben. Ez azon-ban történelmileg igazoltan hamis állítás! Egy alkotmány legitimitása ugyanis sokszor nem az előző jog-rendből származik, hanem a népszu-verenitásból ered, tehát a leírtaktól eltérő eljárásban fogalmazzák meg a szabályokat.

– *Erről korábban azt írta, hogy al-
kotmányozni lehet az alaptörvényt
megkerülve is!*

– Valóban ez a rendszerváltó, vagy ha jobban tetszik, forradalmias tör-vényhozás, ami nem akadály, ha-nem segítője a demokrácia sikeres működésének. Csak egy példa: az amerikai alapító atyáknak 1787-ben semmiféle felhatalmazásuk nem volt új alkotmányt hozni. De hason-ló volt a helyzet a II. világháború után Magyarországon is. Az 1946. évi első törvénycikk minden koráb-bi felhatalmazás nélkül, közönséges

törvénnyel – a nép megbízására hi-vatkozva – deklarált egy új állambe-rendezkedést azon az alapon, hogy a „nemzet visszanyerte önrendelkezé-si jogát”. Ezt a minialkotmányt egy-szerű többséggel hozták meg.

Ha a jogállam helyreállítása csak „jogi forradalom” útján kénysze-ríthető ki, akkor olyan mértékben indokolt a forradalmiság, amilyen mértékben az előző rendszer egyes intézményei tagadják a jogállam elveit. Ezt a módszert csak ott indo-kolt alkalmazni, ahol a jogállamiság alapvető sérelmeinek orvoslásához nélkülözhetetlenül szükséges. To-vábbá ha a folyamat nem az éppen hatalomra kerülők érdekeit szolgálja! Az alkotmányozás alatt is mű-ködtetni kell a fékek és ellensúlyok rendszerét. Ha például az Alkot-mánybíróság ideiglenesen nem mű-ködik, az így keletkezett jogállami űrt be lehet és be is kell tölteni. Ezt a célt szolgálhatja egy ideiglenesen működtetett államtanács. Az Alap-törvény és az arra épülő kétharma-dos törvények részleges felfüggesz-tése ebben az esetben még talán védhető lenne.

– *Mellette szólhat viszont, hogy a világban nem a kétharmados, ha-nem az úgynevezett feles törvénnyel kormányoznak. Ez igaz?*

– A kétharmados törvény ellent-mond az angol parlamenti szuvere-nitás logikájának, amely szerint a többségi akaratnak kell érvénye-sülnie. De mint más parlamentáris rendszerekben, nálunk se szuverén a parlament. Magyarországon a két-harmados törvényeknek van egy spe-ciális oka: az egykamarás parlament itt olyan korlátok nélküli hatalom, ami törvényhozási önkényre csábít;

tehát az egyszerű többség a többség zsarnokságával fenyeget. Nálunk nincs második kamara, nincs szövetségi rendszer. Ebben az ellensúlyhiányos rendszerben a kétharmados törvények lennének hivatottak arra, hogy kompromisszumra, a kisebbségi álláspont figyelembevételére ösztönözzenek. A mai választási rendszerben a kétharmaddal, vagyis a lakosság harminc-harmincöt százalékanak a támogatásával vagy még kevesebbrel is alkotmányozni lehet. A maitól eltérő, arányos választási rendszerben azonban a kétharmad képes lenne legalább részben helyettesíteni a két házról álló parlamenti rendszerből adódó kontrollt. Ez ma teljes mértékben hiányzik.

– *Mi történik akkor, ha nem mozdítják el a független intézmények vezetőit? Akkor hogyan tud az ellenzék kormányozni?*

– Ha azt ígérik, hogy jelenlegi hatalom kulcsemberei ellen büntetőeljárásokat akarnak indítani, akkor ehhez be kell szerezni a bizonyítékokat. Még akkor sem biztos, hogy a jelenlegi ügyészség eljárást kezdeményez. Az már politikai döntés, hogy ez elfogadható-e, vagy sem. Ettől még lehet kormányozni.

– *Ha mindezt az ellenzék még a választás előtt bejelenti, akkor majd nem számít jogsértőnek?*

– Akkor is az, de ha az ellenzéki összefogás erre felhatalmazást kér és kap, akkor politikai értelemben talán nem olyan súlyos a vétség, mert a választó tudta, hogy ez bekövetkezik, és erre szavazva felhatalmazást adott. Persze attól, hogy a vétség mögött ott áll a demokratikus felhatalmazás, még nem változik a jogi megítélés.

– *Vagyis azt mondja, hogy az alkotmány elfogadásakor el lehet térni a formális szabályoktól, de vajon a kétharmados törvények esetén is ez a helyzet?*

– Amit az eltérésről, az Alaptörvény kikerüléséről mondtam, az csakis az alkotmány készítésére vonatkozik, mert ennek forrása a népszuverenitás, nem pedig a hatályos Alaptörvény. Amikor azonban az alkotmány által szabályozott tételes törvényekről van szó, akkor más a helyzet. Ebben az esetben ugyanis elsősorban azt kell mérlegelni, hogy intézményesen mi történik. Ha például az ügyészséget kétharmados helyett feles törvénnyel szeretnék átalakítani, akkor azt a jogszabályt egy alkotmánybíróság akkor is megsemmisíti, ha nincs feltöltve aktivistákkal. A jogász logika ugyanis arra épül, hogy a leírt törvényt be kell tartani.

Vannak olyan elképzelések, amelyek szerint a feles törvényekkel való kormányzás is hatékonyabb lehet. Az eddig felhozott elképzelések számomra nem meggyőzők. Ha azonban van ilyen lehetőség, akkor az új kormány akár ki is egyezhet a múlttal, elfogadhatja azt, hogy csakis a jövő felé fordulhasson. A jövőt sosem tiszta lapra írják, és a múlt ezer módon érvényesülhet. A csak a jövőbeli viszonyokra alkalmazott jogállamisági kormányzás elképzelhető – hogy morálisan elfogadható, esetleg szükséges, vagy politikailag megvalósítható, vállalható-e, az más kérdés. Mint laikus, úgy vélem, néhány hónappal a választás és az az után kialakuló helyzet ismerete nélkül, ez megválaszolhatatlan kérdés, amit éppen ezért talán nem is érdemes feszegetni.

– *Csak nem arra gondol, hogy a jelenlegi Fidesz és az ellenzék kiegyezhetne egymással bármiben is?*

– Erre gondoltam, de ehhez az kellene, hogy az új és a régi többség között valamilyen bizalmi viszony kialakuljon. A mai NER-világban ez nagyon nehezen képzelhető el, hisz – ahogy korábban említettem – még az sem látjuk egyértelműen, hogy mi van a törvényeik mögött, mit tartalmaznak a titkos szerződések, s arról sincs fogalmunk, hogy az esetleges kormányváltás után a szekrényekből milyen csontvázak zuhannak majd ki. Ezért aztán nehéz a kiegyezést elképzelni, hisz ha a Fidesz beadná is a derekát s tenne is némi engedményeket, kérdés, hogy a kínos csontvázhalmok közepette a hatalomra készülők megengedhetik-e maguknak az egyezkedést, hisz az jelentős presztízs- és hitelességi veszteség lenne. De volt itt már kiegyezés Ferenc Józseffel is. Vannak kollégák, akik szerint, ha súlyosan kompromittáló adatok birtokába jut az ellenzék, akkor megállapodásra bírhatja a vesztes Fideszt, egyebek közt egy új alkotmány formájában. Nem állítom, hogy ez lenne az alkotmányozás csúcsa vagy a kétharmados törvények felessé alakításának a leg-elegánsabb formája. Nem tanítanám szívesen ez a módszert a Bevezetés az alkotmányosságba kurzuson, de hát a politika pusztán alkotmányos alapon kiszámíthatatlan.

– *Tehát mindkét fél részéről lenne veszélye egy ilyen megállapodásnak?*

– Van, mert mindkét politikai erő rákényszerülne, hogy elfogadtassa a választókkal azt, amit addig illegitimnek tartott. De előnye is van az alkunak. Rövid távon elhárulhatna

például annak a veszélye, hogy a társadalom éles megosztottsága drámai következményekkel járjon. A másik következménye a kormányozhatóság helyreállítása lehetne. Remélni lehetne, hogy Magyarország a jövőben jogállamként működik. Ehhez fátylat borítanak az elmúlt tizenkét esztendőre. Nyilván ez lehetne a megállapodás alapja. De ha már elcsábított a kérdése a kávéházi magánpolitizálás világába: mint átlagos újságolvasó nem tudom elképzelni, hogy a Fidesz annyira padlóra kerüljön, hogy jelentős kompromisszumokra kényszerüljön. S persze a kormányváltásnál többet követelők is nehezen vennének tudomásul egy ilyen megállapodást. Nem beszélve a szavazóikról. De ennek elemzése igazán túlmegegy az összehasonlító alkotmányjogon.

– *De előfordulhat?*

– Nem lehet kizárni egy ilyen kompromisszumkényszeres helyzet bekövetkezését. Az élet nem az alkotmányjogi tankönyvek igazolására szolgál.

– *Mondana valamit arról, hogy ha megvan a politikai akarat, akkor itt-hon mennyi idő alatt készülhetne el egy új alkotmány?*

– Egy hét. De megkockáztatom: komolyabb jogtudósoknál ott van a fiókban egy kész alkotmányszöveg. Onnan számítva viszont, hogy minden szakértő előlovagol a maga jól felkantározott vesszőparipáján, eltarthat az egyeztetés az idők végezetéig. Komolyra fordítva a szót: egy társadalmilag hiteles alkotmány, ha teljes gőzzel készítik, egy-másfél évnél rövidebb idő alatt nem jut el a népszavazásig. Érdeemes felidéz-

ni, hogy a Franco-rendszer bukása után a spanyol alkotmányos átalakítás elnyúlt, mint a rétestészta, egyebek közt mert a francóista, örökölt törvényhozás ellenállt. Végül a választásokat követően az anti-francóista (tehát korábbi ellenzéki) politikus vezetők összeültek a Moncloa-palotában, és pár nap alatt megszövegezték azokat a társadalmi megállapodásokat, amelyek alapján létrejöhetett az alkotmányos egyetértés. De még ezt követően is több mint egy évbe telt, amíg a referendum elfogadta az 1978-as alkotmányt. Az egész valóban „csak” politikai szándék kérdése – és végső fokon mégiscsak a népakaraté.

– Sokan várják a jogállam helyreállítását attól is, hogy az új kormány egyszerűen csak tudomásul veszi és végrehajtja az Európai Bizottság eljárásainak, illetve a parlamenti jelentések felszólításait, a strasbourgi bírói döntéseit, egyáltalán: a jogállami mechanizmust. Ezen az úton kormányozhatóvá válik az ország?

– A kötelező uniós dokumentumok egyikében sincs olyan egyértelmű megállapítás, hogy Magyarország nem jogállam. Maximum kifogások léteznek, a parlamenti vizsgálatok is megneveznek bizonyos területeket, ahol fennáll a sérelem veszélye, az Európai Bizottság is aggályokat fogalmazott meg az éves jelentésében. Felvetik többek között az igazságszolgáltatás függetlenségére leselkedő veszélyeket, az Alkotmánybíróság tagjainak a szokástól eltérő módon történő kiválasztását vagy az eredménytelen korrupcióellenes stratégiát, továbbá a médiapluralizmus hiányát. Tehát mindent, amiről beszéltünk. Minimális követ-

kezményekkel. Ha egy új kormány elismerné is a megjelölt területek problémáit, továbbra is csak a saját alkotmányos lehetőségei között cselekedhetne. Vegyük az Európai Bizottság jelentését, amelyre hivatkozva az új kabinet megváltoztathatja, mondjuk, a közbeszerzést – amit nyilván egyébként is megtenne –, vagy feles törvényekkel elfogadtatna egyéb változásokat. Ilyen lépésekkel az egész politikai berendezkedést, a NER államát képtelenség átalakítani. Hiába tartaná felszámolandónak – a bizottság éves jogállami jelentésére hivatkozva – a kormány a Fidesz által gründolt médiamonomóliumot, kétharmad nélkül ezt sem tudja átalakítani.

– Mindössze ennyit érne a bizottság jogállami jelentése?

– A kormány a jogállam helyreállítása közben hivatkozhat ugyan a nemzetközi kötelességeire, változtatásra csak a belső jog keretei, formái közt van lehetőség. Kétharmad híján – de hisz erről korábban már volt szó – az Alkotmánybíróság hatályon kívül helyezné az új parlament által elfogadott törvényt. A jogállamsértő lépések már rég megtörténtek, az unió vagy szemet hunyt ezek többsége fölött, vagy eleve nem volt hatásköre fellépni. Nem nyilvánvaló, hogy milyen eljárások keretében kötelezhetné a magyar államot a korábban kialakított rendszer felszámolására az unió. Feltéve, ha lenne is hajlandósága erre, ami nem egyértelmű. És mi történne, ha az uniós jog múltbeli, mondjuk, tízéves, máig ható sérelmét valahogy elővennének az uniós bíróságon, és köteleznék Magyarországot arra, hogy az érintett jogszabályt hozzák összhangba

az uniók joggal: ha a változtatáshoz kétharmad kell, azt a luxemburgi ítélet ellenére sem bizonyos, hogy megszavazná a Fidesz. A kiszabandó bírság viszont a költségvetést terhelné, tovább nehezítve a kormány és a társadalom dolgát.

– *Azt látjuk, hogy a jogállami mechanizmus pénzelvonásokat tesz lehetővé. Ez sem kényszerítheti ki a jogállam helyreállítását?*

– Ez az új mechanizmus – már ha elfogadja az unió bírósága – csak bizonyos alapokból való kifizetés vizsgatartását teszi lehetővé. Paradox a helyzet: az unió korlátozott lehetőségei és korlátozott szándéka elsősorban az új kormányt hozhatja nehéz helyzetbe: elmarasztalják, bírságot kell fizetni, mert nem tud változtatni a közjogi helyzeten. Persze ha a nemzetközi kötelezettség teljesítése érdekében tér el a kétharmados szabálytól, az könnyebben védhető, mint az az álláspont, miszerint a fennálló alkotmányos rend illegitim módon jött létre, és tisztességtelen, kivételező megoldásokat szentesít, s ezért el lehet térni tőle.

– *Már beszélt arról, hogy mi lesz, ha kétharmaddal vagy csak feles többséggel nyer az ellenzék. De mi történik, ha a Fidesz marad hatalmon?*

– Mint állampolgár aggódhatom emiatt, vagy tapsolhatok ennek, ez magánügy. Hasznosabb, ha a hasonló szituációkat próbáljuk elemezni. Ha megnézi az 1950-es évek elejének Dél-Afrikáját, ahol akkortájt éppen

az apartheid intézményesítésén szorgoskodtak, akkor azt látja, hogy kezdetben ott is volt ellenállás. Eleinte nemcsak a kisemmizettek, de az állam alkalmazottai, még a bírák is próbáltak ellenállni. Csak jóval később történt, hogy az apartheid fokozódó terrorja felszámolt szinte minden legális, államgépezeten belüli tiltakozást. Akinek nem tetszett a rendszer, az próbált elmenni. Így aztán a tekintélyelvű, rasszista kormány összesen negyvenhat évig tartotta a kezében a kormányrudat. Nálunk apartheid-szintű állami kirekesztés nincs. Ha volna is rá igény, szükség nincs rá, mivel a beletörődés eleve benne van a magyar kártyapakliban.

Említhetném az orosz példát is. Putyin hozzávetőleg húsz éve került hatalomra, tízévi „uralkodás” után már teljesen világossá vált, hogy sokáig marad még a helyén. Bár az első két elnöki periódusban a lakosság inkább közönyösen szemlélte a kibontakozó putyini erőpolitikát, és a középosztály élvezte az anyagi előnyöket, Putyin népszerűsége lassan csökkent, de – választási csalásokkal is – mindig nagy fölénnel választották elnökké. A tekintélyuralmi politikát diktáló orosz elnök népszerűsége mindig ötven százalék felett volt. Ehhez persze szüksége volt a nyers erő felmutatására, bizonyos ukrán területek elfoglalására, a média kormányszolgálatba állítására. Az erőszakos módon fenntartott biztonságért cserébe a jelek szerint az oroszok elfogadják vezérként. Ez a helyzet Magyarországon is bekövetkezhet.

Orbán megúsza a járványt

Bevezetés

Sokat változott a világ azóta, hogy a *Mozgó Világ* 2020. évi júniusi számában (Szelényi Ivánnal közösen jegyzett cikkünkben) megkíséreltem szélesebb történeti és nemzetközi perspektívából bemutatni a koronavírus-járvány első szakaszát.¹ A várakozásokkal ellentétben a legszegényebb országokban, Indiában és Fekete-Afrikában a járvány egymást követő hullámai a vártnál sokkal kevesebb emberéletet követeltek. Egy-millió főre vetítve Magyarországon két év alatt 4 ezer haláleset történt, Indiában csak 340, Etiópiában 58, Nigériában 14! Senki sem érti, hogy ez miért van így.

Két év alatt kiderült, hogy a járvány csak részben orvostudományi és népegészségügyi kérdés, részben politikai és gazdasági tényezők függvénye. Sokatmondó tény az is, hogy e sorok írásakor a legmagasabb kumulált halálozást jelentő első húsz ország közül tizenhárom ország tartozik az ún. poszt szocialista országok csoportjába. Mi is ide tartozunk. Ha csak az Európai Unió országait nézzük, akkor is hasonló a kép. Belgiumot leszámítva Kelet-Európa minden országában magasabb a halálozás, mint az EU fejlettebb nyugati államaiban. Úgy látszik, a közös múlt hatása máig továbbél. 2020-ban Magyarországon 10 ezer

életet követelt a járvány, 2021-ben 28 ezret. Ez nagyon nagy különbség!

Magyarországon annak ellenére romlott a helyzet, hogy a betegséget valóban megelőzni képes oltás 2020 végétől már rendelkezésre áll.² Ám az is kiderült, hogy az oltás sokkal kevésbé csodaszor, mint azt a Pfizer-vakcina megjelenése előtt gondoltuk. De az is biztos, hogy ha nem lenne oltás, akkor világszerte és Magyarországon is sokkal többen haltak volna meg az elmúlt két évben. Az is nagy eredmény, hogy sikerült a már régóta használt antivirális gyógyszerek között olyanokat találni, amelyekkel bizonyos esetekben lehet segíteni az emberi immunrendszernek a vírus leküzdésében. Bizonyítottan hatásos, vadonatúj gyógyszer a Covid ellen még nincs. De 2022 talán ezt is elhozza.

Azt is el kell mondanunk a bevezető részben, hogy különféle módszerekkel készített számítások szerint a regisztrált halálesetek száma – a Föld teljes lakosságát tekintve – legalább négyszerese a világ kétszáz országában külön-külön regisztrált halálozásnak. Vagyis két év alatt nem 5 millióan, hanem 21 millióan haltak bele a járványba. Jó okunk van azt feltételezni, hogy a magyar halálozási adatok megbízhatóak (legalább annyira, mint más EU-országokban), de arra is, hogy

¹ Mihályi Péter – Szelényi Iván: A morális pánik természete. Bevándorlók, járványok, gazdasági, társadalmi és politikai válságok a 21. században, *Mozgó Világ*, 2020. 6. sz.

² Az oltás megjelenésének első hatásairól ld. e lap hasábjain megjelent második cikkemet. Mihályi Péter: Vakcinákkal a vírus ellen – második féldő, *Mozgó Világ*, 2021. 5. szám.

kijelentsük, az elmúlt két év során megfertőződött, ámde a betegségből kigyógyult magyarok pontos számáról fogalmunk sincs. Ez lehet 2 millió, de akár 4 millió is. Hogy közülük hányan élveznek ennek köszönhetően valamilyen fokú többletimmunizációt (akár oltással, akár anélkül is), az nyitott kérdés. Talán 2022-ben egy második reprezentatív vizsgálat alapján erre is fény derül majd. (Az első ilyen vizsgálatnak semmi értelme nem volt, mert az első hullám idején, 2020 májusában, amikor a H-Uncover-felmérés készült, Magyarországot gyakorlatilag elkerülte a járvány. A napi halálozás 10 fő alatt volt. A fertőzésen átesettek száma 56 ezer fő volt, ami nem több, mint a népesség 0,6 százaléka.)

Ahol zsarnokság van, ott zsarnokság van

Minden valószínűség szerint valamikor 2019 decemberében, a 11 millió lakosú, kínai Vuhan élőállat-piacáról indult el a Covid-19-járvány. Hogy ennek volt-e köze ahhoz, hogy a piactól húsz kilométernyire működő hatalmas víruskutató intézetben ekkor már évek óta nagy volumenben folyt a kutatás az emberekre potenciálisan veszélyes koronavírusok azonosítása céljából, arra vonatkozóan csak találgatások vannak. Nincs okunk kétségbe vonni, hogy a kínai kutatók – akik egyébként részben amerikai pénzből finanszírozták projektjeiket – csakis jót akartak. Veszélyes dolgot műveltek, és lehetséges (sőt inkább valószínű), hogy valamilyen hibát is elkövettek, aminek nyomán a korábban csak állatokon megfigyelt vírus (amely később a SARS-CoV-2 nevet kapta a WHO-tól) egy ottani intézeti munka-

társat is megfertőzött. De erre egyelőre nincs közvetlen bizonyíték. A helyzet az, hogy erre az állatról az emberre való „ugrásra” legalább 30 ezer (!) fajta koronavírus képes, ám ezekről külön-külön nagyon keveset tudunk, amíg a világ figyelme nem összpontosult éppen erre a világjárványt okozó vuhani vírusra. Nincs ebben semmi meglepő! Mint arra Robert Redfield, az amerikai járványügyi hatóság, a CDC korábbi vezetője 2021 májusában felhívta a figyelmet, a múltban is sok példa volt arra, hogy légúti betegségeket okozó vírusok laboratóriumi dolgozókat fertőztek meg. S miután a megfertőződött emberek jelentős része tünetmentes marad (ezt ma már az iskolás gyerekek is tudják, de akkor, 2019 végén ez nem volt bizonyított), nem is volt senkinek oka sem arra, hogy sürgősen drákói szigorúságú óvintézkedéseket hozzon. Az is lehet – ez már egy harmadik feltételezés –, hogy az eredendő bűnt (hibát) akkor követték el a kínai hatóságok, amikor 2020. január elején még letagadták, hogy az új vírus képes emberről emberre is terjedni. Lehet, hogy a késlekedés miatt tett szert a vírus a behozhatatlan előnyre.

Miközben a három lehetőség közötti különbség nem olyan nagy, és az is lehet, hogy a folyamatok egymással párhuzamosan zajlottak le (vagyis a laboratóriumban megfertőződött emberek a hal- és vadhúspiaccal is kapcsolatba kerültek), Peking szempontjából óriási a tét. Ha a WHO áldását adja arra a következtetésre, hogy a SARS-CoV-2 teljes fegyverzetében egy kínai laborból szökött ki, az egy csapásra porrá zúzza azt a kétségtelenül létező hatalmas presztízt, ami Kínát övezi az elmúlt húsz-harminc

év gazdasági és tudományos sikerei miatt az egész világon.

Ez a történet egy fontos szempontból kísértetiesen hasonlít egy hat évtizeddel korábbi tragédiához. Közismert, hogy a szovjetek 1957. október 4-én bocsátották fel az első Szputnyikot (nem a vakcinát, a műholdat), ami világszerte sokkhatást váltott ki. A nyugati közvélemény nem tudta elképzelni, hogy egy kommunista diktatúra az űrversenyben képes megelőzni az Egyesült Államokat. Kevésbé ismert, hogy ehhez képest csak pár nappal korábban, szeptember 29-én, egy minden korábbinál súlyosabb nukleáris robbanás történt a szigorúan titkos Majak plutóniumgyárban a szibériai Cseljabinszkhez közeli kisvárosban (Ozerszk). A sugárzás közvetlen következményeibe legalább 6 ezer ember (!) halt bele, de lehet, hogy ennél négyszer-ötször is több. Noha 1958-ban a nyugati sajtó már szimatolt valamit, bizonyíték nem volt. A CIA pedig, amely 1959 óta ismerte a helyzetet, csöndben maradt, mert az amerikai atomcégek érdekeit védte („az atomenergia kockázatairól jobb nem beszélni”). Ezért a világ erről a szinte példátlan szovjet katasztrófáról (máig csak a csernobili volt ennél nagyobb radioaktív sugárzással járó baleset) csak 1976-ban szerzett tudomást, amikor egy szovjet ellenzéki, az akkor már Londonban élő szovjet biológus, Zsoresz Medvegyev nyilvánosságra hozta a cáfolhatatlan bizonyítékokat. Ha ez annak idején, 1957-ben kiderült volna, akkor ennek fényében a Szputnyik-sikert egyetlen napig sem lehetett volna úgy prezentálni, mint a szovjet tudomány fölényét a kapitalista gazdasággal szemben.

Kínában ma is pártállami rendszer működik – a deklarációk és a gyakorlat szintjén is –, ahol az igazság eltitkolása, a bizonyítékok és tanúk eltüntetése gyakorta megesik. Ha a történelmi példák sorából ideveszünk a csernobili nukleáris balesetet is, amely végső soron egy balul sikerült tudományos kísérlet nyomán következett be (az erőmű munkatársai egy biztonságnövelő megoldást akartak kipróbálni), akkor van okunk valamiféle szabályosságot vélelmezni: a kommunista rendszerekben erős genetikai késztetés (© Kornai János) van az általuk okozott tömegszerencsétlenségek elhallgatására.

Vírusok háborúja

Rejtő Jenő vaskos igazságokat megfogalmazó regényhőse, Fülíg Jimmy még magától értődő természetességgel szögezte le: nem lehet minden pofon mellé rendőrt állítani. Ma már ez nem így van. Az utcák és közterek be vannak kamerázva, és ha valakit egy nem megfigyelt utcasarkon vernek pofon, az is tud utólag a telefonjával fényképet készíteni a tettesről. Elvileg tehát a pofonok megszámlálhatók: a testi kapcsolat során „A” adja, „B” meg kapja a pofont. Ha „A” notórius verekedő, akkor egy este akár több más emberbe is beleköthet, többeket is felpofozhat. Ha feltételezzük, hogy a megpofozott emberek egy része a dühtől vezérelve legalább egy másik embert vagy esetleg többet is felpofoz, akkor járványszerűen el fog terjedni a pofozkodás. A lényeg, hogy az összes elcsattant pofon elvileg megszámlálható, csak sokat kell hozzá fényképezni.

Amikor a koronavírus-járványt modellező, értelmező és magyarázó tudósok a Covid-19 betegséget ter-

jesztő vírus fertőzőképességét tárgyalják, akkor implicit módon valami hasonló szituációt feltételeznek: van egy fertőzött személy, aki megfertőz egy vagy több másik személyt. S amikor már kellően sok ember egyszer megfertőződött és kigyógyult a betegségből vagy kapott oltást, és túl távol vannak a még „megtámadható” emberek az adott közösségben, a vírus nem tud tovább terjedni. Ekkor éri el a közösség a közösségi immunitást (régi nevén: nyájimmunitást), amely azután annak a kisszámú embernek is védeltséget biztosít, akik nem kaptak oltást, és a fertőzésen sem estek át. Így gondolja ezt az utca embere is.

Csak hogy a vírussal fertőzött emberek száma közvetlenül nem mérhető, és azt is tudjuk, hogy tíz fertőzött emberből átlagosan legfeljebb egy vagy kettő fertőz meg valakit. Még egy családon belül sem szükséges, hogy az első megfertőződött családtag az összes többit is megfertőzze. Másfelől viszont elég sok ún. szuperfertőző eseményt találtak a járványügyi szakemberek a kontaktkutatás nyomán, és bizonyítható volt, hogy egy ember akár ötven-hatvan másik embert is meg tudott fertőzni.

Már a járvány kezdetén világossá vált, hogy a nyilvántartott fertőzöttek száma szoros korrelációban áll az elvégzett tesztek számával. Ha az egészségügyi rendszer képes a korábbinál többet tesztelni (utólag „fényképezni”), akkor újabb és újabb fertőzötteket lehet „felfedezni”. De a változásnak nem az az oka, hogy több a fertőzés, hogy egy fertőzött több másik embert fertőz meg, hanem az, hogy több tesztelés történt. A pofozkodós példa ebből a szem-

pontból is megvilágító erejű. Minél több az utcai kamera, annál több pofont fognak megszámlálni a rendőrei.

És itt jön be mindent összezavaró faktorként a képbe az a kezdettől – már a vuhani járvány idején tudott – felismerés, hogy a megfertőzött emberek nagyobbik hányada nem mutat semmiféle észlelhető külső tünetet. Ők az úgynevezett tünetmentes (*aszimptomatikus*) betegek. A helyzet még ennél is rosszabb. Az oltások tömeges alkalmazása után (nem várt fejleményként) kiderült, hogy a már egyszer-kétszer (sőt háromszor!) beoltott emberek is nagy arányban meg tudnak fertőződni, csak épp tünetmentes betegként élnek tovább az életüket. Nem lesznek betegek, nincsenek panaszaik, de ettől még megkaphatják és gyanútlanul terjeszthetik tovább a vírust (bár jóval kisebb arányban, mint az oltatlanok). A nyilvántartott betegek száma csak a jéghegy csúcsa, tünetmentesen vagy enyhe tünetekkel valószínűleg sokkal több (minden) oltott terjeszti a vírust, csak nem készül PCR-teszt az esetükben.

E sorok írásakor nagyon úgy tűnik, hogy a SARS-CoV-2 vírussal a ma létező oltásokkal, illetve a fertőzésből kigyógyult betegek számának növekedésével *nem lehet elérni a korábban elvileg elérhetőnek gondolt nyájimmunitást*. Ez ugyanaz a helyzet, amit a szezonális influenzák esetében már régen felismertünk, s amiért az elmúlt tizenöt-húsz évben mindenütt évente próbálták influenza ellen beoltani a lakosság minél nagyobb hányadát. Ha ez tényleg így van, akkor egy teljesen más helyzetel állunk szemben, mint amit 2020 elején látni véltünk.

Az átlagember nézőpontjából a két éve tartó világjárvány a biológiai értelemben vett emberi faj – a *homo sapiens* – küzdelme a még élőlénynek sem nevezhető, parányi vírusok láthatatlan, de elképzelhetetlenül nagy tömegével. Hogy ezt érzékeltessük, érdemes tudni, hogy 2021 februárjában brit matematikusok kiszámolták, hogy akkor egy kóladoboz felében elfért volna a világ összes koronavírus. A vírusok paraziták, csak „igazi” élőlények sejtjeiben tudnak létezni – legyen az ember, állat, növények vagy baktériumok. „Vagy mi, vagy ők” – ez a küzdelem lényege, s ennek érdekében vetnek be a világ kormányai különféle közegészségügyi, pénzügyi, munkaszervezési intézkedéseket és most már nagyjából egy éve különféle oltásokat is.

Bármennyire átütő erejűnek tűnik is ez a narratíva, alapjában téves és félrevezető. Az igazi küzdelem, a *struggle for life* nem az emberség és a vírusok, hanem a vírusok között folyik. Mi, emberek, szimbiózisban élünk a vírusokkal. Ez már az első év, a 2020-as naptári év elején világossá vált, amikor az átlagemberek is felfigyeltek arra, hogy a koronavírus akkortájt mindenütt kiszorította a szezonális influenzát okozó vírusokat. Azután pedig az történt, hogy az eredeti vuhani koronavírusot kiszorította részint az Angliából elterjedt *alfa*-, majd az Indiából elterjedt *delta*-variáns. 2021 utolsó két hónapjában pedig a *delta*-vírus helyét az először Dél-Afrikában azonosított *omikron*-vírus(család) vette és veszi át. Mindeközben a *béta*-, a *gamma*-, az *ióta*-, a *kappa*- és a *lambda*-variáns a „sikeres” indulás után teret veszített, eltűnt. Szó sincs tehát

arról, ami a félrevezető narratívából következne, hogy ti. a tudomány eszközeivel, vagyis az oltással és a kórházban beadott különféle gyógyszerekkel, a három unalomig ismételt járványügyi főszabály (távolságtartás, maszkviselés és gyakori kézmosás) betartásával mi, emberek pusztítjuk el a körülöttünk elszaporodott vírusokat. Az erősebb vírus foglalja el a gyengébb vírus életterét.

Az is tévképzet, hogy a járvány egymást követő, eddigi négy hulláma azt tükrözi, hogy a különféle korlátozó szabályok mekkora szigorúsággal érvényesülnek egy adott országgal. A járvány nem akkor erősödik, amikor a szigorú karantén szabályok gyengülnek, és nem akkor gyengül, amikor a szabályok szigorodnak. A folyamatot az évszakok változása is befolyásolja. Mai ismereteink szerint azt kell tehát mondanunk, hogy mi, emberek, külső szemlélőként csak figyelni, nyomon követni tudjuk, hogy a szervezetünkben élő sok százezernyi fajta vírus (továbbá baktérium és gomba – de ezeket most hagyjuk) miként küzd a szervezetünkben való „továbbélés” lehetőségéért. Ez a vírusok háborúja. E sorok írásakor Magyarország ott tart, hogy az *omikron*-variáns még csak mutatóban érkezett el hozzánk – egyelőre a *delta*-variáns dominál.

A teljes magyarázathoz az is hozzátartozik, amit ismeretterjesztő híradásokban cikkekben ritkán szokták hangsúlyozni, pedig nyilvánvaló igazság. A koronavírus jelenléte az emberi szervezetben a normális állapot része. *Nem a vírus öl*, nem a vírus jelenléte okoz betegséget. A vírusfertőzés szövődményei a felelősek a súlyos megbetegedésekért, az ezzel járó kegyetlenül erős

fájdalmakért és végső soron a beteg haláláért.

Fegyverünk a svájci sajt

A koronavírus-járvány elleni küzdelem stratégiáját két, egymáshoz kapcsolódó metaforával szokták képszerűen elmagyarázni. Az első a járványgörbe „ellaposítása”. Ez arra az elgondolásra épül, hogy úgy lehet a legtöbb életet megmenteni, ha az országok igyekeznek lassítani a járvány terjedését annak érdekében, hogy a nemzeti egészségügyi rendszerek bírják a betegáradatot, vagyis hogy legyen elegendő kórházi ágy, intenzív ágy, speciális képzettségű szakorvos és nővér, lélegeztetőkészülék és oxigén stb. E logika szerint összességében nem lesz kevesebb beteg és a járvány időben is el fog húzódní, de kevesebben fognak meghalni. A második metafora az ún. svájcisajt-hasonlat. Itt a kiindulás az, hogy egyetlen intézkedés nem elég ahhoz, hogy megakadályozzuk és ezzel lassítsuk a koronavírus terjedését. Önmagában egyetlen eszköz sem nyújt százszázalékos védelmet, sem a maszk, sem a távmunka, a kijárási tilalom, az iskolák bezárása, de még az oltások sem.

Képzeljünk el egy lyukacsos sajt-tömböt. Szeleteljük fel! Minden szelet egy védőréteg. Az egyes szeletek kis „lyukain” a vírus egyre tovább és tovább jut, mígnem megfertőzi a személyt. Ha viszont több réteget teszünk egymás mögé, az első szelet lyukait lefedi a második szelet, a második szelet lyukait a harmadik szelet, és így tovább, mert minden rétegben (minden védekező eszközben) máshova esik a lyuk. Az egyes intézkedések önmagukban nem tudják „megfogni” a vírust, de

együttes hatásuk mégis képes a fertőzési folyamat lelassítására, leállítására. Mint azt az egyik magyar vidéki napilap újságírója lelkesen megfogalmazta, „minél több lépést tartunk be, minél inkább követjük az állam által előírt szabályokat, annál nagyobb biztonságban lehetünk. Ha legalább két hétig minden egyes ember betartana minden szabályt és intézkedést, akkor megszabadulhatnánk a járványtól.”³

Mindkét metafora logikus és hihető, de – mint a járvány egymást követő hullámai is mutatják – a gyakorlatban ez a modell nem vagy csak nagyon gyenge hatásfokkal működik. Leginkább azért, mert a vírusok áthatolnak a védőrétegeken. Legutóbbi mutációjuk, az *omikron*-variáns kétszer-háromszor annyira fertőző mint a *delta*, ami már önmagában is sokkal fertőzőképesebb volt, mint az eredeti (betűjelzés nélküli) vuhani típus. Egyelőre még nem világos, hogy az *omikron* nevű mutáns eddig példátlanul gyors terjedése minek tudható be: annak, hogy biokémiai összetételéből adódóan gyorsabban átadható-e, esetleg annak, hogy könnyebben megkerüli a vakcinák vagy a korábbi fertőzések kiváltotta immunitást, illetve a kettőnek együttesen. A második magyarázat helytállósága nem is lenne meglepő, ha belegondolunk abba, hogy 2021 utolsó napjaiban az egész világon még mindig olyan vakcinákkal oltanak, amelyek a két évvel ezelőtti azonosított, vuhani vírus „alkatrészeiből” lettek összerakva, legyen szó akár a Pfizerről, a Sinopharmról vagy a Szputnyikról. Egy biztos, az *omikron*-variáns

³ www.delmagyar.hu, 2021. ápr. 15.

terjedése nem a svájcisajt-elmélet szigorúbb vagy kevésbé szigorú alkalmazásán múlik. A nagy átlagokat nézve nem azok halnak meg, akik megkerülik a svájcisajt-szabályokat, hanem azok, akiknek gyenge az immunrendszerük életkoruk vagy krónikus betegségeik következtében. Ezt mutatják a magyar adatok is. A két év során elhunytak kétharmada elmúlt hetvenes. Ha hatvan évnél húzzuk meg a határt, akkor az idős Covid-áldozatok aránya 87 százalék!

A svájcisajt-stratégia első látványos kudarca a határok lezárása volt. Miután Kína a kezdet kezdetén totális karantént rendelt el, négy héttel a tömeges kínai megbetegedések után az Egyesült Államok felfüggesztette a Kínából érkező repülőgépek fogadását. Később más országok is hasonló módon jártak el. Ennek ellenére a járvány megálíthatatlanul terjedt. 2020. március 11-én, amikor a WHO hivatalosan is elkezdte használni a „világjárvány” (*pandémia*) kifejezést, a vírus jelenlétét már százöt országban észlelték. Ellenpróba sajnos nincs. Nem lehet tudni, hogy mennyivel gyorsabban terjedt volna a járvány, ha egyáltalán nincsenek a határok lezárva. Az igazság az, hogy a WHO az első pillanattól fogva ellenzte a határok lezárását, mert a 20. század járványainak története – az 1918-as spanyol náthától a 21. század elején átért madárinfluenzáig – azt igazolta, hogy globalizált világunkban az emberek és az áruk mozgását nem lehet nulla szintre csökkenteni. Csakhogy a WHO, mint a tagországok befizetéseiből működő, kormányközi szervezet, nem engedhette meg magának, hogy vitatkozzon Kínával, majd

az Egyesült Államokkal és azután az Európai Unióval is. A határokat elvben persze tényleg le lehet zárni hézagmentesen, de a gyakorlatban nem. Jó példa volt erre az *alfa*-varáns megjelenése Angliában, illetve Franciaországban 2020 utolsó napjaiban. A francia fél eleinte legalább ahhoz akart ragaszkodni, hogy az Angliából érkező kamionszörföröket teszteljék a határon. Napok alatt ellehetetlenült a helyzet, olyan sok teherautó várakozott a csatorna mindkét oldalán. Végül a határokat meg kellett nyitni. Ugyanez történt az *omikron*-variáns esetében: 2021. november 26-án Európa és az Egyesült Államok leállította a légi forgalmat Dél-Afrikával, majd a felháborodás és a káosz nyomán december 1-jén már ismét közlekedtek az utasszállító gépek.

A svájcisajt-modell logikáját követve számos ország – így Magyarország is – „valami haszna csak van” alapon olyan intézkedéseket vezetett be, amelyekről hamar bebizonyosodott, hogy semmit sem érnek. Ez persze sokakban megingatta a kormányba vetett bizalmat. Ilyen rossz ötlet volt – például – az utcák és a járdák fertőtlenítése, a kilincsek suvickolása, a kesztyű-viselés, a szabadtéri sportolás betiltása, a játszóterek bezárása, az esti kijárási tilalom, a középületek bejáratánál való hőmérőzés, a közösségi közlekedés (busz, villamos) kockázatosná minősítése, a parkolási díjak eltörlése, a mesterséges intelligenciával felszerelt telefonapplikációk használata stb. Utólag végiggondolva egészen biztos, hogy teljesen indokolatlan volt a mentőszolgálatot agyonterhelni Covid-mintavétellel. Mint a szolgálat által készített egyébként

ötletes videóüzenetből kiderül, 2021-ben 1,7 millió (!) mintavételhez rendelték ki őket, amelynek vélhetően csak egy töredéke volt olyan, amikor járóképtelen embereken kellett elvégezni a vizsgálatot. Az összes többi esetben azt kellett volna tenni, amit a világban másutt tettek: nagyszámú, könnyen megközelíthető tesztelési pontot kellett volna kijelölni. Így maradt volna elég orvos és autó a mentők alapfeladatainak ellátására. Rossz belegondolni, hogy hány ember lelte emiatt értelmetlenül a halálát valamilyen sürgős kórházi beavatkozást igénylő betegségben vagy balesetben.

Az Európai Unió kezd beletanulni

Kevéssé közismert, de fontos tény, hogy az Európai Unió döntéshozatali rendszerében az alapítás óta az egészségügy nemzeti hatáskörben van – szemben például a mezőgazdasággal, a közlekedéssel vagy a külpolitikával. Ez is oka volt annak, hogy a koronavírus-járvány kitörésekor a nemzetállamok jórészt egymástól függetlenül hoztak különféle intézkedéseket – miközben mindenki a görbe ellaposítására és a svájcisajt-modellre hivatkozott. Így még arra sem voltak egységes szabályok, hogy statisztikai értelemben miként kell mérni a fertőzöttek és a halottak számát. A helyzet drámaisága azonban gyorsan kikényszerítette az együttműködés új formáit. Ezek között a legsikeresebb a vakcinabeszerezés volt. Az Európai Bizottság a lehető legjobb üzleti megállapodásokat kötötte a nagy nyugati gyógyszergyárakkal: gyorsan és olcsón vásárolt vakcinákat (akárhogyan próbálta

is Orbán Viktor ennek az ellenkezőjét terjesztetni, ld. később), és sikerült megoldani a vakcinák egymás közötti igazságos elosztását is. Ugyanakkor az elvtelen kompromisszum volt, amikor Brüsszel – jórészt Orbán Viktor követelésére – a tagországok hatáskörébe utalta, hogy milyen vakcinákat fogadnak el biztonságosnak és hatékonynak. Másfelől viszont annyira nem voltak elvtelenek, hogy a többi EU-tagországra nézve is érvényesnek tekintsék a magyarok különutas ámokfutását.

Az persze fontos tanulság, hogy a kötelező szabályok és az együttműködés hiánya miatt a kezdeti zűrzavarból sok minden máig fennmaradt. Azt pedig akár nevetségesnek is mondhatjuk, hogy két olyan szomszédos ország, mint Ausztria és Magyarország még ma is más típusú maszkok viselését ajánlja. Magyarországon az ún. sebészeti maszk terjedt el, Ausztriában az ún. N95-ös szabványú, amit – hogy még nagyobb legyen a zavar – FFP2 maszknak hívnak. Az EU-n belüli határok lezárása, a kötelező karantén elrendelésének szabályai és az oltási igazolványok egységesítésének elvei is csak most, két évvel a járvány kitörése után kezdenek körvonalazódni. A 2021-es tavaszi hullám során például lehetséges volt az, hogy a határ lezárása ellenére Romániából bárki beutazhatott Magyarországra és azon keresztül Ausztriába is, ha fel tudott mutatni egy (akármilyen) igazolást arról, hogy tranzitutas, és végcélja a németországi munkavállalás. Azt viszont a kutya sem ellenőrizte, hogy az illető mégsem utazott el a Lajtán túlra, mert már Budapesten kiszállt a bérelt kisbuszból.

Hitegetés és hazudozás

Orbán Viktor politikájának egyik különös sajátossága, hogy egyszerre hajtja őt egy mélyen átértézt és átgondolt, hosszú távú nemzetstratégia, miközben számos – a járványkezelés szempontjából is fontos – esetben rövid távú propagandacéloknak rendel mindent alá, és utólag sem hajlandó beismerni az emiatt elkövetett, nyilvánvaló szarvashibákat. A példák: 18 ezer lélegeztetőkészülék importja, 15 ezer kórházi ágy kiürítése, a kínai és az orosz vakcinák tömeges bevetése, az EU közös vakcinabeszerezési programjából való kilépés, 5 milliárd forint értékű, csak a vuhani típusú vírus kimutatására alkalmas, zömében kínai PCR-teszt teljesen értelmetlen megvásárlása, a kötelező előzetes regisztráció intézménye a tömeges oltások során 8 millió, az EU rendszerével nem kompatibilis, hazai védettségi igazolvány kibocsátása 10 milliárd forintért stb. Felsorolhatatlanul hosszú a lista.

Bár tényekkel nem lehet bizonyítani, de meggyőződésem, hogy Orbán Viktor valamikor 2020 kora őszén felismerte, hogy ha Amerikában Trump elnök veszít a novemberi elnökválasztáson, az jelentős részben a koronavírus-járvány miatt lesz. E pillanattól kezdve mindent annak a célnak rendelt alá, hogy a magyar közvélemény többsége ne őt hibáztassa a járványért, sok tízezer ember haláláért, azért, hogy az EU-n belül – népességarányosan – Magyarország produkálta a legtöbb halottat.

E sorok írásakor úgy tűnik, ezt a célt sikerült elérnie. A Medián közvélemény-kutatása szerint 2021 decemberében a felnőtt népesség relatív többsége, 40 százaléka azt mondta

a kérdezőbiztosoknak, hogy Magyarországon a járványkezelés sikerebb volt, mint Nyugaton. Ennek fordítottját csak a megkérdezettek 35 százaléka gondolta, míg 25 százalék bevallotta, hogy nincs véleménye. Az országos átlag mögött persze ott van a két politikai tábor maximálisan eltérő vélekedése. A kormánypártiak 70 százaléka mondta azt, hogy a járvány kezelésében Magyarország jobban teljesített, az ellenzéki szavazók között csak az emberek 10 százaléka gondolta ezt így.

A sok kínálózó példa közül érdemes elgondolkozni azon, hogy vajon miért ragaszkodik Orbán Viktor ahhoz, hogy főszabályként az oltás felvételét előzetes, internetes regisztrációhoz kötik, amikor több alkalommal is bebizonyosodott, hogy ha nem kell regisztrálni, akkor többen kérik az oltást. Mint emlékeztet, már 2020. december 7-től kezdve lehetett előzetesen oltásra regisztrálni, amikor még egyetlen vakcina sem volt az országban. Nem is lehetett, mert a Pfizer még nem is kapott engedélyt az oltás használatára. Ezért a magyarországi regisztráció egyfelől valamiféle megnyugtató-biztató jelzésként volt értelmezhető, másfelől viszont remek eszköz volt arra, hogy a kormányzat minél több e-mail-címet gyűjtsön be a 2022-es választásokra készülve (ld. Kubatov-lista). Tegyük hozzá, hogy eleinte csak úgy lehetett az oltásra regisztrálni, ha az ember a tájékoztató e-mailekre való feliratkozást is bepipálta. A rendszer, pontosabban a regisztrálni kívánók az első perctől kezdve küszködtek azzal, hogy sok család egyetlen e-mail-címet használ, így egy házaspár mindkét tagja nem tudta magát regisztrálni ugyan-

azzal a címmel, majd 2021 végén abból lett zűrzavar, hogy az 5–11 éves korosztály legfiatalabbjainak egyáltalán nincs e-mail-címük (miért is lenne egy ötévesnek?). Hasonlóképp, a 90 éveseket is saját e-mail-címmel kellett volna regisztrálni. Ha ezt az unokája megtette helyette a saját címével, akkor meg az unoka nem tudott regisztrálni, amikor már ez a korosztály is kaphatott oltást. Mégis hiába volt minden érv, a kormány nem volt hajlandó beismerni ezt a hibát sem.

Az Orbán-rezsim Coviddal összefüggő hazugságlistáján a legfajslýosabb tétel – legalábbis eddigi ismereteink szerint – a kínai és orosz vakcinák bevetéséhez kapcsolódik. Mint arról annak idején e lap hasábjain beszámoltam, Orbán leginkább az Európai Unió iránti bizalom aláásása céljából fordult a kínai és az orosz kormány segítségéért. „Az nem lehetséges, hogy azért haljanak meg magyar emberek, mert a brüsszeli vakcinabeszerezés lassú. Ez egész egyszerűen nem fogadható el, vakcinát kell szerezni!” – mondta 2021. január 22-én a Kossuth rádióban. Azt akarta demonstrálni, hogy „egyedül jobban megy”. Magyarország több embert és gyorsabban tud beoltani mint az EU, ha direkt nem tartja be az EU által indokolt óvatossági rendszabályokat. 2020-ban Orbán az akarta elérni, hogy Magyarország megelőzze a világot a beoltottak számában. Ezért nem tartotta be az EU szabályait.

Elsősorban a kínai Sinopharm-vakcina áramlott tömegesen az országba, amellyel zömében a 65 éven felülieket oltották. Ez egyfelől indokolt volt, mert már akkor is tudni lehetett, hogy a vírus leginkább a 65 éven felülieknek jelent halálos

veszélyt, másfelől viszont gyanítani lehetett, hogy az idősebbek számára a létező egyéb oltásokhoz képest pont a kínai vakcina eredményezi a legkisebb védettséget. Hiszen maguk a kínaiak sem mondtak semmit arról, hogy eredményesen működik-e a vakcina a 65 év felettiek esetében. *Expressis verbis* közölték, hogy ők ki sem próbálták ezen a korosztályon, mert a kínai stratégiában nem az idősök oltása volt a prioritás. Az Orbán-kormány, és ami még szomorúbb, az elvileg független állami hivatalok, például az Országos Gyógyszerészeti Intézet azonban szisztematikusan elhallgatta ezt a tényt. Kis idő múltával már nagy bizonyossággal sejteni lehetett, hogy a kínai vakcinából nem elég a két adag, különösen nem az időseknél. Ez így nem csak (sokkal!) többbe került, de végül is lassabban lehet elérni azt a védelmet, amit két Pfizer-, Moderna- vagy más nyugati oltások garantálnak.

Orbán hatalmas szerencséjére 2021 végére, amikor a vírus *omikron*-mutánsa már megmutatta erejét, világossá vált, hogy nemcsak a kínai, de a nyugati vakcinák esetében is indokolt a harmadik oltás, sőt lehetséges, hogy a jövőben emiatt fél évente-évente kell újraoltani a lakosság jelentős részét. Ebből a megvilágításból nézve annak, hogy a kínai vakcina még rosszabbul őrzi a hatásosságát, már nem volt igazán felháborodást kiváltó hatása a magyar közvéleményben.

Mindent összevetve azonban az, hogy Orbán egyelőre járványügyben a maga szempontjából nyeresre áll, nem a vak szerencséjének köszönhető. A járvány első pillanatától kezdve a kormány akadályozta, hogy a média bejusson a kórházakba, hogy a

kórházvezetők, az időotthonokban dolgozó orvosok, az ott élő idősök nyilatkozhasznának, annak ellenére is, hogy maguk az orvosok ezt sokszor, folyamatosan, ismételtel kérték. Használóképp megtiltották a nyilatkozattételt számos állami alkalmazásban álló járványügyi szakembernek, másoknál fenyegetéssel, zsarolással érték el, hogy ne mondják el a véleményüket. Azért volt szükség arra, hogy a karmesteri pálcát Pintér Sándor belügyminiszter kapja meg, hogy a honvédség katonái látható módon, fizikailag is ott legyenek a kórházakban – afféle elrettentő erőként. A járvány elleni eszközök vásárlását is azért kellett Sziijjártó Péter külügyminiszterre bízni, hogy az orvostársadalom képviselőit minél jobban el lehessen zárni az információktól. A kormányzat példátlan módon titkolta a járványüggyel összefüggő egészségügyi adatokat is; még a legelemibb információkat is visszatartva a lakosságtól. Ellenőrizhető, hogy még az észak-macedón vagy az albán népességügyi szerv honlapja is ezer-szer informatívabb, mint a magyar. Pédátlan módon, még 2021 végén sem közölt a KSH adatot arról, hogy az előző évben, azaz 2020-ban, a járvány első évében a GDP hány százalékát költötte az ország egészségügyre. Márpedig nagyon fontos lenne tudni, hogy ez az arányszám, amely 2010 és 2019 között évről évre csökkent (7,5 százalékról 6,4 százalékra), vajon a járvány hatására megnöött-e. Vélhetően igen, de ez sem biztos.

Ám itt megint van egy csavar a gondolatmenetben, amiről ritkán esik szó. Ahogy a gazdaság szereplői, például a tőzsdei befektetők sem közvetlenül fogyasztják az információkat, hanem a független szakértők

által közvetített módon (tévés és rádiós hírműsorokban, a nyomtatott sajtóban vagy közösségi médiában), ez érvényes a Covid-járvánnyal kapcsolatos információkra is. Vagyis a Covid-adatokat nem azért kell nyilvánosságra hozni az állami honlapokon, és nem azért kell korrektül válaszolni a sajtóértekezleten az újságírók kérdéseire, hogy Mari néni is közvetlenül tájékozódhasson, hanem azért, hogy a kormánytól független és/vagy akár az ellenzék táborához közel álló szakértők, a „piac”-on működő többi szereplő (pl. kórházigazgatók) a részletes információk alapján képesek legyenek arra, hogy akár vitatkozhasznának is a hivatalos helyzetértékeléssel. A kormány éppen azért titkolózik, hogy komoly szakemberek ne vitatkozhasznának a hivatalos narratívával.

Pontosabban szólva – és ez is része volt a mestertervnek – a példátlan titkolózás országon belül nem is volt „pédátlan”-nak mondható. Mint azt minden közügyek iránt érdeklődő magyar választó tudja, az Orbán-rezsim 2010 óta minden elképzelhető módon elzárja az információs csapokat, legyen szó akár a Paksi Atomerőmű bővítéséről, a déli határhelyzetről vagy a kormányulések jegyzőkönyvéről. Ilyen körülmények között a járványhelyzet eltitkolása már nem is tekinthető rendkívüli fejleménynek, ezért a közvélemény nem is éli meg ennek a problémának a súlyosságát. Végeredményben ez a titkolózás akkor is működik, ha egy idő után – például azért, mert a bíróságokon keresztül a dokumentumok egy része kiperelhető – az információ nyilvánosságra kerül. Igen, de addigra már a közérdeklődés alábbhagy, vagy visszafordíthatatlan változások mentek végbe. Jó példa erre az orosz és a kínai vakcina ha-

zai engedélyezésének botrányos le-
folyása. Mire a magyar bíróság – a
Transparency International kezde-
ményezésére – elrendelte a vonatkozó
dokumentumok nyilvánosságra hozá-
sát, eltelt tíz hónap és egy-egy millió
ember megkapta a kínai és az orosz
oltást. Ez biztosan nem történt volna
meg, ha az igazságra időben fény de-
rül. Ennél is hosszabb ideig, jó másfél
évig tartott, amíg a Direkt36 oknyo-
mozó újságíróinak sikerült feltárni-
uk, hogy milyen körülmények között
vásároltatott a külgazdasági minisz-
terium mintegy 300 milliárd forintért
16 ezer, zömében használhatatlan
kínai lélegeztetőkészüléket, amelyek
közül végül csak 3 ezer került magyar
egészségügyi intézményekbe.

És akkor nem beszéltünk még a
tízmilliárdokat felemésztő, goebbelsi

cinizmussal működtetett, folyamatos
propagandakampányokról, a Fidesz
színvilágát idéző kék óriásplakátok-
ról, a járványról tartott egy hónapos
nemzeti konzultációról, a politikai el-
lenfelek oltásellenességgel való meg-
bélyegzéséről stb. Egy megállapodott
polgári demokráciában – ahol nem-
csak az államgépezetben, de a min-
denkori kormánypártban is működ-
nek a fékek és ellensúlyok – mindez
elképzelhetetlen. Az orbáni illiberális
demokráciában viszont ez az alap-
működés. Nyugtathatjuk magunkat
Illyés Gyula szép soraival: „növeli, ki
elfödi a bajt”. Ez igaz. A baj növekedé-
se emberéletekben mérhető, az elpa-
zarolt közpénz százmilliárdokban. De
ettől még az orbáni stratégiával egy
illiberális demokráciában választást
lehet nyerni.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

A káosz embere

Az árulás mint egy karrier alapkőve

Az alábbi gondolatmenet rögzítésére nem hivatásos publicista vállalkozott, nem olyan szoba-értelmiségi, aki megtanulta, hogy a leírt szó önmagában is fegyvertény lehet. Felhíborodásaimat, világmagyarázataimat, tenni akaró szándékaimat mindeddig élő közösség előtt adtam elő - ezért lettem gyakorló politikus, sőt pártpolitikus. Az élő szó retorikája véremmé vált és ettől a készségtől talán még most sem tudtam megszabadulni. De szent meggyőződése, hogy a jelen kiélezett helyzet, a fokozódó kampány és az ország jelenlegi állapota tőlem is megkívánja, hogy egy számomra új nyilvánosság felé forduljak.

Immáron több évtizedes tapasztalattal a tarsolyunkban kockázatmentesen kijelenthetjük, hogy Orbán Viktor minden kétséget kizáróan a káosz embere. A tisztázatlan viszonyok között alakítja pályáját, s elemében van, amikor követhe-tetlen vagy könnyen elkerülhető, esetleg kialakulatlan szabályok veszik körül a résztvevőket. Profán példával: így könnyen kialakíthatók azok a helyzetek, amelyekről az egyszeri focista egy-egy jól irányzott tarkón rúgás után azt mondja: „*amit a bíró nem lát, azt szabad*”. Ezt teszi a miniszterelnök már hosszú ideje, legyen szó gazdasági, társadalmi vagy politikai folyamatokról. Az életben ez a stratégia általában megbosszulja magát, pláne, ha valaki felelős pozícióban cselekszik.

A keleti nyitás – ahelyett, hogy egy jól körülhatárolt stratégia lenne, amelyben azok közé a világszintű vezetők közé zárkózik fel, akik azt képviselik, hogy a jövőben Európa és Ázsia egy térségként, Eurázsia-ként képzelhető el – valójában a számolatlan feketepénzek világába nyitott ajtót a kormánynak, alkalom nyílt arra, hogy ne kelljen megfelelni olyan úri huncutságoknak, mint a jogállami normák vagy a demokratikus intézményrendszer stabilitása. Orbán európai politikájának is központi eleme az a kormányzati kommunikáció, amelyben az erkölcsöt felváltotta az álszentség, a jogi ismereteket a gumiszabályok alkotásának és alkalmazásának képessége, a gerincet pedig a mérhetetlen üresség.

Orbán Viktor olyan politikai korszakban szocializálódott, amelyben a társadalmi többségnek nem volt elegendő információja a közügyekről, az értelmiség a maga által készített rölapokból, kiadványokból tájékozódott, és írta újra hazánk modern kori történelmét. Ezekben az időkben is hazugság teremtette az akkor még fiatal pártelnök mítoszát: „*elküldte a szovjet csapatokat az országból*”. (Nem állítom, hogy a Hősök terén elmondott beszéd pillanatában már az utolsó szovjet katona is felszállt a vonatra, de azt igen, hogy ennél arcátlanabb húzást egy fiatal és önmagát tisztának beállító politikus keveset követhet el, kihasználva talán a valaha volt legnagyobb csodavárást arra, hogy hirtelen elhiggye az ország, legalábbis egy modern kori Napóleonnal áll szemben – azzal a legendás különbséggel, hogy ő demokrata.)

A rendszerváltást követő időszak tisztázatlan szabály- és intézményi keretrendszere, a kialakulóban lévő pártrendszer és politikai kultúra teret biztosított számára arra, hogy egyetlen faktor legyen biztos a politikai pályán: az árulás. Ebben benne foglaltatik elvek, társak, társadalmi csoportok, sőt, a benne első perctől kezdve bízók elárulása is.

Orbán sosem arról volt híres, hogy a tömeget vagy a trendeket követné – legalábbis ami a világ fejlődését illeti. A tömeget akkor szereti követni, amikor adófizetők pénzéből finanszírozott közvélemény-kutatásokból lemérheti, milyen a magyarok éppen aktuális kedélyállapota, és ezek szerint a mérések szerint cselekszik. Nem volt ez másként a járványhelyzetben sem, ami rettenetes állapotokat teremtett hazánkban. Ez teremtette meg az egészen durva, elhibázott járványkezelést. Egészségesnek maradni és vigyázni egymásra szakmai, s nem érzelmi kérdés. Az ember persze nem szereti, ha az arcát eltakarva, a másik embertől legalább másfél méter távolságban közlekedve létezhet, ráadásul úgy, hogy este nyolcig haza kell érnie, és nem akkor vásárolhat élelmiszert, amikor akar. Csakhogy ez nem kívánságműsor, állampolgári kötelesség megérteni, különösen járványhelyzet idején. Ami mindig hiányzott hazánk rendszerváltásaiból és társadalomfejlődéséből, az nem más, mint hogy egy demokrata kiálljon, és felelősséggel beszéljen a népnek. A következmények drámaiak.

Miközben a társadalmasított folyamatoknak és a polgárok bevonásának megvolna a helye. Van rá jó példa, hogy hogyan hallgasson a mindenkori kormányzat a társadalom szavára. A Német Szövetségi Köztársaságban például elindították a II. világháború után a piaci folyamatok társadalmasítását, Franciaország az antifasiszta koalíció tagja volt, így vitte közelebb a kirekesztés elutasítását és a köztársasági értékeket a francia társadalomhoz. Társadalmi-politikai értelemben jelentős elmozdulások történtek a múlt század derekán Nyugat-Európában, mialatt jelentős jóléti-felzárkóztatási programok indultak, amelyek beruházásokkal és jól átgondolt stratégiával állítottak talpra, később hosszú távú növekedési pályára nemzetgazdaságokat. Ezzel szemben hazánkban annak van (kádári) hagyománya, hogy hitelből finanszírozzunk nagy volumenű jóléti intézkedéseket. De különösen annak, hogy ha az ember csöndben marad, a hatalom békén hagyja.

A „*ne szólj szám, nem fáj fejem*” logikája tökéletesen illeszkedik a hazai közvélemény alapattitűdjéhez. Kérdés, hogy ma ki lehet-e maradni a közéleti folyamatokból, és ennek a kimaradásnak mekkora ára van. A globális kihívások ugyanis éppen arról szólnak, hogy mindannyiunknak közünk van hozzájuk, és arról is, hogy azok az országok, amelyekben a demokratikus és jogállami hagyomány nem elég fejlett ahhoz, hogy a polgárokat bevonva, tőlük felelős magatartást elvárva adjon választ a krízisre, elbuktak a járványkezelésben. Érvényes a hayeki elv: ha lemondunk a részvételtől, szolgák leszünk. A Covid-19 azt is megmutatta, hogy ennél jóval veszélyesebb a helyzet.

A „megoldás embere”, aki most része a problémának

Amikor a koronavírus-járvány rárúgta az ajtót a világra, kifogástalanul működik a káoszfaktor, ebben a magyar miniszterelnök elemében van. Csak azt

nem tudja még, hogy ez valószínűleg karrierje első olyan káosza, amelyből látszólag profitálni tudott, valójában azonban a tények ellene szólnak, és nem pusztán a rettenetes halálozási arányokról vagy a kórházban ápoltak állapotáról beszélünk. A kormánypárti médiagépezet hosszú ideje gondosan lezárta azokat a csatornákat, amelyeken keresztül független tudósítók meg tudnák megmutatni az egészségügyi intézményrendszer valódi állapotát.

A járvány legfőképpen azt igazolta, hogy a káoszember politikai pályáján először állt szemben olyan kihívással, amelyet nem maga teremtett. És nem tudta megoldani. A fenyegetettségérzet fenntartásához korábban elég volt néhány tranzitónában élő, rasszjegyeit tekintve a többségi társadalométól eltérő kinézetű családot bemutatni a szögesdrótok mögött, ehhez csak azt kellett mondani: az Orbán-kormány megragadja a problémát, és meg is szünteti. Csakhogy ez nem volt igaz. Ez *sem* volt igaz. A hozzánk érkező menekültek elenyésző része döntött volna úgy, hogy Magyarországon kíván letelepedni: a szír társadalom jelentős hányada a polgárháború kitörése előtt jobban élt, mint a magyarok, az afgánok többségének sem az lett volna az álma, hogy egy hiányos intézményrendszerrel rendelkező, kirekesztő szemléletű társadalommal szembesüljenek, és a kirekesztésre épülő munkapiacon kezdjék újra az életüket.

A lényeg a látszat volt: Orbán Viktor megoldotta. Csakhogy nem volt mit megoldani. Százmilliárdok mentek el egy látszatintézkedés-sorozatra, amelyben a magyarok nem voltak veszélyben, mert a menekültek nem akartak itt maradni, és mégis, a kormánypárti szavazók megmentőjüként tisztelték a kormányfőt és korrupstörő körét.

Amikor Orbán politikai pályáján először jött vele szembe a valós krízis, a kormány belebukott, akárhogy is mentegeti a propagandagépezet az elmúlt két esztendő. A koronavírus-járvány valójában egy összetett és sok elemből álló magyar esettanulmányként is felfogható, amely szétszalazva azt a szomorú képet mutatja, hogy vajmi kevés közünk van a 21. század folyamataihoz, honfitársaink jó része a modernizációtól elszakadva, alattvalóként éli az életét, legyen szó a politikai, munkapiaci, egészségügyi, oktatási vagy a társadalmi helyzettől.

Elemenként és összképként is tragikus a helyzet

Az operatív törzs a járvány első hullámában az orbáni hatalmi technikának megfelelő dezinformációt kezdte alkalmazni. Azért volt különösen nehéz a helyzet, mert az egészséges és anyagi értelemben is szerencsésebb társadalmi csoportok másokról gondoskodtak: karanténban rekedt betegeket és időseket láttak el, tanították a gyerekeket otthon, közben pedig zsonglőrködtek a saját munkájukkal és idejükkel, no meg azzal az új feladattal, hogy személyes jelenlét nélkül is hatékonyan dolgozzanak.

Mások a gyógyulással, megint mások a szeretteik temetésével törődtek, miközben ismét néhány, folyton pórul járó társadalmi csoport vitte a hátán a düledező rendszert: az egészségügyi és szociális dolgozók, valamint a világszerte rossz helyzetbe került nők és az anyák álltak helyt a védekezésben. A kormányhatározatok és a rendkívüli jogrendekről szóló törvényjavaslatok sorából

egyre magasabb hegyként csúcsosodott ki a közbeszerzések és a korábbi döntések fölötti átnyúlás: a miniszterelnök és szűk köre a szabályok nélküli „rendet” hizlalta, eljött a számolatlan feketepénzek világa. A NER tendenciózusan azoknak juttatta a javakat és előnyöket, akik valahogyan tizenkét éve nem tudnak veszíteni.

Mindez a kormánynak nem sikerült volna, ha a magyar társadalom fegyelmezettsége és demokratikus kultúrája magasabb szinten van. A kormány szabályok fölötti átnyúlásának és a laza, pusztán látszatként körbehordozott kormányzati intézkedéseknek ugyanis kizárólag azok tudtak örülni, akik időlegesen sem akarták vállalni a szigort annak érdekében, hogy vigyázni tudjunk egymásra.

Jelenti ez a maszkhasználatot, a tömegközlekedési járatokon az első ülésről kihagyását, hogy az egész nap buszon ülő sofőrt ne fertőzhesse meg senki. Jelenti azt, hogy ha valakinek felső légúti panaszai vannak, az lehetőleg haladéktalanul vonuljon el, és csináltasson koronavírus-tesztet, ahelyett, hogy „*majd iszom egy pálinkát este, és alszom egy nagyot*”. A szabályozatlan és tisztázatlan viszonyok teremtették meg azokat a munkavállalókat, akik betegségüket eltitkolva mentek dolgozni, mert féltek attól, hogy az egyébként is meggyengült munkapiaci helyzetben könnyebben rendül meg a munkáltatójuk bizalma irántuk, de azokat az embereket is a tisztázatlan viszonyok teremtették, akik úgy hiszik a mai napig, hogy ha az állukra letolt maszkot a fülükre akasztva hordják, akkor ők is megfelelnek a járványügyi intézkedésnek.

A sok tudománytalan és a társadalmat gyakorta infantilizáló kijelentés mellett, melyet elsősorban az országos tisztí főorvos szájából hallott a tévénező, Semmelweis népe nem volt képes befogadni, hogy most a szokásosnál hosszabb ideig mossunk kezet! Ha csak ezt betartottuk volna, már beljebb vagyunk. Hány olyan infografika jelent meg kormányzati kommunikációban, hogy ha távolságot tartunk, maszkot viselünk, és kerüljük azokat a helyeket, ahol tömegek alakulhatnak ki, akkor csökken a vírus átadási sebessége? A hazai kormánypárti politikusok olyan mondatokkal zsonglörködtek, hogy „*mi, fiatalok nyugodtan fertőzhetjük egymást, abból maximum egy durvább influenza lesz*”, miközben a világ egyes részein már régen kötelező volt a maszk használata, a kormányok biztosították az ingyenes tesztelést, a kontaktkutatókat pedig mobiltelefonos applikációkkal segítették.

Nálunk szépen csöndben, de annál biztosabban terjedtek a tévhitek, az önmagának is ellentmondó kormányzati kommunikáció pedig egyre jobban összezavarta azokat, akiknek nem vagy alig voltak kapaszkodói. A középosztály egy részének kiváltsága volt csak, hogy a világ legjobb gyakorlatait a nemzetközi sajtón keresztül látva, maga dolgozhatta ki az élete új játékszabályait, kezdve az online megbeszélésekkel, az érintésmentes edzéseken át egészen a karanténiskolákig. Szemmel láthatóan egyetlen intézmény ácsorgott egy helyben egészen a keleti vakcinák megjelenéséig: a magyar kormány. Miközben a járvány próbára tette a lakosságot, sokan elveszítették a munkahelyüket, s lettek korábbi séfektől kertészek, kiskereskedésekből miniwebshopok, kétségbe nem eső munkanélküliekből (biciklis) étel-futárok, a magyar kormány kifosztotta az önkormányzatokat, s a holtak számának emelkedése közben is

döngette a mellét, hogy Orbán Viktor minden magyart meg tud menteni. Mialatt a világ a rugalmasság képességét igyekezett kifejleszteni az élet számos területén, addig a magyar kormány, a zuhanó gazdasági teljesítmény mellett, még jobban telepumpálta az adófizetők pénzével a kormányzati kommunikációs gépezetet, és azt állította: sikeresek vagyunk, pedig hétről hétre romlott a teljesítményünk. Közben annyi honfitársunkat veszítettük el, hogy ha élnének, már nem férnének el Budaörsön.

A hozzátartozók a gyásszal voltak elfoglalva, az ellenzéki törekvések meg – ugye – kit érdekelnek? *„Senki sem hozza már vissza őt, most mit érdekel engem, ha ráírják, hogy pajzsmirigybetege volt?”* Csakhogy ez nem így működik, és nem pusztán azért, mert egy ember betegségeit nem lehet jogállamban közszemlére tenni, hanem azért sem, mert így azt üzenete a társadalomnak a kormány, hogy *„látják, ha nincs semmi bajuk alapvetően, akkor biztonságban vannak, csak nézzék Müller Cecíliát, és kövessék a tanácsait”*.

Ahogy sok más állítás, úgy ez sem volt igaz. Szemenszedett hazugság volt. A káros és a tisztázatlan viszonyok emberének valaha volt legnagyobb hibájába, és bűnébe több ezren haltak bele Magyarországon.

Van itt olyan gond is, amivel többször meg kellett küzdenünk modern kori történelmünk során: a demokrácia kiépítéséhez nem pusztán az állampolgári öntudat, de az állampolgári fegyelmezettség is hozzájárul. Orbán Viktor azt használta ki, hogy az általa is alakított rendszerváltó folyamatokban elmaradt ennek beidegződése, most a miniszterelnök a saját harminc évvel ezelőtti mulasztásából is előnyt kovácsolt. A fegyelmezetlen emberek még örülnek is annak, hogy nem kell a szigorú járványügyi intézkedésekhez felnőniük. Azt hangoztatták, hogy *„úgyis utálok ezt a szájkosarat, mire való”*. *„Eddig csak a kutyaírnak volt oltási könyve...”*

Magyarázat nincs, tanulság van

A koronavírus-járvány okozta válság legnagyobb tanulsága az, hogy nincs alternatívája az államba vetett bizalomnak. Nincs jól működő társadalom az államba vetett bizalom nélkül, ám ha azt a bizalmat függelmi viszonyokkal vagy félelemkeltéssel és kirekesztéssel (való fenyegetéssel) próbálják helyettesíteni, ott mindenki elbukik. Az első és legfontosabb szabály, hogy bizalmat kell építeni, és nem vakhítt. A hiteles szakemberekbe vetett bizalom tudja felépíteni a bizalmat a járványkezelésben, és nem pusztán a járványügyi szakemberekbe vetett bizalom ez, hanem a kormány, az intézmények, sőt a polgárok egymásba vetett bizalma is ennek a körnek a része.

Hol tartunk most? Minden ősszel kézhez kapunk egy jelentést a Társi jóvoltából, amiből újra és újra kiderül, hogy nem bízunk a politikusainkban, a kormányban, az intézményeinkben, de még egymásban sem, holott a bizalom elsődleges a betegség megelőzésében és a betegek egészségükért vívott küzdelemben is.

Bizalmat azonban nem lehet építeni olyan emberekkel, akik szemmel láthatóan nem értenek a saját szakterületükhöz, összevissza beszélnek, és katonák vagy rendőrök állnak a hátuk mögött a képernyőn. Ezzel a kormány a gondolkodó emberek körében az *„operetthadsereg”* képzetét, míg a kevésbé iskolázott

rétegek szemében a félelemkeltést erősíti. Mindkettő bizalomromboló tényező, hát még az oltásokkal kapcsolatos titkolózás (a tiltás például az orvosoknak, hogy beszéljenek a valóságról) és a szándékos félretájékoztatás!

A társadalom tudatos polgárai minden bizonnyal kimondták a járványhulámok valamelyikében, hogy „*nem igaz az, hogy akinek az Úristen hivatalt ad, annak ész is ad hozzá*”. Amikor az elmúlt évtized egyetlen valós (gazdasági és egészségügyi) válsága elérte hazánkat, a kormány csak ugyanabból a jól ismert receptkönyvből tudott dolgozni, aminek alapjait Orbán Viktor rakta le. Káoszt teremtett, és megpróbált erős emberként feltűnni, aki egyetlenként képes arra, hogy megmentse az embereket, miközben az emberek nap mint nap szembesültek a gyászos valósággal.

Fájdalmas és nagy veszteségekkel járó tanulság a koronavírus-járvány Magyarországon. Csak akkor adhatunk némi értelmet több tízezer ember teljesen értelmetlen halálának, ha mostantól másként cselekszünk. A káosz emberével nem fog menni. De fegyelmezetlenül sem. Az irány kirajzolódik: szabálykövető egyénekké és a rendet, ugyanakkor szabadságot is szerető kormánygyárrá lehet csak elindulni. A többit közösen kell felépíteni. Évtizedes feladatunk lesz.

Szerzőink könyvei

81

Aletta Vid

Hazalátogatva

Not the words – a gondolatok,
valahogy félúton vagy, elharapod
a nyelved,
és perelned
visszaperelned nem esik jól –
nem a szavakat, the thoughts.

Az anyanyelv, a felejtethetlen,
felülírható, és a szememben
a kétség
nyilván vétség
is, de egyébként ki nem szarja le.
Migránsnak is neveztek már, ugye.

Itt Pesten hideg a tél, Hobo beteg.
Eltörtem a teáskannád, tőlem neked,
itthon, yep,
a szép, zöld gyeper
csak emlék, de vigyázz rám,
felcsattan a hangom, te vigyázz rám,

kiskirályok országában felgyűlt mocsokban
versből citáltan visszhangzik bennem: „ott van...”,
EZT tudom,
én még tudom,
fáj minden elrendelt romlás nyomában,
bárhová nézek, csak egy száj van,

benyelt az mindent már előre,
gondosan rábízta az időre,
ügyvédre,
hisz elvégre
övé a jog, s a jóbarát
..... „Amúgy... milyen itthon megint?”

Cím nélkül

Hezitálás, dión a heg,
bakancsra tapadt por homálya,
lassan csúszó vérrög a mába,
vízben oldódó drog, ilyesmi
jelen szövetén általesni...

A bevásárlás ma a tied.

Holnapi csillag sápadása,
az ébredések állomása,
halántékon jégkocka súlya,
elfelejtettek háborúja,
egyetlen perc a Hebridákon,
(szélfútt szerelmem, nem találom,
hol víz beszél a tündérekkel,
hol nincsen éj se, nincsen reggel.)
Mit nem sejt óceánok mélye,
fűszálak harmattükrű léte.
Üvöltés. Átok és mosoly.

És azt ígérted, felmosol.

Tranzitban

Tallinn a karácsonyra készül, Heli írta,
az észet asszony ki hindiül tanul,
néha ékszert gyárt, jógázik, s gyakorta
szóke hajával gyertyákhoz hajol.

A Himalájáról hívott a múlt évben,
egy kockás pléd képe is felmerül.
Én mért maradtam? Londonban felejtett
őrangyalom, s a Wizz ritkán repül

jó hírt ragadva országok felett,
(újabb delay, késik, már mást szeret
Poszeidón, bár gyűrűt is adott.)

Nem mi igyekszünk, a tájkép ránt magához.
Egy mozdulattal engem is feláldoz;
csillámló, havas utcák közt halok.

Kozma Tamás

Sétagalopp valami semmi körül

**Ajánlott olvasmány: Jean Barois, avagy egy lélek története
(Roger Martin du Gard)**

Ha ön modern keresztényként
még nem hallott a hajdani peripatetikusokról,
hasonlósági alapon idézze eszébe a tévé mutogatta
mekkai Kába kő körül kerengő zarándokmasszát,
s meglátja, mennyire tisztul az elme egy
kiadós séta alatt, s miután az ön szemei
a választott vezető tanítása nyomán
megnyíltanak, s érzései elragadtatnak vala,
ön megvilágosodva, megnyugodva térhet vissza
eredeti foglalkozásához.

Próbaképp velem tartana a közeli Halesz parkba?
Aggódni kár, nem tanítok, csak kocogás közben
fölteszek két ellenőrző kérdést:

Kérdés: Látott ön *valamit* a Kába kőben?

Felelet: Hogyne, a jól kivethető, kézzel fogható,
öröktől fogva létező anyagot, s még azt,
hogy az agyilag rogyant hívó tömegek
valami mást is belelátnak, ami az én szememben
kb. annyi, mint a nagy bűdös *semmi*.

Kérés: Kérem, szíveskedjen definiálni a *semmit*!
(Elég, ha körülírja.)

Eztán ön a rekortánpályán mintegy másfél órán át
körözött még velem. Válaszát nem erőltettem,
hagytam hazamenni.

Én levezetésül, befelé kuncogva még két kört
poroszkáltam, közben többször is elsuhant mellettem
az a szarvasünő (testhez tapadó mackóban szökellő futónő),
kinek ütemesen ringó, remegő farizmán – hát nem furcsa? –
nemcsak a *valamit* meg a *semmit*, hanem
a *mindent* is megláttam!

Ekképp, mire bealkonyult, sétáló bölcselőből pragmatista
(mások szerint csak perverz) vénséggé váltam, de legalább
görcseim oldódtak, s a népnevelési lázam lement.

A következő versben – ha lesz – ön, mint kereső ember,
már csak a Halesz (helyi Helikon) inspirálta szívderűt
s a habkönnyűséget lelheti fel.

Ecsédi Orsolya

Marie-ciklus 2

legyen

ha veled kell lennem hát legyen úgy
én nem vagyok érzékeny éppen kívül
csak mások gondolják hogy ez fontos
pedig ott belül csak néhány font fos
néhány deci édeskés meleg húgy
pár uncia likvid amit kiver
szaporán a hajszálcsövesség hogy
be ne rohadjon és néhány liter
vér ez vagy drága hiába fogdos
kezed hiába forral merülő
hiába ég bunsen nem ismerik
el tudományos körökben mivel
a vér a lötytök a tolóerő
benned is állandó mint az ima
ami megkülönböztet az pedig
olyan pici és annyira sima
nem bizonyíték nekem se nekik
lehet hogy csak egy mérési hiba

kehely

igen akkor is megtettem volna
ha nem értetek semmit belőle
ha szokásotok szerint pokolba
kívántok és urak bírák papok
jönnek hosszú sorokban papolva
bíralva uralva a keveset
amit lehetséges egyáltalán
nem ez számít inkább csak megesett

egy nyúlós éjjel tömör hajnalán
mint ég madarai mint állatok
oltalom alatt nyögve ébredve
a föld vigasztalón simult alám
vagy fölém alig mozgó féregre
nem én választottam a szerepet
de ha éheztem ennem adtatok
a gyümölcs önmagától érett be
értetek tettem nem miattatok

ezerötszáz

ez állni fog amikor minden más
leomlott csak nektek építettem
ezt a helyet félig úrállomás
félig bunker ha majd összeomlik
a világ elfértek benne ketten
lányok ha szól a sziréna nyomás
befelé ezt hagyom rátok ebben
voltam sajnos jó csak ha égető
a helyzet mert minden termény elég
ha kiszárad a tenger ha zombik
jönnek ha lőnek és nincs térerő
ez a hely kitart majd amíg el nem
hagyjátok fala szappanbuborék
duplavastag surlófény a tető
a biztonsági rendszer egy marék
konyhasó ablaka szűrt levegő
a spájzban akad kondenzált murva
a fűtőanyag a saját koszunk
tudom nem látható csak mérhető
de nem ég el és nem lesz feldúlva
ha minden jól megy ott találkozunk
nagyjából ezerötszáz év múlva

Ficsku Pál

Kockavetők

*„Én a jóságot el nem fogadhatom”
(Petőfi Sándor: János vitéz)*

Nehéz elviselni, ha az emberre rátör a gazdagság.

Ha megvehet mindent.

Magának meg a gyerekeknek.

Meg az anyjának.

Meg a nagynyjának, ha még van.

Nekem volt.

Nekem mindegyik megvolt.

Főleg a szegénység.

Ülünk a kocsmában, amolyan rendes falusi kocsmá. Kármentő, a sarokban biliárdasztal, a falon plazmatévé meccset nézni, néhány asztal piros kockás abrosszal. A falakon agancsok, trófeák, a legnagyobbik falon fémből domborított vadászjelenet. Ez emlékeztet egyedül arra, hogy valamikor itt még volt élet. Volt konyha, hátul a vadászteremben lehetett enni. Gulyást meg őzpörköltet burgonyakrokettel, cigánypecsenyét fokhagymás, tejfölös uborkasalátával.

A kaját Izsáktól tudom. Akivel szemben ülök.

Itt volt az esküvőnk is.

Az apám sátorosat akart, de szegény anyám leintette, ezek már modern fiatalok, városban jártak iskolába, városi barátaik jönnek majd.

Úgy is lett.

Nem panaszkodhatok, nekem betevő falat volt a szegénység.

Nézem Izsákot.

Jó harmincas férfi. Korához képest meggyötört kéz. Nem amolyan városi, úri, munkát nem látott kéz. Hosszú, csontos ujjak, amelyek arról árulkodnak, mindegy, hogy mi van, csak legyen valami. Az arcán viszont meggyötörtségnek semmi jele. Tarkón felnyírt barnás haj, elől középen elválasztva, és két fekete, vidám szem.

Kérdeztem, hogy lefényképezhetem-e, de azt mondta, nem, az arca magántulajdon, családi hagyaték. Az apja is ilyen volt, meg a nagyapja, dédapja is, róluk se készült fénykép, csak hivatalos, náluk minden az emlékezetükben él.

Szerencsére már a szegénység is.

Néhányan támasztják csak a söntéspultot. Kisfröccsöt isznak. Ők is csak azért vannak itt, hogy legyenek valahol.

Haj, régen mennyien voltak itt, sóhajt fel a férfi.

Minden vasárnap jött a Megváltó.

Olyankor már reggel gyülekeztek az emberek, szó szerint sorban álltak

a kocsmá előtt. Mire kinyitott Zoli, a kocsmáros, már kacagott mindenki. Nevetésben tört ki belőlük a fájdalom. Így voltam én is.

Kegyetlen úr a szegénység.

Nevetéssel jár.

Csak a férfiak ülhetnek le az asztalhoz.

A családfők.

A nők és a gyerekek kint maradtak az utcán, akinek szerencséje volt, az hozzáfért az ablakhoz, hogy leselkedhessen.

Amíg a Megváltót vártuk, még azon a kis pénzünkön rendeltünk sört meg kisfelest, Zoli buzdított, hogy csak igyatok, a sebészek is isznak, akkor nem remeg a kéz, remegő kézzel nem lehet tripla hatost dobni.

Szóval ültünk.

Csak hat asztalnál ülhettünk, asztalonként hatan.

Nekem se sikerült mindig helyet találnom. Aztán tízkor megkondultak a templom harangjai, látja, ott van szemben a templom, és az asszonyok meg a gyerekek átvonultak a misére.

Meg imádkozni a gazdagságért.

Hogy az uruk nyerjen.

A többi férfi maradt, kibicnek, mint a westernfilmekben.

Aztán megjött a Megváltó.

Senki nem tudja, honnan jött.

Ki ő? Mi a neve?

Történt, hogy egyik vasárnap megjelent egy piros furgonnal. Leparkolt a kocsmá előtt. Bejött. Megállt a pultnál, és szelíd, halk hangon azt kérdezte: van itt szegény ember?

Csönd lett.

Csönd is volt.

Azokat a vasárnap reggeli csöndeket nem lehet elfelejteni.

Az ember csak áll a pultnál, vagy ül egy asztalnál, és számolja a piros és fehér kockákat, és arra gondol, van, ahol már fő a leves, hatalmas kappan a fazékban, panírozzák a rántott húst, és az egész házat a vasárnapi illat lengi körül.

És akkor megjelent ez a férfi.

Van itt szegény ember?

Nem kellett válaszolnunk. A zsebéből elővett egy kis barna lenvászon zacskót, és kiborította a pultra. Három fehér dobókocka volt rajta.

Aki három hatost dob, megkapja azt, ami a furgonban van, mondta.

Bolondok jártak már erre felé, úgyhogy mindenki visszafordult az italához, egyébként se tudtuk, mi lehet a furgonban. Zoli megkérdezte tőle, iszik-e valamit, vagy csak vizelni kell, menjen be nyugodtan, ingyen használhatja a vécét. Aztán, ha nem iszik, húzzon el a vérbe a kockáival együtt.

A férfi elmosolyodott.

Tudod, író úr, mondta Izsák, megszakítva a történetet, később, amikor már Megváltónak hívtuk, én meg elkezdtem rendszeresen templomba járni, a plébánossal, Sebestyén atyával komoly vitáink voltak arról, Istennek kellett-e pisilnie.

Elnevettem magam.

Ez még nekem soha nem jutott eszembe. Az angyalok nemiségéről szekérenyi irodalom van, de ezzel a felvetéssel még nem találkoztam.

Nekem se ez jutott akkor eszembe, folytatta, hanem az, mi lehet abban a furgonban. Nem tűnt örültnek a férfi, a hangja is különleges volt, később úgy magyaráztam, hogy valami csoda, valami titok lengte körül.

Na, senki, kérdezte a férfi.

Szultán, aki vietnámi veteránnak tartotta magát, és a falu szélén egy pajtában lakott, jelentkezett.

Öklébe szorította a kockákat, ahogy rázta a kezét, vicsorított, eldobta az asztalon.

Két hármast volt, meg egy négyest.

Pár, kiáltott fel.

Ez nem póker, mondta Zoli.

Szultán még egyszer dobott, három kettést.

Terc üvöltött fel. Háromszor kettő az hat. Megvan a hatosom.

A férfi nem szólt semmit.

Szultán újra dobott. Az sem sikerült. Még egyszer akart, már teljesen beleélte magát a játékba, de a férfi rátette a kezét Szultán öklére.

Csak háromszor szabad.

Ekkor már nevetett mindenki, és próbálkozott, és a bánatosok azt mondták, a kutya úristenit, egyszer élünk, és rendeltek még sört meg kisfelest.

Lassan dél lett.

No jó, ideje mennem, mondta a férfi.

Könyörögtünk, hogy maradjon, ha nem nyerünk semmit, akkor is maradjon, legalább egy kis vidámságot hozott a mi keserű életünkbe.

No jó, mondta a férfi. Jelentkezzen valaki. Ha egy dobásból olyat dob, ami-
ben van legalább egy hatos, akkor maguké a furgon tartalma.

Csend lett.

Senki nem mert jelentkezni.

Beszariak, mondta Zoli, majd én dobok, és már nyúlt volna a kockáért, de a férfi nem engedte.

Maga nem dobhat. Nem maga miatt jöttem, mondta.

És ha nem sikerül? – kérdezte valaki.

Akkor nem sikerül, mondta a férfi.

Képzeld el, író úr! Voltunk bent tízen, és mindenki a másikra nézett. Ott volt tíz férfi. Átéltünk már sok mindent, születést, halált, kinságot, és senki nem mert dobni. Csak néztünk egymásra. Aztán a kis Burai odalépett, bar-mok, ez csak játék, mondta, dobott. Két egyes és egy hatos volt. Ujjongott mindenki, és rohantak a furgonhoz. Én még maradtam, mert a férfi még Zolival beszélgetett.

Akkor jövő héten újra itt, mondta. Kiment, és kinyitotta a furgon hátulját.

Annyi kaját még nem láttam egyben, mondta Izsák. Teli volt a furgon mindennel. Most nem sorolom, de, ahogy mondani szokták, egy fél falunak elég lett volna.

Na, pakoljanak ki, mondta.

Behordtunk mindent a kocsmába.

Nem tudtuk, ki volt a férfi, ahogy jött, úgy el is tűnt.

Nem mondott semmit. Beült az autóba, és elment.

Úgy éreztem tisztességesnek, hogy elmondjam, véletlenül hallottam, ahogy a férfi azt mondja a kocsmárosnak, hogy jövő vasárnap is itt lesz. Mi, a tízek, megfogadtuk, hogy nem áruljuk el senkinek az esetet. Ha nem dob valaki tripla hatost, hogy egyedül vigye el a furgont, majdesak dob valaki a végén egy hatost. Mindenesetre megbíztuk a kis Burait, akinek volt munkája a városban, hogy keressen egy játékboltot, és vegyen harminc darab dobókockát. Hétfő este már ott voltunk mindannyian a kocsmában. Zoli kinyitotta nekünk a vadásztermet, hogy senki ne lássa, mit csinálunk. Gyakoroltunk. Ki tud hatost dobni.

Elneveztük magunkat KOCKAVETŐKNEK.

Minden este edzettünk.

Persze hogy nem maradt titokban. Az éhes asszonyi száj panaszkodik, a teli gyomros meg büszkélkedik. Nem haragudtunk rájuk, régen volt okuk büszkélkedésre.

Következő vasárnap már többen voltunk. Legalább húszan. Ugyanúgy történt minden. Ugyanúgy érkezett a férfi a piros furgonnal. Mi már egy kicsit többet ittunk, úgymond előre a medve bőrére. Nekem volt is miből, az asszony adott szerencsepénzt, elvett a kosztpénzből. Igyál, hogy ne remegjen a kezed, mondta, és hozzál megint abból a paprikás szalámiából, a rudasból. Ízelt a gyerekeknek.

Ugyanúgy nem dobott senki három hatost. Ugyanúgy dobott egyikünk egyet. Most vagy húszfelé osztottuk a furgont.

Már direkt az egész családdal mentünk, akkor még mindenki bemehetett. Az asszonyok kávéztak, a gyerekek kóláztak, jó volt Zoli forgalma. Miközben cipekedtünk hazafelé, láttam, hogy a kocsmával átellenben Sebestyén atya kint áll a templomajtó előtt. Akkor még nem tulajdonítottam jelentőséget ennek.

Kinéztem az ablakon, ott volt a templom, balról mellette a paplak. Néztem a lehúzott redőnyöket. Nem tudom, hogy tudta elintézni a csodát Sebestyén atya. Vagyis egyre inkább elkezdtem sejteni. Jobbra az iskola és a valaha volt tejcsarnok, még a feliratot se szedték le, alatta meg a felirat, angol bálás ruhák. Itt járunk. Szalmabála helyett bálás ruha. Elkalandozott a gondolatom. Izsák is észrevehette, mert már a pultnál állt, hozott még két sört.

A következő hét szombat délelőtt edzésből mentem haza, folytatta, az edzés szót teljes komolysággal ejtette ki, nem volt otthon az asszony. Kérdezem a gyerekeket: anyátok hol van?

Elment a templomba, mondták.

Szokott templomba járni, hébe-hóba, akkor is csak vasárnap.

Szombaton nincs is mise, jegyeztem meg csak úgy magamnak.

Egyszer csak belibbent, hosszú, vékony nyári ruha volt rajta, fekete kendővel, nem tudom, hogy csinálja, öt gyerek után is csinos és kíváncsú.

Adott egy puszit a gyerekeknek, aztán nekem is, és mintha a legegyszerűbb dolog lenne, azt mondta, holnap jön a Megváltó. Imádkoztam érted a

templomban, hogy jöjjön megint a Megváltó, és valaki dobjon megint hatost. Képzeld, majdnem tele volt a templom. Igen szépen szórta a szót a plébános. Jövő héten te is meg a gyerekek is jöttök.

Na, hát akkor nevezték el a férfit Megváltónak.

Még egy hónapig így ment. Az éléskamrák teli lettek. A templom teli lett. A megspórolt konyhapénzből Zoli kasszája is teli lett.

Aztán jött a változás.

Eddig mindenkinek jutott, de most már csak egynek fog, mondta a Megváltó.

Aki három hatost dob háromszor, kap egymillió-egyszázegyezer-százegy forintot. Az angyalok pénzét. És elővett egy köteg pénzt meg valami aprót. Annyi pénzt talán még Zoli se látott egyben, de mi biztosan nem. Hat asztalnál játszhat hat férfi. A játékosokat sorsoljuk. Amíg nem nyer valaki, addig a furgon zárva marad. De a tartalmát itt hagyom a kocsmáros raktárában. Ha megnyeri valaki az egymilliót, mindet szétoszthatják.

Nem tudom, hogy a pénztől vagy a játékosok számának korlátozásától-e, de hatalmas csend lett. Csak a hűtő zúgását lehetett hallani.

Megváltó! Megváltó! Megváltó! Kántálták az asszonyok.

Ugyan már, gyerünk fiúk, törte meg a csendet Szultán. Vietnámban több szerencse kellett.

Jó két hónap telt már el, de még mindig nem nyert senki. Nem haragudtak a Megváltóra. Sebestyén atya is azt mondta, felsőbb utasításra cselekszik. Imádkozott az egész falu. Mise volt a hét minden napján.

És akkor egyszer csak te nyerted meg, nem, kérdeztem Izsáktól.

Honnan tudta, író úr, kérdezte.

Különben nem ezt kezdted volna elmondani.

Így történt pontosan, mondta. Az asszonyok és a gyerek a templomban voltak, meg azok a férfiak is, akik nem ülhettek az asztal mögé, ők is bementek. Nem a pénzért imádkoztak, hanem hogy valaki nyerjen már, lassan kiürül otthon az éléskamra.

Három körben lehetett háromszor hármat dobni. Olyan volt már, hogy valakinek sikerült egyszer hatot dobnia, és a második dobásnál is volt hatosa, de az kevés volt.

Tudtam, hogy most meg fogom dobni.

Előző este, miután lefeküdtünk, az asszony hozzám bújt, és a fülembe súgta. Meglesz a hatos.

Nem értettem.

A hatodik, mondta titokzatosan.

Már sejtettem.

A hasára tette a kezemet.

Szóval tudtam, hogy meg fogom dobni. Hogy tulajdonképpen miattunk jött el a Megváltó.

Az első két körben még csak hatost se dobott senki. Egyetlenegy se. Én se. Statisztikailag lehetetlen, hogy ennyi dobásból egy hatos se legyen.

A Megváltó nyugodtan állt a pultnál.

Egymás után dobtunk sorban. Valahogy úgy jött ki, hogy én legyek az utolsó.

Már csak benned bízunk, Izsák! Gyerünk, Izsák! Legyen veled a Megváltó!
Harmincöt éhes szempár nézett rám.
Dobtam.
Hosszan pörögtek a kockák.
Három hatos.
Esküszöm, író úr, jobban szerettem volna, ha nem sikerül. Már akkor is
magas volt a vérnyomásom, nem szerettem volna, ha a kockaasztal előtt
ájulok el. És hogy ne lássam a hatodikat.
Dobtam még egyszer.
Három hatos.
A csöndnél is csendebb lett.
Zoli kihúzta a hűtőt, kikapcsolta a játékgépeket meg a kávéfőzőt.
A fülemben dobogott a szívem.
Ránéztem a Megváltóra.
Hallottam a mosolyát.
Becsuktam a szemem, sokáig ráztam az öklömet, mintha az számítana.
Benne volt abban az egész kínságos életem. A hatosra gondoltam, a hatodik-
ra, aki eljön, ha úgy akarja a Megváltó.
Leejtettem a kockákat az asztalra.
Csönd.
Aztán üvöltés.
Három hatos.
Tudod, író úr!
Én elfogadtam a jóságot.
És meglett a hatodik is.
Él. Egészséges.
Őt is Izsáknak kereszteltük.
Kis dundi ujjai vannak. Nem olyan göcsörtösek, mint az enyéim.
No, igyunk rá, és a Megváltóra.

Hónapló

Dalos György

Magyar őstörténet

V. Peti egyike volt annak a négy történészhallgatónak, aki 1962 őszén kezdte tanulmányait a moszkvai Lomonoszovon. Néprajz szakra jelentkezett, és már négy szemesztert tudhatott maga mögött a debreceni egyetemen. Vagyis két évvel idősebb volt nálunk és felnőttebb is: enyhén kopaszodott, fekete keretű szemüveget viselt, öltönyben, nyakkendőben járt a foglalkozásokra, a gyorsabb orosz nyelvi előmenetel céljából egy Tesla magnót is hozott otthonról, és verejtékes igyekezettel készülődött a közismereti és ideológiai szemináriumokra.

94

Az első két évben még nem lakhattunk a mesés főépületben, hanem onnan három trolibuszmegállónyira, a Lomonoszov sugárúton, mégpedig négy egymás mellett lévő négyágyas szobában a 321-estől a 324-esig. A nagykövetség helyesen úgy rendelkezett, hogy magyarok magyarokkal ne lakjanak együtt, mert akkor egymással fognak társalogni, és nem sajátítják el a hétköznapi orosz. Eleinte azért összejártunk, főleg, hogy megbeszéljük az izgalmas és bizarr szovjet valóságot, amelyről igencsak kritikus véleményünk volt. Természetesen szóba került a politika is – ekkor tört ki a csaknem atomháborúba torkolló kubai rakétaválság, ekkor veszett össze Hruscsov az absztrakt művészettel, ekkor távozott Marosán a pártvezetésből –, de alapjában a januári vizsgaidőszaktól való szorongás és a helyi viszonyokba való beilleszkedés kötötte le a figyelmünket. Olykor együtt jártunk be a főépületbe a kinti kolesz büféjénél jobban ellátott menzára, ahol, ha mást nem, teát, kenyeret és mustárt ingyen lehetett fogyasztani – a szovjet diákok az ösztöndíjosztás előtti napokon ezen a jótéteményen éltek. Szakmai útjaink nagyjából a harmadik évfolyamon váltak külön – két társam régészként, Peti pedig, mint említettem, etnológusként specializálódott tovább, én pedig az új- és legújabb kori német történelem felé eveztem. Egyúttal a főépületbe is beköltözhattunk, megszűntek a napi találkozások, bár a Lomonoszov magyar közösségén belül még mindig csoportnak látszottunk – humán tanszékeken alig volt magyar diák.

Négyünk közül kétségtelenül én voltam a legsikeresebb: rendszeres irodalmi publikációk után 21 éves koromban megjelent első kötetem, tagja lettem az Írószövetségnek, a Művészeti Alapnak és a Pen Klubnak, s 1964 végén a kinti MSZMP-alapszervezet is felvett tagjai sorába. Közben pályámra is készültem, fényes karrier előtt állottam, és státuszomnak megfelelően beképzelt és nagyszájú voltam. Véleményemet, amely részint balos túlzásokból, részint a szovjet közellátás szidalmazásából állt, boldog-boldogtalannal közöltem, az sem zavart, hogy a nagykövetségről eljutott hozzám a tapin-

tatos üzenet, hogy kevesebbet kellene foglalkoznom a nonfiguratív művészettel, és Hruscsovot sem illik Nyikitának nevezni. A rendszer alulról jött gyermekének tekintettem magamat, és nem féltem. Diplomáink megvédése után némi zökkenővel, merthogy a minisztérium nem számított négyünkre, végül is álláshoz jutottunk. Én „segédmuzeológus II” besorolásban kerültem a Munkásmozgalmi Múzeumba. Turkológus régész évfolyamtársamat a Nemzeti Múzeumban alkalmazták, ahol az évtizedek folyamán egyenesen a főigazgatói tisztségig vitte – tavaly halálozott el, Isten nyugosztalja.

A másik archeológus búcsút mondott a szakmának, és kiváló nemzetközi újságíró lett. V. Peti pedig néprajzkutatóként folytatta szakmáját, közelebbi témája a magyar őstörténet lett, szovjetunióbeli expedíciókon vett részt, és elnyerte a tudományok kandidátusa címét.

Furcsának tűnhet, de ezekből az egyetemi kapcsolatokból nem lett barátság. Ennek egyik oka talán az én pályaalakulásom volt. Korai, túl korai költői és közéleti diadalmenetemmel egy időben, régi gimnáziumi barátságaimat követve, egy maoista csoporthoz csatlakoztam, amely némileg hagyományos, kézzel írott programtervezetében a rendszer ultrabalról történő erőszakos megdöntését tűzte ki célul. Mindezt már több helyütt megírtam, itt csak arra utalnék, hogy a moszkvai négyek hozzám képest más mezőnyben folytatták életútjukat. A két régésszel azután sem találkoztam, V. Petivel hébe-korba, az utcán, utoljára a rendszerváltás körül. Munkáról, családról, politikáról beszélgettünk, nem emlékszem, hogy bármi bajunk lett volna egymással. Nekem V. Peti ugyanaz a fekete keretű szemüveget viselő, enyhén kopaszodó, pedáns, öltönyös-nyakkendős fiatalember maradt, akivel a Lomonoszov sugárúti kolesz büféjében ettük az ehetetlen szovjet szosziszkit vagy a menzán az ehetőbb bifsztroganovot.

Ugorjunk.

*

Voltaképpen nem értem, minek kellett Mező Gábor történésznek felmelegítenie a Demszky Gábor ellen több mint húsz éve felhozott sztorit, amellyel az akkori főpolgármestert kimondva-kimondatlanul III/III-as hírbe próbálta hozni. Eszerint Demszky 1976-ban bement volna a Gyorskocsi utcába, hogy megkérdezze a BM-et, miért nem kap munkát, erősen gyanítva, hogy Pór Györggyel való barátsága lehet az ok, és a BM szól le mindenhová, ahol alkalmazni próbálják. Pór György – nekem Gyuri – ismeretes módon az 1968-ban bíróság elé került maoista csoport vezetője volt, amiért két és fél esztendei szabadságvesztésre ítélték, ahonnan a kétharmad letöltése után szabadult.

Minthogy azonban nem hagyott fel az akkor már nem ultrabalos tevékenységgel, egyszerűen lehetetlenné tették, „néger” fordításokból s Vitányi Iván jóvoltából alkalmi szociológusi megbízásokból tengődött, majd 1975-ben kivándorolt. Magyar állampolgárságától megfosztották, és 1988-ig az ország területére sem léphetett be. Szétzilált viszonyai közepette egy ideig Demszky segített neki szállással, gondolom, olykor anyagi támogatással. Az említett Gyorskocsi utcai látogatásnak provokatív célja lehetett – bemenni, előzetese bejelentés és idézés nélkül. Ilyesmit a keletnémet ellenzékiek is

megpróbáltak; de őket be sem engedték a Stasi központjába. Demszkyvel viszont a leírás szerint maga dr. Végső Gyula alezredes beszélgetett, kíváncsiságból és információszerzés végett. A találkozás, legalábbis a későbbi főpolgármester elhelyezkedése szempontjából, nem volt gyümölcsöző – Demszky állás nélkül maradt, és létrehozta szamizdatkiadót. Egy valamire az eset mégis „jó volt”: Mező Gábor két évtized múlva felmelegíthette, s – ha már lúd, legyen kövér! – Pór Györgyöt is újólag, mert ez megtörtént két évtizeddel ezelőtt, ügynökgyanúba keverte.

Világos volt, hogy ebből a történetből én nem maradhattam ki, hiszen a maoista pernek magam is vádlottja voltam, s dr. Végső Gyula egyik kihallgatóm volt. Mező többé-kevésbé pontosan felsorolja, kivel mi történt a per után, rólam, akit egyébként újságírónak nevez, megjegyzi, hogy „később Brémában és Bécsben dolgozhatott” (a „hatott” itt nyilvánvalóan arra utal, hogy a rendszer tette lehetővé, ha ugyan nem maga szervezte meg, külföldi foglalkoztatásomat). Egy vádlott-társunkról, a két éve elhunyt Révai Gáborról nem felejtí el megjegyezni, hogy „Demszky Gábor fővárosi sajtósa és exsógora, a hírhedt Révai József fia” volt. Egyáltalán: valamennyi akkor elítélt összeesküvőről kiderül valami gyanús: egyik 1965-ben Vietnámba jelentkezett önkéntesnek, másik KISZ-titkár volt a gimnáziumban, a harmadiknak külkeresek voltak a szülei, nem is szólva az utóéletükben felfedezhető figyelemre méltó mozzanatokról. Amikor például (a Mező által már kellően, bár bizonyíték nélkül befeketített) Pór megkapta a kivándorlási engedélyt, befogadó országot kellett találnia. Egyebek között Kanada is felmerült, mivel ott élt Duczyńska Ilona, valaha hivatásos forradalmárnő. S noha kiderül, hogy neki nincs befolyása, s Pórt végül Franciaország fogadta be, Mező Gábor nem állja meg a kommentárt: „Duczynska Ilona valóban a hálózat ismert szereplője volt. Röviden, csak a tények: Komintern-ügynökként kezdte, így került össze Szabó Ervinnel, aki rávette Tisza István miniszterelnök meggyilkolására.” Mondhatnám, úgy is, mint Duczyńska Ilona életrajzírója (aki pl. tudja, hogy a Tisza-merénylet-kísérletet 1917 májusára tervezték, Szabó Ervin 1918 őszén meghalt, míg a Komintern 1919 áprilisában alakult), hogy Pór György és Révai Gábor („Demszky exsógora”) rossz történelmi társaságba keveredett. De hát azt már megszokhattuk, hogy a szélsőjobboldal buja fantáziájában a tatárjárást is Soros finanszírozta, és Mohács alapjában véve Dobrev Klára műve volt, csak még nem lett belőle játékfilm.

*

Hanem itt jön a meglepetés: A *PestiSrácok.hu* olvasólevél-rovatában egyszer csak jelentkezik Dr. V. Peti, és kommentárként az alábbiakat közli: „K. M. lánya (az anonimizálás az én tapintatom), aki apja révén, M. (dettó) gyerekeként intenzív kapcsolatot tartott a Beszélő szerkesztőségével, titokban barátilag figyelmeztetett. Vigyázzak, mert D. Gy. (itt V. Peti óvatoskodik), akivel együtt tanultam a Lomonoszov Egyetem történelmi fakultásán – a rendőrség beépített besúgója. Jól emlékszem, Moszkvában, a magyar egyetemisták KISZ-szervezetében nagy botrány tört ki, amikor kiderült, hogy D. Gy. – másokkal együtt – igencsak határozottan és nyíltan Rákosi mel-

lett agitál. [...] A később „demokratikus ellenzéknek” nevezett, többek között, Révai fia, Géza és Demszky vezette szélsőségesen baloldali, erősen a maoizmussal rokonszenvező, valójában azonban rákosista csoport, amelyből végül kinőtt az úgynevezett „demokratikus ellenzék”.

V. Peti ennél bővebb lére eresztett emlékezésében, amelyben „Révai fia” már nem is Gábor, hanem egyenesen Géza, a meglobogtatott nevek érdeketlenek. Mert lehetséges ugyan, hogy K. M. azt mondta, amit mondott, de az állítólagos óvás 1981 vége, vagyis a *Beszélő* létrejötte előtt nem hangozhatott el, tehát nem arra az időre vonatkozik, amikor V. Petivel közvetlen kapcsolatban álltam, ami pedig a moszkvai éveket illeti, én ott ugyan sok mindent összefecsegettem, de ilyen botrányra a kinti KISZ-szervezetben nem emlékszem. Időközben megkapott, szép sűrű dossziém sem tesz említést róla, noha alaposan foglalkoztak velem a követségi BM-rezidencián. Még azt is jelentették, hogy gondozatlan a külsőm – valóban, se öltönyt, se nyakkendőt nem viseltem. Érdekesebb ennél, hogy egykori évfolyamtársam 2021. november 23-án 19.15-ig nem tartotta közlésre érdemesnek a dolgot, vagyis testvérek között is majdnem hatvan évig élt lelkében egy titokkal s a mögötte meghúzódó jól palástolt érzelmekkel. Mi lehet az oka annak, hogy épp most állt elő a leleplezéssel? Peti, Peti, nyolcvanéves vagy, én hetvennyolc, történetünk igazi magyar őstörténet, muszáj-e így zárulnia?

Hargitai Miklós

97

Várákozás

Most még fáj, de majd túl leszünk rajta: idén – megint – az Északra szakadt gyermekünk nélkül karácsonyozunk. Végül is megértem: arrafelé komolyan veszik a járványt, a korlátozások nem a választási ciklusokhoz és az állampárt aktuális népszerűségi mutatóihoz igazodnak, hanem a tényleges járványhelyzethez – ez is egy logika, mondhatni, hogy racionális, csak mi már elszoktunk tőle. Amikor megvettük a repülőjegyet, még híre-hamva sem volt az omikronnak. Voltaképpen jól számoltunk, csak arról az egyről feledkeztünk el, hogy ebben a pandémiában mindig jön egy újabb mutáns, ami átírja a szabályokat, és úgy viselkedik, mintha egy másik betegség lenne.

Az omikron nélkül ezt a hétvégét valószínűleg a szobájának a kitakarításával töltöttük volna. Itt „falun” van elég szobánk, de azért az övét is használjuk, viszont mielőtt hazajön, vissza szoktuk rendezni az eredeti állapotába. A SAAB-poszter és a régóta keret nélkül kallódó oltárkép visszakerül a falra, az ágy a sarokba, a fehér tévéasztal az ágy mellé, hogy komfortos legyen. Kinéztünk néhány LED-es fényfüzért, amit megvehettünk volna – energiatakarékos, és állítólag örökké tart, bár a mostaniról is ezt mondták, és tartott is, amíg a nyúl szét nem rágtá –, én különféle gyümölcsökért

rohangálnék a közeli szőlősgazdához, meg távolabbra, a hűtőházba, ahol ilyenkor is van minden, a baracktól a szilváig (ez egy gyümölcstermő vidék, itt csak az amatőrök meg a nyaralók vásárolnak a zöldségesnél). A kerékpárját beolajoznám: német gyártmány, a 60-as évekből, rozsdamentes felnikkel és sárhányóval; elnyúíthatetlen, de az olajat azért szereti a lánc, különösen télen.

A kutya már akkor is mosolyog, ha csak meghallja a hangját a telefonban. Vagy a nevét, amikor kimondjuk. Azt, hogy „nem jön”, nem tudja értelmezni: hallja a nevét, és nevet. Akinek már volt golden retrieverje, az tudja, hogy ebben nincs semmi túlzás: a száját hátrahúzza, nem csak a foga, de az ínye is kilátszik, csóválja a farkát ültében, és közben izgalmában majd elszáll. Néha bekapsoljuk neki a Skype-ot, olyankor halkan ugat is, és megpróbál benézni a telefon mögé, hátha ott van a hang tulajdonosa (bár a szagát nem érzi: nem érti az egészet, de azért tetszik neki). Két éve nem találkoztak, csak így, képernyőn és mikrofonon keresztül, és a kutya tizenkettő lesz hamarosan. Kétévesen került hozzánk, 2012-ben, aznap, amikor a pártszakadásról döntő LMP-kongresszus volt Csillebércen: én a *Népszabadság*ot tudósítottam, a család többi része pedig elhozta az ebet az idős bácsitól, aki egy hosszabb, pontosabban felső időkorlát nélküli kórházi tartózkodásra készült, a legjobb esetben is. (Emlékszem, ültem bent egy nagy hodályban az egykori úttörőtáborban, a műfűvel leterített padlón kutyák és apró gyerekek szaladgáltak boldogan, ahogyan ez a zöld pártok kongresszusain Európa-szerte szokás; előttünk két frakció élet-halál küzdelme zajlott az összefogás vagy harmadik pólus dilemma jegyében – egy Karácsony Gergely nevű, az országos politikában mérsékelten ismert frakcióvezető-helyettes néhány hónappal korábban vetette föl először az összellenzéki technikai koalíció lehetőségét –, a telefonomra pedig sorra jöttek az üzenetek, fotókkal, mert három kutya is volt a háznál, de mi csak egyre voltunk jók, úgyhogy választani kellett.)

Az idő szalad: a gyermek épp csak középiskolás volt akkor, most pedig a végzettsége és a szakmája is: tudós. Szokni kell még, de az a helyzet, hogy azokról a témákról, amikkel negyedszázadon át teleírtam az újságot, nem egyszerűen többet tud, mint én, de érti, benne él, mintha ő találta volna föl mindet. Az információáramlás iránya rég megfordult már: ha felhívom, ő tényekről, publikált adatokról, eredményekről beszél, én meg többnyire érzésekről, benyomásokról, meg néha arról a furcsa történetről, amit egyre kevésbé ért, mióta – még a jelen rezsim első ciklusában – kiköltözött.

A tavalyi volt az első külön töltött karácsonyunk, amiről már írtam, és az idei lesz a második. Hogy az utolsó-e, legalább egy ideig, arról nem mernék nyilatkozni, mert a tavalyit is az utolsónak gondoltuk. Egyszerűen attól félünk, hogy ha hazajönne, és esetleg még nem is kapná el az új variánst a repülőn, valószínűleg akkor sem tudna visszamenni. Mindennap egy-egy újabb ország jelenti be a zárást – Ausztria, Hollandia, Dánia –, a tendencia egyértelmű, és az teszi a szokásosnál is nyugtalanítóbbá, hogy mindegyikben sokkal jobb a pillanatnyi járványhelyzet, mint nálunk. Igaz, egyikben sem lesz választás jövő tavasszal. Magyarországon viszont lesz, ezért Ma-

gyarország nem zár. Nálunk most épp csúcson a hullám, talán már egy kicsit apad is, a Fidesz népszerűsége pedig ha lassan is, de emelkedik – az a napi 150 halott igazán nem nagy ár azért, hogy ez a pompás tendencia meg ne törjön. Ausztriában, ahol nagyjából a magyarhoz hasonló fázisban van a járvány, december 16-án 53-an haltak meg. Magyarországon ugyanaznap 144-en. Hasonló a differencia az összes Covid-halálozások számában is (13 ezer vs. 37 ezer; ezzel a különbséggel kellene a politikának elszámolni, ha olyan országban élnénk, ahol szokás az elszámolás). Van az Our World in Data oldalon egy grafikon, ami megmutatja, hogy az egyes országokban milyen szigorúak a korlátozások. Ami Magyarországot illeti, 2020 márciusa, az első védőintézkedések bevezetése óta csak egyszer volt a mostaninál enyhébb a szigor: 2021. november 4. és november 27. között, amikor naponta átlagosan több mint százan haltak meg. A magyar szigormutató advent utolsó hetében a 25-ös értéken áll (a csúcs idén márciusban 79,8 volt). Az ausztriai 65-ön.

Egy fél élet munkájának az értelme kérdőjeleződött meg bennem mostanában. Több is, mint fél: huszonöt éve vagyok a pályán, és mire megint eltelik huszonöt év, 77 leszek. Én tényleg hittem abban, hogy a világon megismerhető összes dolog közül a tudomány a legobjektívebbek közé tartozik, és hogy érdemes az életünk döntéseit a tudományos tényekhez igazítani. Hinni természetesen továbbra is hiszek, de kezdem belátni, hogy mit sem ér, ha azok viszont teljességgel szkeptikusak, akik a döntéseket hozzák. A magyar védekezés tavasz óta arra az – Orbán Viktor fizetett narrátorain kívül egyedül Orbán Viktor által osztott – vélelemre épül, hogy az oltás és csak az oltás képes megvédeni minket a járványtól. Az a végtelenen egyoldalú stratégia, amit a miniszterelnök a neves járványszakértőkkel, Rogán Antallal és Habony Árpáddal együtt fundált ki, egyelőre kizárólag a halottak számában tűnik kiemelkedőnek, politikailag mégis működőképes – egyszerűen azért, mert a (nem utolsósorban épp Orbánék és a nekik boldogan kontrázó szélsőjobb által) kialakított korlátozásellenes hangulatban nem népszerű olyan ortodox, de hatékony ötletekkel előhozakodni, mint az iskolazár, a kijárási tilalom vagy a vásárlási időszávok rendszere. Annak ellenére sem, hogy karácsony előtt pár nappal még az sem jelenthető ki egyértelműen, hogy a járványhullám megtorpanása nem az őszi szünet következménye-e, amikor az iskolák tíz napon át zárva voltak.

Azokban a körökben, amelyekben mozgok – ez leginkább a tudomány és az újságírás határvidéke –, most az a tipp, hogy a napi halálozási szám nem fog száz alá esni, és hamarosan – könnyen lehet, hogy hamarabb, mint ahogy ezt a szöveget kinyomtatják – újra emelkedésnek indul. Azért írtam a prognózis elé ezt a hosszú, családias hangulatú bevezetőt, hogy egyértelmű legyen: nem annak drukkolok, hogy így legyen, sőt a tétjeimet is egy egészen más forgatókönyvre tettem, többek között egy retúr repülőjegy formájában. Ezekkel a sorokkal leginkább az értetlenségemet szeretném kifejezni: sem az nem fér a fejembe, hogyan lehetnek minden másnál, az életnél is fontosabbak a hatalom praktikus szempontjai, sem az, hogy miért fogadja el ezt a kifacsart értékrendet sok millió ember, akár a szeretteinek a halála árán is. Mert lehet azt mondani, hogy a politika már csak ilyen, de mint látjuk,

nem mindenütt ilyen. És nálunk sem volt mindig így: 2008 végén lemondott (nem felajánlotta a lemondását, hanem ténylegesen távozott) a közlekedési miniszter a négy halottat követelő monori vasúti baleset után, most viszont még csak óhatatlan veszteségnek sem tekinti senki; egyszerűen nem számít, hogy Ausztriával összehasonlítva elveszítünk naponta közel száz olyan embert, akiknek a halálára nincs magyarázat – nem hogy elfogadható: semmilyen.

Parászka Boróka

Magasak és természetesek

100

Legyen csend! – nem én találtam ki, hosszú, napokig tartó baráti beszélgetéseink egyik váratlan pillanatában hangzott el ez a kérés. Pedig mondani és vitatkoznivalónk volt bőven, érveinkből érvek sarjadtak. Igazán termékeny, beszédben és gondolatban gazdag volt ez az egyébként átkozottnak tűnő év. Majdnem minden megtörtént, aminek nem kellett volna megtörténnie. Árulás, hazugság, cserbenhagyás, csalódás, összeomlás, gyanakvás, reményvesztés. Mi jöhet még? Ó jöhetne még mindig sok rossz, a rossznak ezernyi arca van. De a mérleg ez: a legnagyobb veszteségek mind ezekből *a megélt elfordulásokból*, elégtelenségekből fakadnak. *Különleges év volt a tavalyi?* Aligha. Minden évről elmondható ez a romlástörténet, az emberi élet alapvetően romlás- és felejtéstörténet, s csak kivételes pillanatokban ringathatjuk magunkat abba a hitbe vagy illúzióba, hogy fejlődés- és tanulástörténetet élünk át.

A tavalyi év nem egy ilyen szerencsés pillanat. Vagy tán mégis, ahogy a legnagyobb veszteségek és elnémulások közepette megszólaltak a beszélgetések, létrejöttek új személyes dimenziók, új és erős értelmet nyert az emberi hang. Váratlan ajándékként jött a barátság, milyen különös, hétköznapi szó ez, annyira megszoktuk, hogy alig firtatjuk az értelmét. *Pedig ennek a szerencsétlennek gondolt évnek a derekán* kellett szembesülnöm azzal: az emberi viszonyok hányféle rétege, milyen részletei sűrűsödnek bele egy ilyen kapcsolatrendszerbe. Mennyi mindent fogalmaz meg, mond ki, tesz hallhatóvá, láthatóvá az ember egy barátság terében.

Mi lenne, ha politikai, társadalmi viszonyainkat is a barátságok hálójaként írnánk át? Annyival kalkulálnánk belőle, amennyi az emberi közelségekkel és közeledésekkel leírható, ha áthangolnánk a társadalmat a személyes kapcsolatok rendszerére. Ez különös és merész ötlet a globális politikai mechanizmusok korában, a tömegtájékoztatás és közösségi média korában, a hamis hírek és képzetek korszakában. Mindent visszajára fordítani: közelivé tenni, személyessé, közvetlenné, kis léptékűvé, fókuszálttá, intimmé, kölcsönössé. Lehetséges-e ez?

Ez a dilemma érlelődött ősztől végére, tél elejére, amikor elhangzott a kérés: legyen csend! A frissen felfedezett, megerősített baráti beszélgetéseink hír-

telen megszakadtak. A hosszas, többórás telefonozások, a levelek, az ilyen-olyan eszközökkel célba juttatott üzenetek. Kiűzetés a paradicsomból. Az újra felfedezett személyesség elvesztését lehet pótolni az utóbbi években megszokott és nélkülözhetetlennek gondolt, közösségének mondott zajjal – de nem érdemes. Ez a zörgés nem pótolja az átgondolt, reflektált emberi hangot. Úgyhogy, valóban, legyen csend.

Személyesen ezt éltem meg 2021 telén, és úgy döntöttem: valóban nem kötök kompromisszumot, nem keresek talmi pótlékokat. Visszavonultam jól bejáratott szakmai tereimből is: nincs több komment, nincs több poszt, elérési stratégiák. Volt már ilyen kísérletem az elmúlt hónapokban, most súlyt adott ennek a tapasztalat, hogy van másik kommunikációs élet, tényleg van személyesség, hitelesség. Marad a spektakulum nélküli munka. Tényleg, lehetséges a spektakulum felszámolása?

December elején tévéműsorba voltam hivatalos, Juszt Lászlóval beszélgettünk a szokásos dolgokról. Kire szavaznak az erdélyi magyarok? Kik a korruptak (rosszak, tévelygők, hibázók), és mi lesz velük? Annyiszor feltett kérdések, olyan unalmas szavak, mégis valami olyan nyugtalan, átláthatatlan ösköd van a mélyükön. A félelem sok-sok hordaléka. Rég nem voltam ilyen nyilvános, reflektorokkal megvilágított, jól konstruált térben, hirtelen léptem át a baráti beszélgetések világából ide. S bizonyos értelemben hoztam onnan mindent, ami megért bennem az előző korszakokban. A személyes viszonyt – Erdélyhez is (nevezhetnénk bármilyen más néven az ott-hont, az ismerős vidéket, a helyet, ahova tartozom), az emberekhez, akiket „szavazókként”, „erdélyiekként” neveznek meg a nyilvános vitákban. S akik számomra ismerősök, szomszédok, utastársak, emberek, akikkel közösen lakom be az otthonnak nevezett teret. Kik is ők? Polgártársak? Otthoniak? Van köztünk valamiféle közösség, és abban a közösségben – ha akarom, ha nem, ha tetszik, ha nem – benne vannak az egyetnemértéseink, vitáink, sőt ellenségességünk is. Az emberek, akikhez hozzátartozom, még akkor is, ha sokuk viselt dolgai elrémisztenek, tehetetlenségre kárhoztatnak, szégyennel töltenek el stb. A megélt személyesség kitágul, mint a hó, terjed, sugárzik. Ezt éreztem a beszélgetés alatt, ez irányította a gondolataimat. És úgy látszik, ezt közvetítettem is: a minden esendőségével, hibájával, kínjával együtt vállalt személyességet. A személyes Erdélyt egy olyan közönségnek, amelynek most Erdély az Orbán-rezsimet fenntartó fenyegetés. A bérszavazók világa. Hatása volt, nem is számítottam erre. Otthonom még az elutasítók és az előítéletes emberek számára, a magyar ellenzéknek az Orbán-rezsimtől rettegő tagjai számára is annak mutatkozott meg, ami: otthonnak. Belakható, megismerhető, személyes igényeink, vágyaink szerint alakítható térnek. Saját Erdélynek. Azok is elfogadták az így feltáruuló dimenziókat, akik évek óta elutasítanak otthon, saját polgártársaim, szomszédaim, ismerőseim: valamilyen okból ők is megértették, vagy legalábbis átérezték, hogy közös dolgainkról beszélek felelősséggel. Fájdalommal is, bár kétségeim vannak, hogy a fájdalom a stúdió reflektorai előtt, a smink alatt láthatóvá vált. Valószínűleg nem, s talán ez is a fájdalom értéke. Nem kell látni, nem lehet vele közvetlenül szembesülni, súlya lépésről lépésre telepedik ránk,

hosszú megértési, feldolgozási, közeledési folyamat eredményeképpen. Két front emberei: a magyarországi, Erdéllyel szemben előítéletes nézők, és az erdélyi, Magyarországgal szemben gyanakvók találkoztak a Jusztal folytatott beszélgetés közönségeként. Csak én ismertem annak az okát, miért és hogyan jöhetett létre ez a találkozás. A korábbi hónapokban megélt személyesség hangja szólalt meg bennem, olyan tudást adhattam tovább vagy készséget mutathattam meg, amelyben én is váratlanul részesültem.

A tévés beszélgetés után újra csendbe burkolóztam. Kevés, de érdemi telefon- és levélváltás kötött a világhoz. Személyes témák, hangok szinte alig merültek fel. Szándékosan, célirányosan nyestem vissza a szárba szökellő személyességet. Hirtelen megértettem: a barátságok, a közelségek hiánya éppúgy érlel, mint a jelenlétük. Dinamikája van ennek. Akinek mindig van – az nem érti a nélkülözést. Aki szüntelen nélkülözik, az nem tudja, milyen részesülni valamiben, befogadni, azonosulni. Személyes történet ez megint. De mi történik akkor, ha kitágítjuk? Ha a szociális gondoskodás felől próbáljuk meg megérteni ezt a dinamikát? Mi kell ahhoz, hogy a sosem nélkülözők megértsék, belsővé tegyék, mit jelent a hiány? És mi kell ahhoz, hogy a rászorulóknak, a kiszolgáltatottak megtapasztalják, van biztonság? Mi történik, ha ilyen összeomlások és katarziszok rajzolják át a társadalmi viszonyokat?

Mindig mindent eltolsz a társadalmi felé, miért? – hangzana el a kritika és kérdés, ha baráti beszélgetéseink folytatódna. Nem tudom rá a választ. Egyszerű volna azt mondani, hogy menekülök magam elől. S valószínűleg volna igazság is benne. De – tenném hozzá magyarázatként és védekezés-ként – a közösségi szint mindig a személyes próbája. Vagy fordítva. Ami személyes szinten nem lehetséges, nem fenntartható, nem működőképes, az közösségi szinten sem lesz az. Megint oda jutunk vissza: lehetséges-e a „baráti társadalomelmélet”?

Javíthatatlan vagy – szólna megint a hang, amit most épp nem hallok, mert a csendet választottuk (választotta, s én rábízta magam a döntésre) –, ráadásul nevetél is. Valóban nevettem, a Juszt-interjúban, többször, hangosan. „Hisztérikus a hangja” – írták a riport alá a kommentelők. Volt olyan is, aki azt üzent, magánüzenetben: „végre” nevetek. Kényelmetlenül érzem magam így utólag a nevetés miatt. Akkor úgy gondoltam, oldom a hangulatot, felszabadulok nevetés közben, és ez másokat is felszabadít. De nem ez történt. Én kiadtam valami váratlan feszültséget, és ezzel ki-ki azt kezdett, amit tudott. Leginkább zavarba jött, vagy kényelmetlenül érezte magát. A nevetés kudarc most. De marad a kérdés: lehet-e felszabadulni? Személyesen és társadalmilag. Át lehet-e adni valamit a felszabadulásból, lehet-e ezt irányítani, ösztönözni? És pótol-e ez bármit: feszültséget, haragot, ellenségeskedést?

Talán meg kellene tanulni nevetni – alkudozom magammal. Próbálok felidézni a nevetéseimet – nem kecsegtet sikerrel. Másokét is előhívom: a csilingeléseket, a nyihogásokat, a röhögéseket. *Kevés volt ebből a tavalyi évben, nehéz dolgom van. Valami baj van a nevetéssel vagy a nevetés hiányával.*

Ha beszélgetnénk, talán megfejthetnénk, hogy mi. De most csend van, *a megfejtés későbbre marad.* Ha folytatódna a beszélgetések – szólal meg

bennem a kínzó kétely, és szégyellem magam a kishitűségért. Nem lenne szabad a személyességben kételkedni. Az emberi viszony alapja, hogy számítunk egymásra, hogy biztosak vagyunk a jelenlétben. Hogy a hiányban is felidézzük egymás hangját. Nem oly kudarcosan, mint a nevetést. Hanem azzal a bizonyossággal, amivel a fizika törvényei adott koordináta-rendszerben, adott világokban működésbe lépnek. Gravitáció itt így – mindig van. Ez a testek törvénye.

És a lelkeké? Milyen a lelkek gravitációja? „Elvárásaim magasak. És természetesek.” Idei beszélgetéseinket ez a két mondat zárta. A csendben ízlelgetem, mit jelent. Mit jeleznek az elvárások egymás felé? Hogy kapcsolódik egymáshoz az ige és az igekötő? Várni valamit, számítani valamire – ez ígéret, ez permanencia, ez jelenlét. El-várni ez kötelezvény, szabott irány, irányított viszony, két ember között kiépülő rendszer. Magas elvárások – azok milyenek? Igénye a jobbnak, a pontosabbnak, igénye a magunk vagy a másik meghaladásának? A holnap több, mint a tegnap. Ez egy optimista végszó vagy egy még optimistább nyitány. Elvárások vannak irántam, magasak. Jó nekem. Van, mit meglépnem. És mindez természetes. Lényegi? Velem született? Könnyű? Megkerülhetetlen? Természetes! Nekem is vannak elvárásaim mások iránt? Várakozásaim mindenképp vannak. A magasság iránt igény és vágy is van bennem. Azt nem tudom, hogy el- vagy meg-várom-e barátaimat, társaimat. Csak most tanulom ezt a személyes világot. Nevezzük barátságnak, szerelemnek, Erdélynek – bárminek, amiben az egymás iránti figyelem irányít, diktál mindenekelőtt és -fölött.

103

Végel László

„Mural-csata” és „ökológiai felkelés”

A perek századának nevezi Kundera a 20. századot, ám nincs kizárva, hogy a 21. századot az anonim félelem századának nevezné. Míg az egypártrendszerben a polgár ismerte félelme tárgyát és nevét, pontos elképzelése volt arról, hogy miért fogják perbe, addig újabban a félelem elvesztette gerjesztőjének nevét, pere egyre inkább karkai jelleget öltött. A polgár retteg a bevándorlóktól, illetve a migránsoktól, még az is, aki soha életében nem látott egyetlen migránst sem. Még az is retteg a keresztény kultúra pusztulásától, akitől a keresztény kultúra távol áll. Többé a polgár nem tart a szomszéd vagy a munkahelyi besúgótól, az okostelefonjában garázdálkodó ismeretlen kémszoftvertől tart. Az ellenség elvesztette személyes jellegét. Pár évtizeddel ezelőtt környezetünkben a tőke tulajdonosának volt neve és arca, mára viszont a bonyolult hálózat segítségével uralkodó tőke névtelen lett. A harmincas években a kelet-közép-európai és a balkáni országok fegyverkeztek, ám a polgárok tudták, hogy ki az ellenség: a szomszéd az, vele

volt elszámolnivalójuk. Ugyanezek az országok most is fegyverkeznek, de a polgárok nem tudják az ellenség nevét és helyét. Az ellenség is arctalan lett. A hatalom megőrzésének legfontosabb eszköze, hogy mekkora anonim félelmet tud gerjeszteni.

Az ismeretlentől való félelem sajátos struktúrát szült: stabilizálta a hatalmat és relativizálta a kritikus gondolatot. Lehet, hogy mégis igazat kell adnom azoknak, akik szerint a bársonyos forradalmakat követő bársonyos autokrácia bársonyos behódolást szül. Az új ellenzékiek jelszava: „Legyünk bátrak, de erről senkinek sem kell tudni.” Az sincs kizárva, hogy ez a bársonyos behódolás permanens gyűlölettel van kibélelve, amelyről Kosztolányi írt egyik remek karcolatában, egy nyolcéves olasz kisfiú a műtőasztalon az érzéstelenítés hatására elkábítva anyanyelvén azt kiabálta, hogy jönnek a németek. Félelmében nyöszörögve és jajgatva ejtette ki a szavakat. Üres óráinkban csak tréfából játszunk a nemzetesdit, a gyermekek pedig még álmaikban is folytatják ezt a „játékot”, jegyezte fel Kosztolányi. Állítása némileg módosítva manapság így hangozna: mi csak hatalmi harcból és a parlamenti helyekért vívott küzdelemben játszunk a nemzetesdit, amely beköltözik a gyerekek álmaiba, vagyis egy ismeretlen háború folytatódik az idegrendszerünkben.

Az idegrendszerben folyó háborút tárják fel a belgrádi és az újvidéki muralcsaták is. Huszonéves belgrádi és újvidéki fiatalok a lakóházak épületére festették a Hágában háborús bűnösként elítélt, a srebrenicai genocídium végrehajtójának, Ratko Mladićnak az arcképét. Természetesen a mellette levő szövegben Mladićot szerb hősként ünnepelték.

A háborúellenes aktivisták el akarták tüntetni a falfestményt, de a rendőrség nem engedélyezte, amit több rendszerkritikus közíró döbbenetesen vett tudomásául. Hogyan lehetséges, hogy az EU-ba igyekezve Szerbia rendőrsége egy háborús bűnös falfestményét védi? A szerb kormány kényes ügygel nézett szembe, hiszen nem csupán a magukat patriótáknak nevező fiatalok tagadták a genocídium tényét, hanem Miroslav Dodik, a boszniai Szerb Köztársaság első számú politikusa is, aki rendkívül jó viszonyt ápol a jelenlegi szerb politikai elittel. Szinte nincs olyan rendezvény Szerbiában, amelyen Vučić mellett ne szerepelne a Putyin elnök bizalmát élvező Miroslav Dodik, aki ugyanakkor szívesen látott vendég Budapesten is, sőt ezekben a hetekben Orbán Viktor Sziijártó Péter társaságában tisztelgő látogatást tett nála. A Laktaš nevű településen készült közös fotón látszik, hogy a politikusok pezsgőspohárral a kezükben igen vidámak voltak. Dodik megköszönte a magyar politikusok megértését és támogatását, majd elégedetten bejelentette, hogy a jó barátokat mindig szívesen megvendégelik. Nem tudom, miről tárgyaltak a vendéglátók és a vendégek, meglehet, hogy csak napi politikai, geopolitikai vagy gazdasági érdekekről volt szó, esetleg olyan diplomáciai lépésről, melynek céljával nem vagyok tisztában. Kosztolányi nyomán azonban azzal folytatnám, hogy ami a politikusok számára „csak” napi politikai taktika, az tartósan beköltözik az új nemzedékek idegrendszerébe. Ebben az „apróságban” rejlik a magyarázata annak, hogy miért rajonganak a belgrádi és az újvidéki huszonévesek egy tábornokért,

aki 1993-ban, amikor ők még meg sem születtek, levezenyelte a srebrenicai mészárlást?

Ezek után mi joga tiltsa be a szerb kormány a Ratko Mladićot ábrázoló falfestményt, ha Mladić oltalmazóját, Miroslav Dodikot befolyásos politikusok elismeréssel fogadják?

Mladić a volt kommunista tábornok és a boszniai haderő parancsnoka ártatlan boszniai muzulmán polgárokat, vagyis idegeneket, ahogy ő mondta, „iszlám fundamentalistákat” küldött a srebrenicai tömegsírokba. A falfestményt rajzoló huszonéves fiatalok soha életükben nem találkoztak iszlám fundamentalistákkal, sőt azt sem állítják, hogy közvetlenül veszélyeztetik őket.

A Mladić-falfestmény lett az idegenek elleni háború metaforája.

A belgrádi és az újvidéki „mural-csata” a szerbiai „ökológiai felkeléssel” folytatódott. Tüntettek a folyók, a levegő és a termőföldek védelmezői és az urbánus maffia károsultjai. Az elmúlt tíz évben a Szerb Haladó Párt fölényesen nyerte a választásokat, a tömegek időnként tüntettek ellene, ezek voltak a híres-nevezetes „belgrádi séták”, amelyeket nem kellett erőszakosan meggátolni, nem kellett a rendőrségnek beavatkozni a vidám hangulatú tüntetések menetébe. Vučić államelnök a tévében mosolyogva nyilatkozott róluk: tüntessenek addig, amíg kedvük tartja.

A tüntetők követeléseit a kormányzat nem vette figyelembe. Ezt követően Szerbia másfél évig csendes, újra csendes lett, úrrá lett a félelem és a tehetlenségérzés, úgyhogy az uralkodó párt az egyik fölényes parlamenti győzelme után magabiztosan írta ki a 2022-ben sorra kerülő tavaszi elnök- és rendkívüli parlamenti választást. Biztos nyeresre állt!

A polgárok azonban legyőzték a hatalom által gerjesztett külső félelmet, megfélemeztek a migránsokról, Koszovóról, a külső és belső ellenségről, a kémszoftverekről és a totális ellenőrzésről. Fellázadtak a kezdetben szintén békés tüntetéseket szervező természetvédők. Mivel azoknak nem volt következménye a mintegy ötven természetvédő szervezet elhatározta, hogy lezárja a szerbiai hidakat, a nemzetközi közlekedési gócpontokat, és követelték a parlament által meghozott népszavazási, valamint a tulajdonkiszajátítási törvény visszavonását.

A polgárok tudatosan szegték meg a törvényeket. Egyik-másik városban a rendőrség durván közbelépett, vagy pedig – a tüntetők állítása szerint – a hatalmi párt provokátorai léptek színre, akik például Šabacban botokkal verték a tüntetőket, és tőrőgéppel rontottak a tömegekre. Vučić kormányfő bejelentette, hogy nem hallgat az utcai zsarolásra, és a parlamentben hozott törvényeket akár az élete árán is aláírja.

Az állam farkasszemet nézett a polgáraival.

A következő szombaton az előzőnél sokkal tömegesebb tüntetésre került sor. Két óra hosszára lebénították Szerbiát. A beszámolók arról szóltak, hogy különböző világnézetű és korú polgárok fogtak össze. A kormánynak sikerült egységesítenie az erősen megosztott szerbiai társadalmat. A rendőrség a második útlezárás idejére egyszerűen eltűnt a színhelyekről, de működtek az arcfelismerő kamerák. A magasban drónok köröztek. A rendőrség az elő-

ző nap folyamán felkereste a természetvédő aktivistákat, és figyelmeztette őket, hogy törvénytelen akciókat szerveznek, amiért bíróság elé állítják őket. A miniszterek sorra megbélyegezték a tüntetőket, néhányan fasiszta erőszakot is emlegettek.

Ekkor fordult a kocka. Vučić elnök meghátrálásra kényszerült: váratlanul bejelentette, hogy mégsem írja alá a törvényeket, hanem javasolta, hogy a parlament vonja vissza. Ezután kínos volt nézni a parlamentbe érkező, kamerák előtt menekülő honatyákat, akik megszavazták a törvény visszavonását. Egy részük azt nyilatkozta, hogy éppen nem volt jelen az előző szavazáson, és nagy bátran hozzátette: ha jelen lett volna, akkor biztosan nem szavazta volna meg. A másik rész pedig szemrebbenés nélkül vonta vissza azt a törvényt, amelyet pár nappal előbb megszavazott, és kijelentette, hogy ez így van rendben. Vučić egyszerűen nevetségessé tette őket, ettől kezdve komikus operetthősökre emlékeztettek.

Kiderült azonban, hogy a tüntető tömeg egy része továbbra is elégedetlen, úgyhogy a következő szombaton zuhogó esőben és szélviharban vagy ötven szerbiai közlekedés gócponton leállították a szerbiai közforgalmat. Kiderült, hogy a tömeg nem elégszik meg ennyivel, hanem követeli, hogy tiltsák meg, hogy a Rio Tinto és más külföldi és hazai érdekeltségű cégek folytassák az államnak jelentős tőkét biztosító lítiumbányák megnyitását, amivel ökológiai katasztrófát okoznának. Nem fogják megengedni, hogy a multik elüldözzék a földjeikről a kelet-szerbiai parasztokat. A béketűrő szerbiai parasztok is fellázadtak. A követelések száma növekedett, a tüntetők egyre hangosabban emlegették a környezetszennyező kínai ipari létesítményeket, amelyekből a Vajdaságba is jut. A régi Kína-barátság egysze-
riben szertefoszlott. Levegő, víz és termőföld! Ezekben a napokban e három szóból álló csatakiáltás visszhangzik Szerbiában. A polgárok legyőzték a félelmet, és szembeszálltak azzal az anonim, elszemélytelenített hatalommal, amelynek tőke a neve. E sorok írásakor is folytatták a szombati tüntetéseket. Lezárták a kormány épületébe vezető utcákat. Az új esztendőben is folytatjuk, jelentették be.

Átmenet önmagunkba

„A mai modern embernek túl jó a dolga, ezt állítom. Csakis jó dolgában foglalkozik valaki ilyen hülyeségekkel, hogy... milyen jogai vannak a transznemű akárikoknak...” (Pozsonyi Ádám, *Magyar Demokrata*, 2017. május 3.)

Aki úgy érzi, hogy túl jó a dolgunk, és sokkal rosszabbnak kellene lennie, annak valóban így kell gondolkodnia: amikor nem volt ilyen jó a dolgunk, senkinek nem jutott eszébe, hogy transzneműségét megélje, és az abból fakadó igényekkel terhelje a társadalmat. Amikor rosszabb volt a dolgunk, senkinek nem jutott eszébe, hogy ilyen transznemű akármivel előálljon. A transznemű csak azóta transznemű, amióta már nem tudja, mit csináljon jó dolgában.

A transzneműek körében az öngyilkosok aránya a társadalmi átlaghoz képest tízszeres, miközben a homoszexuálisok körében „csupán” négyszeres.

A transzneműek jó dolgukban a sokkal rosszabb dolgukat választják. Jelentős részük az egzisztenciális zuhanást. Szegénységbe, munkanélküliségbe, hajléktalanságba, kényszerprostitúcióba. „Fillérekért elégitenek ki gusztustalan férfiakat elhagyott parkolóknak, a jeges télen, mert semmilyen munkára nem vették fel így őket, nem áll velük szóba a családjuk, a gyerekeik, vagy átgyalogolnak a sivatagon, és csónakba szállnak a Földközi-tengert átvágni Európába, mert hazájukban üldözi őket a törvény, és tudják,

hogy még mindig ez volt nekik a legjobb választás.”

Konkrétabban: „Egy amerikai kutatás szerint a fele kísérelt meg öngyilkosságot azoknak a fiatal transzneműeknek, akiket az iskolában társaik hecceltek, rendszeresen gúnyoltak. Az... öngyilkossági kísérletek aránya 78% volt azok között, akiket nemcsak szóbeli, hanem fizikai vagy szexuális bántalmazás is ért. 57%-a próbált véget vetni az életének azok közül, akikkel a családjuk az előbújás után megszakította a kapcsolatot. [...] Rendőri erőszakot a transzneműek hétszer nagyobb valószínűséggel szenvednek el, nemi erőszakot majdnem kétszer, a munkanélküliségre szintén kétszeres esélyük van, a szegénységi küszöb alatti életre négyszeres szorzóval edzhetnek, és minden ötödik volt életében egy darabig hajléktalan. 90%-uk tapasztalt meg a munkahegyén hátrányos megkülönböztetést és zaklatást.”

A transznők jó dolgukban vállalják a hosszadalmas hormonkezelést és a lézeres szőrtelenítést: „Ezt úgy kell elképzelni, hogy minimum havi szünettel 10-15 alkalommal mennek végig az adott területen, mintha egy elektrosokkolóval csinálnák, ami ötförintos nagyságú területeken égeti ki a szőrszálakat. Nagyon-nagyon fáj. Különösen az arcon.”

A transznők nemátalakító műtétje „bonyolult és a mai napig sem veszélytelen, a lábadozási idő hosszú, és jellemzéséhez legyen elég annyi,

hogy mivel a szervezet kezdetben a vaginát tulajdonképpen egy mester-séges sebként érzékeli, ezért folyamatosan tágitani kell ahhoz, hogy ne nőjön be. Ez különösen az első hónapokban nagyon fájdalmas tud lenni.” Azonkívül fölöttébb drága. A lecsökkent foglalkoztatási esélyek mellett sokaknak jó dolgukban olyasmit kell vállalniuk, ami nekik (is) nagyon rossz és megalázó.

Gondoljuk meg, micsoda információ- és empátiahiányban kell tartani egy társadalmat ahhoz, hogy abban egy kigúnyolt „törpe minoritáson” kívül senki ne vegye tudomásul, senki ne gondoljon bele, milyen súlyos oknak, milyen hatalmas belső készítésnek kell lennie annak, ami mindezek elviselésére, a tranzíció hosszú-hosszú kálváriájának végigjárására készítet embereket.

A fent idézett szövegek szerzője Vay Márton néven volt jelen a magyar közéletben 2002–2014 között mint ismert ököpolitikus, a Védegylet egyik vezetője, az LMP alapító pártigazgatója, a Greenpeace szóvivője, a Humanista Párt képviselőjelöltje, a Négy Mancs nevű állatvédő szervezet arca, a Dinamo blog szerkesztője, számos cikk szerzője. 2014-ben „egy kiadós politikai kiégés után” kimenekült Berlinbe „a frusztrációval és keserűséggel” mérgezett hazai légtérből, és ott 2015 végén indult el a transznők útján, melyen Vay Blanka néven jár (Vay Blanka: *Saját ketrec*, Európa Kiadó, 2021, 488 o.).

Az átlagosnál könnyebben járhatja ezt az utat előéletének, képzettségének, nyelvtudásának, környezetének és lakóhelynek (a kivételesen szabad és felszabadító Berliner Luftnak) köszönhetően, de így is nagyon

sok teherrel, temérdek veszteséggel, de felszabadultan. Úgy, mint aki egy fojtogató házasságból, egy személyiségpusztító munkából szabadul ki – tetemes egzisztenciális veszteséggel. Harminc év fölismeretlen eredetű folyamatos halálvágy, öngyilkossági készítés pattant szét benne, amikor a Kreuzbergben egy TransInterQueer tanácsadáson föltették néki a kérdést: „Ha minden félelemtől és aggodalomtól szabadon választhatna, holnap hogy kelne fel, férfiként vagy nőként?”

Megvilágító erejű kérdés volt, mégpedig olyan, amely valamilyen formában mindenki életében releváns. Melyikőnk életében nincs helye valamivel kapcsolatban annak a kérdésnek, hogy ha „minden félelemtől és aggodalomtól szabadon” választhatnánk, akkor benne maradnánk-e abban, amiben vagyunk, vagy kilépnénk belőle? Ezzel a válasszal kezdődik azoknak a félelmeknek és aggodalmaknak a mérlegelése, amelyekről persze sohasem lehetünk szabadok.

Egy jól képzett, korához képest igazán hosszú közéleti, szervezési, kommunikációs gyakorlattal rendelkező, biztos állással, nagy baráti körrel bíró, jó házasságban élő férfiből lett elhagyott, anyagi gondokkal küszködő biciklis futár, majd munkanélküli, aki éveken át, több száz képességeinek megfelelő vagy annál jóval szerényebb igényű állásajánlatra jelentkezik hiába, és szűkebb baráti körének (az átlagnál sokkal toleránsabb körnek) több mint a felét elveszti.

És ennek az embernek a minden hátrányt és veszteséget részletesen és fájdalmasan tárgyaló, félezer oldalas könyvét kifeszíti a felszaba-

dultság energiája. „A tranzíció legfőbb előnye, hogy azt érzem, amit minden »normális« ember: otthon érzem magam a bőrömben, a saját nememben.”

Ez tényleg ilyen egyszerű. Nincs benne semmi misztikum, semmi rendkívüli. Az emberi faj milliónyi változata közül ez az egyik.

A nemiségnek sok meghatározója van: kromoszómák, külső és belső nemi szervek, másodlagos nemi jegyek, hormonok, karakter, énkép. Ezek vagy kellemesen egybeesnek, vagy nem. Már kromoszómaváltozatokból is több van a két leggyakoribbnál, de az aztán valóban nem olyan nagy ritkaság, hogy férfi és női nemi szervekből is kifejlődik valami a születésig, aztán a felnőttek döntik el, hogy az apróságból melyik nemet operálják ki. Nyilván nem önkényesen, hanem jobb esetben a nemi szervek állapota, rosszabb esetben a szülő kívánsága szerint, de mindenestre az érintett később kifejlődő önképétől függetlenül.

De hát ettől eltekintve is keverednek bennünk fiús és lányos, férfias és nőies külső és belső jegyek, ha többségünk azonosul is azzal a nemmel, amelybe születésekor a nemi szervei alapján besorolták.

Vannak dichotomikus fogalompa-rok, mint a férfi-nő, és van a végtelenül változatos emberi világ, amelyben minden egyén a „férfias” és „nőies” vonások, karakterjegyek, érzelmek, különböző szexuális orientációk, öltözködési preferenciák egyedi kombinációját képviseli. Az ember annál felszabadultabb, annál inkább azonos önmagával, vagyis annál boldogabb, minél szabadabban keresheti és érvényesítheti a maga egyedi kombinációját; és annál kevésbé

szabad és boldog, minél szorosabban hozzákötik őt a társadalmi normák, elvárások és a jogszabályok egy-egy strikt kategóriához.

Rólunk szól tehát a transzneműek meséje. Mindannyiunk szabadságáról és boldogságáról. A transzneműek társadalmi helyzete szabadságfokunk mércéje.

Nem egyszerűen a transzneműek jogairól van itt szó, hanem sokkal többről. Egy társadalom szabadságfoka a jogi és politikai tényezőkön túl a társadalmi normák tágasságától függ. Attól, hogy a belső gátlásokat miként építi föl vagy le az intézményes és intézményen kívüli, családi, társasági, tömegkommunikációs szocializáció.

Mekkora az eltérés az egynemű és kétnemű párok szabadságfoka, bezártságának, korlátozottságának mértéke között különböző helyekben és korokban? Ez nagyjából megmutatja, mekkora a különbség az adott társadalom, az egész társadalom szabadságfokában. Amióta és ahol nincs törvényes akadálya annak, hogy egy egynemű pár megcsókolja egymást nyilvános helyen, azóta és ott is van ennek társadalmi költsége. Ez a költség Berlinben kicsi, Budapesten sokkal nagyobb, Halmajon még sokkal nagyobb.

„Berlinben, ahol rendszeresen látni olyan meleg párokat, akik nyugodt, félelem nélküli gyengéd érintésekkel vagy akár a heteró pároknál szokásos csókkal »árulják el« magukat. Azt gyanítom, hogy ez szorosan összefügg azzal, hogy itt mindenki másnak is jobb mindenki mással együtt egy városban élni. A fogyatékosoknak, a színes bőrűeknek, a kövéreknek, a csúnyáknak, a prostituáltaknak és a helyi BKV-ellenőröknek is.”

„A városi levegő szabadabbá tesz”, a még városibb még szabadabbá. Ebben a megállapításban – annak középkori jelentésétől függetlenül – a város nem földrajzi, hanem társadalmi fogalom. Az a hely, ahol a szigorúan kötött társadalmi kategóriák és normák föllazulnak, és teret adnak az individualitásnak. Ahol a sokféleség hétköznapi élmény.

Az LMBTQIA szabadságharc nem addig tart, amíg van jogi diszkrimináció, és nem is csupán arról szól, hanem a társadalomról, toleranciájáról mértékéről, amely egyben a szabadságra való képességének mértéke is.

Nincs önazonosság, nincs belső és külső szabadság áldozat nélkül. Vay Blanka ezt írja Márton önmagáról: „Valahogy úgy élt ez az elfojtás bennem, ahogy az emberek nagy része az állatokról gondolkodik. Az egyik dobozban ott van az az állítás, hogy szereti az állatokat, és elítéli az állatkínzást. A másik dobozban pedig az a tény, hogy pontosan tudja: a vágóhidakon meg a nagyüzemi állattartásban az ő pénzéből, az ő megrendelésére történik a létező legdurvább, szervezett, ipari mértékű állatkínzás. A két dobozt nem nyitják egybe, mert akkor olyan következtetéseket kéne levonniuk, amiket nem akarnak, vagy amik következetes végrehajtásához túl gyengének találják magukat. Így voltam én is: egyfelől férfiként éltem, másfelől titokban arról ábrándoztam, hogy nő vagyok.”

Valóban, így működik az orwelli double think a hatalmi szférától távol, a magánagyunkban.

Vay Blanka itt megfogott. Én is az emberek ama nagy részéhez tartozom, amely ezt a két dobozt nem nyitja egybe. Eddig nagyon jól megvoltam anélkül, hogy ezt tudatosí-

tottam volna magamban. Eztán nem lehetek olyan jól meg. De továbbra sem akarom levonni azokat a következtetéseket, amelyeket le kellene, mert nem akarok vegán lenni, mint Vay. Csak az a különbség, hogy a két doboz külön tartása Vay elfojtása esetén neki fájt, az én elfojtásom esetén meg az állatoknak fájt. Vayt az elfojtás megszüntetése felszabadította, engem meg korlátozna. Elvágna azon dolgok többségétől, amelyeket szeretek enni és főzni.

A szerző esetében mindkét egybe nem nyitott dobozban ő volt. A Vay. Az egyikben Márton, a másikban Blanka. A hasonlat-dobozokban viszont más van. Állatok. Az egyikben szeretnivalóak, a másikban ennivalóak. A két doboz fala nem a bennem lévő személyiségek határa, hanem az empátiámé. Egy megkorlátozott kutyával, pláne a saját sérült macskámmal együttérzek, de még a magukra hagyott, éhező marhákkal is, noha szívesen főzök belőlük gulyáslevest. Csak azokkal nem érzek együtt, akik egy termelési folyamat rendes, „normális” menetében élik le az életüket.

Mert az ő szenvedésük a dolgok rendje. A gondosan táplált, féregtelenített macskám beoltott, chipes, ivartalanított jóléte úgyszintén a dolgok rendje. Miként a hetero kapcsolatok demonstrálhatósága és a másmilyen kapcsolatok elkendőzendősége. „Kemény gondolkísérlet lehet elképzelni egy heterónak, hogy milyen lenne a világ fordítva: ha az lenne ímmel-ámmal tolerálva, hogy csak otthon, a négy fal között lehet heteroszexuális... milyen lenne, ha nem a nemének megfelelő öltözékben kellene élnie. Hogyan érezné magát, ha a másik nem ruháiban volna kötelező járnia?

Ha minden sejtje minden pillanatban azt üvöltene, hogy itt valami hatalmas, tragikus tévedés van, én nem az vagyok, akinek kényszerítenek!”

Nem lehet a gyerekkorból kitolni annak a problémavilágnak, jelenségvilágnak a kezelését, ami a gyerekkorban kezdődik. A nemi identitásproblémák, sztereotípiák, a különböző szexuális orientációk, a sokszor öngyilkossághoz vezető bullyingok, az empátiahiány, a szexuális abúzus – ez mind a gyerekkor, a kamaszkor világának része. A kiskorúak, fiatalkorúak intézményes szocializációjában pontosan annak kellene leginkább benne lennie, aminek a legnagyobb többség szerint a legkevésbé.

„Láttam egyszer egy galériát egy kanadai iskolai rendezvényről, ahol a nyolc év körüli fiúk királylánynak, a lányok meg királyfinak öltöztek be. Ragyogtak az arcok. Egészen szívszorító volt látni.” „Egy ismerősöm pedig azt mesélte, hogy egy óvodában dolgozott, ahol az egyik kisfiú lányruhákban járt. Egy rendkívül melegszívű, sugárzó gyerek volt. A szülők egy jó darabig elfogadták a gyermeküknek a furaságát, azonban a beiskolázás előtt egy évvel úgy érezték, hogy most már muszáj lesz megtanulnia alkalmazkodni a rendszerhez, és onnantól kezdve fiúruhákban kellett járnia. »Megszakadt a szívünk érte. Egyik napról a másikra egy szomorú, viszszahúzódo gyerek lett belőle. Mintha egy súlyosan bántalmazó közegben

élt volna, olyan volt.«” Ilyen példákat hoz Vay.

És hoz egy eléggé sokkoló idézetet egy újságíró transznótól: „Ha kaphattam volna fiatalkoromban hormonblokkolókat, nem kellett volna két évig faszt szopnom kápéért, hogy ki tudjam fizetni a lézeres szórteletelítést.” (Persze akkor sem kellett volna, ha a lézeres szórteletelés társadalombiztosítási szolgáltatásként járt volna.)

Az írásunk elején idézett személy rokonlelke ugyanabban a sajtótermékben elrettentőként ír le egy követendő példát. Az általános iskolák 5–10. osztálya számára készült, *Szexuális sokszínűség* című német munkafüzetről van szó: „A munkafüzet minden egyes genderhez, illetve perverz megnyilvánuláshoz, mint például bisze-

xuális, transznemű vagy szadista, egy definíciót rendel, amelyet azután az órán megbeszélnek, kis csoportos szerepjátékkal modelleznek, majd a tanulóknak értelmezniük kell az adott fogalmat a saját szavaikkal. Vannak rajzos feladatok is, ahol a haj nélküli sablonfigurákat a megadott módon kell továbbrajzolni és kiszínezni. [...] Nem csak a felsősöknek kell ilyet tanulniuk. Nyolcéves kortól (!) ajánlott a német iskolákban a *Leánylélek* (*Mädchenseele*) című film, amelynek főszereplője egy kisfiú, aki rádöbben (azt képzelem), hogy ő valójában lány.” (Hernádi Zsuzsa, *Magyar Demokrata*, 2019. augusztus 22.)

Vay Blanka: Saját ketrec – Budapest, 2021. Európa Kiadó. 3309 forint.

Hát, valahogy így kellene ennek lennie.

Sok későbbi fájdalomtól, kellemetlenségtől, költségtől szabadulnak meg azok a transzfiúk, -lányok, és a kinézetük is sokkal inkább megfelel a transzneműeknek, akik kamaszkoruk legelején pubertásblokkoló hormonkezelést kapnak. Olyat, amelyet legkevésbé sem transz-, csupán hormonzavaros, túl korán kamaszodó gyerekeknek is adnak. Az itt a kérdés, hogy mikortól tartjuk alkalmasnak a gyermekeinket arra, hogy meghatározzák önmagukat. Miként lehet elválasztani a gyerekkori fantáziálást, mintakövetést, feltűnés- (vagy csak figyelem-) keresést a nemi identitás felismerésétől? Van-e erre az elválasztásra alkalmas lélektani szakismeret?

Kétségtelen, hogy a férfi privilégiumokra, a nők alárendelt társadalmi státuszára a transznő nézőpontjából lehet rálátni legjobban. Aki férfiként élvezte ezeket a privilégiumokat évtizedeken át, és a tranzíció során kellett megválnia tőlük, nyilván közvetlenebb és sokoldalúbb tapasztalatokat szerezhet erről, mint bárki más.

Ezzel kapcsolatban számos személyes és nem személyes példát olvashatunk a könyvben. Mutatóba egy: „A Greenpeace-nél három és fél évig voltam a Facebookon a világ legértékesebb NGO-brandjéért felelős, perben álltunk jó pár hatalmas céggel, patikamérlegen finomított kampánycélokat kellett szem előtt tartani, amit elhivatott kampányosok sasszeme követett, minden posztunkat rendszeresen több tízezer ember látta, és összesen nem kaptam annyi és olyan kemény kritikát, mint most fél év alatt egy nyomorult ötszáz fős Facebook-oldal szerkesztéséért, ahol

egy posztunkat átlagosan jó, ha 100 ember látta [NGO-brand: nem kormányzati szervezetek márkajele – a szerk.]. Több olyan élményem volt, hogy nyilvánvalóan jó ötleteimet negligálják vagy elmagyarázzák róla, hogy miért hülyeség – majd amikor ugyanazt valamivel később egy férfi veti fel, nagy tetszést arat.”

A dominanciára, fölöttes szerepekre, erőpozícióra való férfiszocializáció része az érzelmi amputáció. „Az érzések ilyen súlyos csonkolása csak akkor lehetséges, ha egészen kisgyermekkorától kezdve dolgozik rajta egy egész társadalom: ha egy videón egy síró csecsemőt fiúnak mutatnak be, akkor a nézők a sírást dühösnek látják, ha lányként mutatják be, akkor ijedtnek. Ugyanaz a videó, ugyanaz a gyerek. És e szerint is beszélnek hozzájuk, e szerint is kezelik őket.” A dühös sírás erőt mutat, az ijedt sírás gyengeséget. Ugyanazt a sírást érzékeljük erőnek vagy gyengeségnek attól függően, hogy fiú- vagy lány sírásnak véljük.

Ha a férfiidentitás egyik legfontosabb ismérve az érzelmek elfojtása, akkor a transznő számára a tranzíció során megtapasztalt felszabadultság egyik legfontosabb eleme az érzelmek kiélésének, a sírásnak a szabadsága. A tranzíció a visszatartott könnyek árját szabadítja el, és kibeszélhetővé tesz fontos érzelmi dolgokat, amit a férfiak zöme nem enged meg magának, kivált „ha az a sérülékenységek látszatát vagy kockázatát hordozza”. A férfiaknak számos tapasztalatuk lehet arról, hogy ha kitérnek a szívüket, „akkor abból baj lehet”.

A privilegizált férfi a szabadság hiányában, az érzelmi szabadság hiányában kapja meg a privilégiumaihoz illő és azok kihasználásához szükséges

komoly és tárgyyszerű, az érzelmességet taszító kinézetet.

Mindez viszont azt jelenti, hogy a maszkulin nemi identitáson belül is, az elsődleges nemi jegyeknek megfelelő identitású ún. ciszférfiak körén belül is felszabadító hatása van, illetve lenne az elférfiatlanodásnak, az elnőiesedésnek – a férfiaság és nőieség társadalmi képzetéhez képest. És csak ebből indulhat ki a szabadságcélné, boldogságcélné szocializáció.

Vay Blanka Mártonként is elkötelezett feminista volt, mégis Blankává kellett lennie, hogy az általa Mártonként élvezett privilégiumok kiterjedtségét és súlyát felismerje. Ezen sorok ciszférfi írójának az a benyomása, hogy helyzeténél fogva alkalmatlan a férfielőnyök és női hátrányok mértékének felmérésére.

Ezt én el is fogadom, ezzel azonban nem kell elfogadnom Vay feminizmusának és férfiképének egész szemléletét, amelyet így foglal össze: „A feminizmus az a »radikális« eszme, miszerint a nők és a férfiak egyenlők. Ez sok mindent jelent a gyakorlatban. Például ugyanannyit keresnek (nem kifogás az, hogy a nők az alacsonyabb keresetű munkákat végzik el, hiszen miért is van így?), hogy a parlamentben és a kormányban nagyjából a helyek felét ők töltik be (igen, azt is jelenti), hogy a hírek nagyjából fele róluk szól.” Nem, az egyenlőség egyáltalán nem ezt jelenti, hanem azt, hogy az egzisztenciális, anyagi, pozicionális stb. különbségeket meghatározó szempontok között a nemi hovatartozás nem szerepel. (Kivéve a biológiai szükségszerűségekből adódó nagyon szűk kört.)

A radikalizmus szó szerint gyökérséget jelent. Egy eszme annál radikálisabb, minél mélyebben ássa ki

annak a problémabokornak a gyökérségét, amelyre vonatkozik. Márpedig a feminizmus esetében ez a gyökérség mélyen lenyúlik a történelembe, és a férfi karaktere nem a gyökérség része, hanem a történelmi gyökérség hajtása.

Vay szótárában „férfiak alatt a férfiak összességét értjük, akik hatalmi és döntési pozícióban vannak az iskolákban, újságokban, tévékben, filmstúdiókban, egyházakban, bankokban, úgy általában minden cégnél és munkahelynél, az önkormányzatokban, a parlamentekben és a kormányokban: tehát a világot uraló és irányító egyenemű csoportot és munkásságának eredőjét. Nem az egyes férfiakat. Minden valószínűség szerint például nem téged, kedves olvasó. »A férfiak« egy vaskos általánosítás, ám az általánosítások önmagukban nem rosszak, sokszor szükségesek, használatuk feltételezi, hogy az olvasó, beszélgetőtárs van annyira nyitott és értelmes, hogy azokat tudja és akarja megfelelően értelmezni. Szerzőnk egyébként nem ellenzi úgy az általánosításokat, ahogy a legtöbb baloldali, emberi jogi aktivista szokta, úgyhogy élhet velük nyugodtan.”

Nem, nem élhet velük nyugodtan, mert ha a férfiak alatt a férfiak összességét értjük, a kedves olvasó pedig nem ennek az összességnek a része, akkor a férfi olvasó férfitidentitása alapvetően meg van kérdőjelezve – egy olyan könyvben, amelynek az egésze az átélt nemi identitás megkérdőjelezése ellen szól.

Ettől függetlenül, a személyekre vonatkozó általánosítás sohasem ártatlan és sohasem etikus, miután kizárólag igazságtalan lehet, mivel valamilyen bűnben, erényben, jó vagy rossz tulajdonságban egyesíti azokat az egyéneket, akikre a minősítés igaz,

és azokat, akikre nem igaz. Bűnösök közé kever ártatlanokat, ártatlanok közé bűnösöket. Az sem áll, hogy a személyekre vonatkozó általánosítás bármikor szükséges lehet, hiszen mindig ki lehet azt váltani annak a szűkebb halmaznak a megnevezésével, amelybe csak azok tartoznak bele, akikre az állításunk igaz. Még el is lehet személyteleníteni azt a kategóriát, amellyel a feminizmusnak harcolnivalója van, és a valóban radikális feminizmus ezt meg is teszi, mert a szubjektív tényezőknél mélyebbre ás. A könyvben szerepel is ilyen kategória, a maszkulinizmus vagy toxikus maszkulinizmus.

Még két probléma van ezzel a fontos és kiváló könyvvel. Az egyik az, hogy

nem jelöl forrásokat. Sem adatoknál, vizsgálati eredményeknél, sem idézeteknél. Ezzel elvágja az érdeklődő, esetleg néha kételkedő olvasó útját, hogy az adatok, vizsgálati eredmények hitelességének, pontosságának, az idézetek szövegkörnyezetének utánajárjon, ahol ennek szükségét érzi.

Az olvasó másik hiányérzete kényes, mert nem akar abba a látszatba keveredni, hogy az intim testrészek kötik le az érdeklődését. Ám ha elé tárnak egy ilyen részletes, őszinte, önboncoló tranzíciótörténetet, akkor mégiscsak feltűnik, hogy a nemátalakító műtétről a szerző vonatkozásában nem esik szó. Egy sem. Annyi sem, hogy a szerző erre nem kíván kitérni. Éppen a hiány ad ennek hangsúlyt.

Elekes Károly: Macskaszem

Értékőrzők

Két emléikkel kezdem ezt az írást. Az egyik régről, a nyolcvanas évekből való. Még a régi bölcsészszakra, a Pi-arista-házbeli folyosón egy óráközti szünetben Balassa Péter odajött hozzám, és azt mondta, ne lepődjek meg, ő sem a marxizmusban, sem semmiféle izmusban nem hisz, mert konzervatív író-gondolkodó. Csakhogy nem az a begyöpösödött, régmúltba ragadt őslényfajta, az *értékkonzervatív* habitus vezeti. Megütötte a fülem, elgondolkodtam, és elraktároztam a fogalmat. A másik impulzusom egy friss olvasmány Andreas Rödder tollából: *A modern konzervativizmus kiáltványa* (*Der Spiegel*, 2021. Nr. 45). A író a mainzi egyetem professzora és a CDU melletti Denkfabrik R21 nevű kutatócsoport alapítója. E két forrás mozdított ki korábbi szkepszisemből, mert voltaképp a nyitott beállítottságú, összevissza ugráló gondolkodást tartom követendőnek. Ezúttal kilépek ebből a stílusból, és ráharapok a fogalomra. Tulajdonképp csak kérdezek: hol vannak ma ezek az értékkonzervatív, azaz értékőrző művészek, túl a pártokon, a világnézeti vitákon, a politikai árkokon? Ám voltaképp azt is kérdelem magamtól, hogy egyáltalán vannak-e ilyen írók-művészek? Mert ez a fogalom nem a politikai térben lakik, hanem a klasszikus és avantgárd értékek, az izmusok között/felett. Ez a habitus kizárja magát mindenfajta politikai címkézésből, és a művészi értékhatárhoz és annak folytatására, újítására koncentrál. Ez egy magatartás, esztétikai tudat vagy műteremtő attitűd.

Balassa értékkonzervativizmus-fogalma megragadt a fejemben, pedig azóta ez a hívószó nemcsak terjedt, de ma már lecserélte a régi típusú konzervatív jelzőt. Korábban ennek titkos modellje (metaforikusan használva a hasonlatot) valahogy a jól öltözött angol úriember figurája volt, azt kellett lefordítani művészeti alkotásokra: keménykalap, sétatálcá, végiggombolt mellény, zsebóra, cúgos cipő stb. Mára ez a modell az őskonzervatív, letűnt világot kereső manírrá vált, ósdi lett. Ma már másképp képzeljük el a magát a politikától, azaz a jobb- és baloldaltól egyaránt távol tartó értékkonzervatív modellt meg az ilyen fazonú műveket is. Azt azért tudni kell, hogy ez nem irodalmi stílus, nem képzőművészeti irányzat, hanem a művész egyéni habitusát jellemzi, magatartás, világkép, amiből aztán különböző stíluselemek, megvalósulási formák jönnek.

A jelző azt jelenti, hogy aki ebben él és dolgozik, az nem Pekár Gyulát vagy (vagy François Mauriacot) tartja példaképének, de Arany Jánost igen, de leginkább az emberi történelem nagy ideáit, illetve értékeit követi – Hölderlint tiszteli vagy Cézanne-t, Philip Rothot, Günter Grass-t vagy Spiró Györgyöt, netán Tandori Dezsőt. Mindezt, ami érték még a mai világban is. Titkon idesorolom az egyébként vitatható példát, Nádas Péter *Emlékiratok könyve* című alkotását, ami – a regény egyik vonulatában – ironikus látásmóddal nyúl vissza Thomas Mannhoz, az értékkonzervatív habitus őséhez. (Gondoljunk a regény Thomas

Thoenissen alakja köré rajzolt vonalára, a regény egyik elbeszélőjére.) Igaz, Nádas későbbi-korábbi nagyregényei nem ezen az úton járnak. Az sem biztos, hogy példaképp ezt a Nádas-regényt kellett citálnom. De valahogy muszáj volt megemlítenem.

Az értékkonzervatív habitus, azaz az értékörzés, mint legfőbb iránytű, azért bukkant fel újra, mivel a modernizmus meg az avantgárd – és annak ilyen-olyan elágazása – már 20. század elején azzal lépett a porondra, hogy lesöpörje a régi világ nagyjait, egykori ideáljait. Korrigálok: a francia forradalom volt itt a sorsfordító dátum és eszmetár. Jóval a modernizmusok megjelenése előtt ítélte el a konzervatív eszmevilágot.

Így aztán a modernség a felvilágosodástól kezdve – különböző hevülettel és érvrendszerrel – szembefordult a régmúlt értékek tisztelőivel, ami által a „konzervatív” jelző az ósdi, penészes felhangot kapta. Ám vizsgálataként egy idő múltán a fű alól előbújt az *értékörző habitus*, más szóval az értékkonzervatív attitűd, azzal a felkiáltással, hogy eme klasszikus értékek befogadása, őrzése, hirdetése nélkül nincs irodalom, nincs kultúra. Meg hogy ez felette áll a politikai jelzavaknak és a mozgalmi hovatartozásnak. Mert a mindenkori kultúra voltaképp piramis: alapjait a görög gondolkozásmód rakta le, a kultúrtörténet építette tovább, s ebből tradíció lett, nem a betonfejűek hagyománya, hanem klasszikus értékekre építő vállalkozás. Az irodalomban Theodor Fontane konzervatív volt, de nem volt porosz junker. És mivel nagyot alkotott, megérdemli az értékkonzervatív jelzőt. Cézanne-t említettem, ő a modern piktúra átformálója volt, de megmaradt értékörzőnek. És nem

törődött azzal, hogy a későbbi modernizmus túlhaladt rajta (bár belőle szívta energiáit, formakonstrukciós elemeit is). Említhetem Kassákot is, aki festészetben az avantgárd egyik zászlóshajója volt, ám irodalmilag – könyveiben – klasszikus értékörzőnek mondanám. Ugyanígy Illyés Gyula vagy Vas István költészete is korának hullámán utazott, de habitusában mindkettő értékkonzervatív maradt. Oravecz Imréről (*Kaliforniai fűrj*) nem is beszélve. Bár nem nevezik magukat értékkonzervatívnak, munkásságuk – kimondatlanul, csak műveiket tekintve – ehhez a bűvópatak szerű mozgalomhoz kapcsolódik. Amikor Bartók *Concertójában* felcsendül a „Szép vagy, gyönyörű vagy Magyarország” stilizált-groteszk dallamimitációja, szerintem az is értékkonzervatív gesztus. (A húszas-harmincas évek kedvelt irredenta slágere volt ez az operettdal, Vin-cze Zsigmond zenéjére. Bartóknál viszont a Horthy-kurzus gúnyrajza, egyben saját honvágyának fájdalmas parafrázisa.)

Úgy vélem, hogy mára Nyugaton és nálunk is kinyílt egy tér, a benne levők nem tartoznak sem a bal-, sem a jobboldalhoz. Világképük, hogy igazságot szeretnének találni bárhol, ahová nyúlnak, *nyitottak minden irányba*, jobban, mint az egykori liberálisok, netán a rendszerhívők. De bizonytalanok, mert nincs támasztékuk, nincs olyan szervezet, mely ezt a fajta attitűdöt felkarolná, befogadná. Most, hogy írni szeretnék róluk, kiderült, hogy kevesen vannak, vagy épp születőben van ez a fajta értelmiségi, művészi típus. Ha egyáltalán van még.

Mint említettem, modellt keresek, és példaképp hirtelenében Varga Imre jut eszembe, a zseniális szobrász. Igaz, csodás műveivel jól kibabrált a rend-

szer, lásd egyik legszebb művének, Károlyi Mihály szobrának a sorsát. Ami miatt idesorolom, az – egyebek között – e csodás szobor rejtett *skepszise*: nem heroizálja Károlyit, de valamilyen trükkel zárójelbe teszi. Az a boltív, ami a fáradt, bottal járó öregember feje felett magaslik, nem csukódik össze. Nem a Parlament neogótikus ívét idézi, csak úgy a magasságos dicsőség jelét hordozza – ha nem lenne megtörve. A felső ív azonban nem ér össze, a két ívhajlat egymásra borul, nem találkozik. Mintha azt akarná jelezni, hogy az alatta álló embert nem csak utókora, de saját nagysága is megkérdőjelezi. Ez az alig észlelhető skepszis az érték-konzervatív művészek velejárója, és ez Vargánál is ott van a szoborban. Ettől olyan emberi a mű.

Talán ő képviseli ezt a se ide, se oda, se nem bal-, se nem jobboldali karámba tartozást, amikor csak a minőség érdekelte, aminek nincs pártállása. De így talán illik rá az érték-konzervatív jelző. Mert a szobrászat felbomlásában, az absztrakciótól, a performansztól és más divergáló áramlatoktól távol maradt, ugyanakkor – és ez fontos – eme áramlatok ilyen-olyan elmeivel játszott olykor. Figurativitását sokan gúnyolták, még olyan kritikusról is tudok, aki giccsőrnek tartotta. Varga Imrét nem zavarta ez a szellemi kavarodás, maradt, aki volt, és amit csinált. Kis magyar csodát.

Példájából azt szűrtem le, hogy az érték-konzervatív írók, művészek tartják

magukat szakmájuk évszázados értékeihez, de azon belül többnyire szabadon mozognak, csak játékból, akkor is csak óvatosan lépnek ki az avantgárd vagy az absztrakció, netán a nyelvi trükkök felé. A hagyományos, a már ósdivá lett konzervatív művészetben

mindig található valami szentté avatós beütés, az épp adott politikai kurzushoz való odasimulás, mint Zala György arkangyalában a Hősök téren álló obeliszk tetején, vagy átköltött változatában a Szabadság téren, a II. világháború áldozatainak emelt újabb új keletű mitikus/hamis szoborcsoporthoz, Párkányi Raab Péter alkotásában.

Hogy működik egy értékőrző (értékkonzervatív) író? – kérдем

magamtól, és némileg bizonytalanul Závada Pálra gondolok. Elsősorban a keleti fronton szolgáló tisztekről/katonákról, azaz a magyarok háborús részvételéről írott regénye kapcsán. (*Természetes fény*, 2014). Závada tényszerűsége törekszik, bár regényt ír: mit csinált két testvér ott, a keleti fronton, Oroszországban? Persze mondhatnánk, hogy már a témaválasztás sem tisztán csak értékőrző gesztus, hiszen magyar katonák viselt dolgairól Oroszországban többnyire csak baloldali írásokban esett szó, pláne nem falvak felgyújtásának leírásáról vagy kivégzésekről. Most akkor Závada baloldali író? Jószerivel, azaz világnézetiileg igen, de ebben a regényében érték-konzervatív, hiszen a tényszerűséghez ragaszkodik, lejegyezi, ami történt, *sine ira et studio* (ha-

rag és elfogultság nélkül), nem szidja, nem dicséri a katonákat/tiszteket, csak sztenografálja azt, ami történt. A jelzők és kommentek hiánya mutatja a konzervatív „*Sachlichkeit*” jelenlétét.

Mondhatnám, hogy a realista hagyomány él tovább e regényben: nem innen vagy onnan nézve mesélődik a történet, hanem úgy, ahogy az történhetett. És ami még fontosabb: Závada a történet elbeszélését itt is, ott is szkeptikus kérdésekkel piszkálja, nem egyértelmű, amit olvasol, a kérdések megremegtetik a „tények” birodalmát – ettől lesz hiteles a beszámoló. Hogy újra meg újra kérdőjeleket tesz ki a tények mellé. Ki gyújtotta fel a falut, németek, partizánok vagy magyarok? Sejtjük, hogy mi történt, de nem tudhatjuk biztosan, mert a „tények” a harcok viharában maguktól is kétértelművé változnak. Ez a „kettős látás” – azaz tény és kérdőjel együtt és egyszerre – adja az értékonzervatív látásmód velejét.

A festészetben Váli Dezső a példám. Zsidó temetőkről készített képsorozatot. De nem csak úgy belevágva valami tájképszerűbe. Váli alapos történeti, helyszíni kutatást végzett, amibe beletartozott Észak-Magyarország, Kárpátalja, a Délvidék felkeresése, a temetőhelyek históriájának felkutatása, a helyszín többszörös fotózása, a sírfeliratok elemzése. S amikor mindez együtt volt, akkor nyúlt az ecsethez. Ám akkor sem direktben láttatott, nem temetői látképeket kínált, hanem kvázi szürreális tereket, melyekben itt-ott egy-egy Dávid-csillagos sírkő dől oldalra. Gyönyörű széria, amivel mára világhírű lett.

Amit mondani akarok, az a „szakmai” monománia, ugyanazt, újra meg újra, de mindig másképp. *Itt nincs helye ideológiának* – Váli mé-

lyen vallásos művész –, csak vászon és ecset beszélget egymással. Meg ő, a festő, aki pihenésül kereteket gyárt asztalosesszközökkel... Itt a konzervatív *beállítottság* annyira nemes lesz, hogy értékszintre emelkedik: ezek nem vallásos képek, és nem is tárgy-hű (naturalista) művek, elmennek a szürreális határáig, ott megállnak, és „Váli-szerűvé” válnak, azaz külön világot alkotnak.

Most, hogy végignéztem példáimat, belém üt a kétség, hogy talán nincs is ilyen attitűd a művészi, irodalmi gyakorlatban. Kivételekről írtam, és kivételek vannak, de trend nincs. Én meg azon erősködöm, hogy *kell lennie* egy ilyen értékonzervatív művészi habitusnak, akárhogy is nézzen ki az a gyakorlatban. Mert a bal- vagy jobb-oldali művészet hazugság, olyan nem létezik, ha minőségben gondolkozunk, illetve minőséget keresünk. *Kell lennie*, mondom, és az is lehet, hogy ezzel egy hiánnyra, egy hanyagolt térrésszámra mutatok a jelen – hazai és külföldi – kultúrában. Nem tudom, csak bánt saját érvelésem és főképp példáim sántasága, hogy nem tudom belőni azt a „modellt”, ami kiadná ennek a trendnek a gerincét.

Nem baj. Úgy érzem, elég lehet ezt a *kell* igét kibontani, hogy a 21. században milyen szükség van egy ilyen habitusra, ha azt akarjuk, hogy éljen és terebélyesedjen az új, forradalmian nyitott művészet virágoskertje. Ahogy írásom elején idéztem, Andreas Rödder meghökkentő fordulattal úgy fogalmazott, hogy egy ilyen újkonzervatív háttérrel lehet igazán nyitott és újdonságra, sőt igazi modernitásra hivatott művészetet csinálni. Ebben reménykedtem, miközben tele kétellyel írtam kis kiáltványomat, miszerint ide nem az értékonzervatív művészetet.

LTI (Lingua Tertii Imperii)

Victor Klemperer művére, *A Harmadik Birodalom nyelvére* meglehetősen sokszor hivatkoznak, de a könyvet szakmai vagy nagy könyvtárakon kívül nehéz megtalálni. Magyarul eddig először és utoljára 1984-ben jelent meg, a támogatott/túrt/tiltott kategóriák triójában tipikusan túrtként, értve ezen, hogy az akkori hivatásos könyvkiadók mellőzésével a Tömegkommunikációs Kutatóközpont tette közzé, korlátozottan hozzáférhető intézeti kiadványként. Mai státuszát mi sem jelzi jobban, mint hogy e sorok írásakor a *Bookline.hu*-n közel 15 ezer forintot kérnek érte. Most a nem túl ismert & kiadó új kiadásban jelentette meg. (Az önmagát a latin *et*, a magyar *és* jeleként használt betű stilizált változatával jelölő kiadó megnevezéseként a & jel angol nevét, az *ampersand* szót használja.)

Klemperer művének mostani kiadása mintaszerűen igényes. Közel negyven évvel ezelőtti fordítását Lukáts János javította, átdolgozta. A szöveget Elke Frölich Nagy Márk által magyarra ültetett 40 oldalnyi, sok tekintetben a Harmadik Birodalom kislexikonjának tekinthető, az előző kiadásból még hiányzó jegyzetei egészítik ki. (A magyarított szavakat, kifejezéseket a főszövegben pirossal nyomták!) Az ötletes címlap fekete, piros, fehér színével, gót betűivel, a horogkereszt felmutatását elkerülve, annak darabjaival is felidézi a szvasztikát. A kiadványt csak azért nem nevezem szépnek, mert a nációra asszociáló borítóra, a színvonalasan nyomtatott illusztrációkra, a nemze-

tiszocialista plakátokra és falragaszokra nem illik ez a jelző. Így inkább azt írom: a könyvészeti értelemben szép, nagyvonalú, de nem hivalkodó küllemű kötetet tervezte, szerkesztette, lapalji rövid jegyzetekkel kiegészítette, az informatív utószót írta, az illusztrációkat válogatta a felelős kiadó, Kiss Barnabás.

Az illusztrációkról külön is érdemes szót ejteni. A Klemperer szövegét – nevezzük így – vizuális környezetben elhelyező egész oldalas, színes náci plakátok mellett számos szintén egész oldalas, színes *wochenspruch* (heti mondás) is látható, olvasható. A műfaj önmagában is mutatja a Klemperer által leírt nyelvi térfoglalás technikáját: az egyébként antiklerikális náci párt nyilvánvalóan a keresztény templomi igenaptárt tekintette ötletadónak, amikor az ott kijelölt bibliai idézethez hasonlóan kijelölte a heti szlogeneket. 1937-től tették közzé köztereken, hirdetőtáblákon, házfalakon a párt vezetőitől, olykor korábbi tekintélyektől (pl. Nagy Frigyesről, akár Schillertől is), de legtöbbször Hitlertől származó traktátusokat. A tartalom az utókor számára többnyire a falvédők szövegének szintjén áll, miközben egykori hatásuk, helyi értékük nyilván brutális volt. („Hősiességre nem csupán a csatamezőn van szükség, hanem a haza földjén is.” „Csak annak van joga kritizálni, aki jobban tudja csinálni.” „Áldozat teremtette a Nagynémet birodalmat – áldozat révén lesz örökkévaló.” stb.)

Mint a fentiekből kitetszik, az új kiadású könyv egy fontos rétege, amit

a kiadó jegyzeteivel, illusztrációival tett hozzá az eredeti szöveghez. A mű része „regénye”, keletkezése története is. Klemperer a náci hatalomra kerülésekor már befutott német filológus és nyelvész volt, túl az 50. életében. Asszimilált zsidó származásúként evidensen németnek tekintette magát, 1912-ben áttért a protestáns vallásra is. Kamaszkorától írt naplót. Amikor a faji alapú zsidóüldözések elkezdődtek, első világháborús kitüntetése miatt kissé késleltetve, 1935-ben rúgták ki a főiskoláról, ahol tanított. Diszkriminált, megalázott, állandó veszélyben élő, Dávid-csillaggal megjelölt zsidóként is írta naplóját, amelynek megmaradását „árja” feleségének, Eva Schlemmernek, illetve felesége barátnőjének, Annemarie Köhlernek köszönhetette. A náci nyelv megfigyeléséhez, elemzéséhez szükséges forrásokhoz, a könyvekhez, sőt a nemzetiszocialista szövegekhez is igen korlátozottan jutott hozzá (például csak véletlen láthatta a wochensprachokat), hiszen a zsidókat a nem zsidó szerzők könyveitől, a rádióhallgatástól, az utcai szabad mozgástól is eltiltották. Klemperer mégis igazi elhivatottsággal figyelte, értelmezte a nyelvi változásokat. Részben azzal is számolva, hogy naplója a Gestapóhoz kerülhet, az új nyelvet naplójában, majd könyve címében is *A Harmadik Birodalom nyelve* latin megfelelőjének rövidítését használva *LTI*-nek nevezte. A mű születését, hogy a naplóból miért az itt olvasható részek kifejtését érezte a háború végével a legfontosabbnak, megírta könyvében.

Az első kiadás 1947-ben jelent meg, az akkori szovjet övezetben, ami már akkor, az NDK megalakulása előtt is azt jelentette, hogy a Nyugat fi-

gyelmét elkerülte. A könyv sorsához hozzátartozik, hogy Klemperer, mint sok más, hozzá hasonlókat átélte üldözött, 1945-ben a kommunistákban látta a legharcosabb náciellenes erőt, így csatlakozott a párthoz, sőt gyorsan káder, kirakatértelmiségi lett. Bár naplója szerint elég hamar sok mindent felismert, privilégiumairól nem akart-tudott lemondani. Jellemző, hogy már 1945-ben észrevette a kommunista rendszer és a Harmadik Birodalom nyelve közötti párhuzamokat, 1959-ig jegyezte naplójában az LQI-nek rövidített *Lingua Quarti Empirii*, a Negyedik Birodalom nyelvi megnyilvánulásait. A nyilvánosság számára azonban 1960-ban úgy hunyt el, mint aki érzéketlenné vált az NDK és általában a kommunista rendszer nyelvére. Ugyanakkor az *LTI* olvasója a mű megfigyeléseiben könnyen azonosítja a diktatórikus, populista, vezérelvű rendszerek által általában alkalmazott nyelvi technikákat. Ennyiben a mű önálló életre kelt, és úgy tudni, sokan forgatták ennek megfelelően az NDK-ban is, ahol huszonegy kiadást ért meg. Nyilván ennek a náci rendszeren túlmutató értelmezési lehetőségnek a felismerése állt a hazai *tűrt* kategóriájú kiadás mögött is. A könyv az NSZK-ban 1966-ban jelent meg, de akkor még az egykori sztálinista szerzőt látták mögötte. Később fedezték fel valódi értékeit, mígnem az angol nyelvű kiadás a téma klaszszikusává tette.

Az *LTI* fő témája, a náci nyelv mellett a könyv meghatározó rétege, amit Klemperer naplója alapján a harmadik birodalombeli élete körülményeiről, a nácizmus hétköznapijairól ír, például arról: a kitaszítottak csak meghatározott távolság felett kaptak jogot arra, hogy munkába menet/jö-

vet a tömegközlekedést használják. („Természetesen” fizikai munkáról beszélünk, a szerző esetében is.) Sok egyéb mellett említi, hogy a faji alapon zsidónak minősítettek csak használt ruhára voltak jogosultak, hogy egy civil „árja” hogyan szidalmazhatta véletlen utcai találkozás alkalmával a megbélyegzetteket (a beszéd módjára vagy éppen saját néven gyűlölködők modorára), a velük szemben alkalmazott, természetesnek tekintett testi fenyegetésekről, a két gestapósról, a köpködőről és a verekedőről, akiknek későbbi sorsát a jegyzetekből ismerhetjük meg stb., egészen odáig, hogy milyen vétségek miatt vitték el az amúgy is diszkrimináltakat koncentrációs táborba, és hogyan értesültek a hátramaradottak az elhurcoltak meggyilkolásáról. Szó esik, ha nem is szisztematikusan megmenekülésük néhány mozzanatáról, olyanokról, akik a zsidókkal érintkezve emberséget mutattak, és azokról is, akik még 1945 első felében is hittek a végső győzelemben, miközben távol állt tőlük a náci gyűlölködés.

Mint ahogy a kommunista rendszer olvasója is felismerte a könyv Harmadik Birodalmon túlmutató, aktuálisan is érvényes elemeit, aki ma veszi kézbe a művet, az sem tudja elkerülni, hogy ne észlelje a vezér karizmáját építgető, autokratikus, populista szisztémában használt nyelvi technikák analógiáját. A könyv fontos rétege tehát, amit az olvasó teremt meg, amikor akarva-akaratlan saját jelenét éri tetten a Klemperer által leírtakban. Hogy csak egy elemet említsek: a nyelvi tér kisajátítását mennyire segíti, amikor a fennálló viszonyokkal nem azonosulók is átveszik, akár ironikus élel is a rendszer

önmagára konstruált fordulatait. „A győztes nyelve... Nem lehet büntetlenül beszélni, az ember belégyzi, és már aszerint is él” – olvashatjuk Klemperernél. Máshol azt írja: „[...] a filológus szemszögéből nézve, azt hiszem, hogy Hitler szégyentelenül nyílt retorikája éppen azért tudott olyan rettenetes hatást elérni, mert egy először fellépő járvány fertőző képességével hatolt bele egy eddig megkímélt nyelvbe.” Sajnos azonban nem csak a Covidra áll, hogy az egyszer fertőzöttek és az oltottak nem szereznek abszolút védelmet, ráadásul újabb és újabb mutánsok is felütik a fejüket.

Klemperer a birodalmi nyelvet nem, illetve nemcsak egyes szavak, kifejezések elemzésével, hanem elsősorban társadalmi nézőpontból vizsgálja. Aból indul ki: „A nyelv [...] nemcsak költ és gondolkodik helyettem, hanem irányítja is az érzéseimet, kormányozza az egész szellemi lényemet, annál inkább, minél öntudatlanabbul hagyatkozom rá.” Világosan látta: „A náciizmus a tömegek húsába és vérébe az egyes szavakon, beszédfordulatokon, a mondatformákon keresztül fúrta be magát, és ezeket milliószoros ismétléssel rájuk kényszerítette, ők pedig mechanikusan és öntudatlanul átvették.” A Harmadik Birodalom talán egyetlen új szót sem alkotott – írja –, csak megváltoztatta a szavak értékét, és bizonyos kifejezéseket gyakrabban használt egyetlen nap alatt, mint más korok éveken keresztül. A náci nyelv, amikor Hitler hatalomra került, csoportnyelvből népnyelvvé vált, elfoglalta a hivatalos és magánélet valamennyi területét. Ez a nyelv egyszerű volt, mindenki számára könnyen érthető, ugyanakkor alkalmas arra, hogy autoritást biztosítson és félelmet keltsen. Az érzelmekre

hatás – mondja Klemperer – nem cél volt, hanem eszköz, az értelmet kellett kiszorítania, „hogy átadja a helyét a süket tompultságnak, az akaratlanságnak és az érzéketlenségnek”.

Annál elismerőbbet nehéz kitalálni Klemperer könyvére, mint hogy a megírása óta eltelt 75 év ellenére ma is releváns mű, holott már összehasonlíthatatlanul többet tudunk akár a Harmadik Birodalomról, akár a tömegpszichológiáról, a politikai kampányok nyelvi eszközeiről, a manipulációról, mint amennyi minderről közvetlenül a háború után ismerhető volt. Klemperer filológusi érzékenysége, kulturális tőkéje, analitikus készsége műve maradandóságában, konkrét tárgyán, a náci rendszeren túlmutató érvényességében meghatá-

rozó szerepet játszik. Nyilván a műfaj, a személyes tapasztalatok, a mindennapi impressziók és a mélyebb, de a köznapis ember számára is érthető elemzések szerencsés ötvöze is lényeges, ha a könyv időtállóságának okait keressük. Mindezen túl az is fontos, hogy Klemperer képes volt arra, amire a nácizmus üldözöttjei közül kevesen, hogy gyűlölete szenvedése miatt, Németország lerombolásának előidézéséért nem hatalmasodott el művében, a nem leplezett indulatot és a tárgyilagos elemzést megfelelően tudta ötvözni.

Victor Klemperer: LTI. A Harmadik Birodalom nyelve. Egy filológus feljegyzései. Fordította: **Lukáts János.** Budapest, 2021, & Könyvkiadó. 464 oldal, 4200 forint.

Kancsal lelkek

Daniel Brühl színészcillagként tűnt fel a német filmművészet egén 2003-ban, amikor zseniálisan alakította a történelem süllyesztőjében éppen eltűnő NDK fővárosában, Berlinben játszódó édesbús történet egyik főszerepét. A *Good bye Lenin* címmel futó nagy sikerű filmben Brühl az NDK-ért rajongó anya egyik fiaként mindent megtesz annak érdekében, hogy eltitkolja Honecker pártfőtitkár bukását, a berlini fal ledöntését és az azt követő német újraegyesítést. Az anya meghal, s emiatt soha nem tudja meg, hogy mi történt kedvenc államával. Az egyébként Kölnben született Brühl 2020-ban úgy döntött, hogy visszatér az eredeti

nagy siker helyszínére, s kipróbálja magát egyszerre színészként és filmrendezőként.

A 2021-ben bemutatott film első jeleneteit nézve azt hihetnénk, hogy selfie-t látunk. Brühl filmbeli neve is Daniel, akinek szép férfitestét megcsodálhatjuk zuhanyozás közben, majd látjuk, hogy a zuhanyból kilépve a tükörben nézegeti magát, haját zselézi, gondosan válogat ingei, zakói között. Felöltözik, gyermekeitől, feleségétől elbúcsúzik, elegánsan, trendi módon öltözve guruló bőröndjével belép a liftbe, mely sehol meg nem állva, hatodik emeleti lakását a földszinttel összeköti. Indul Londonba, ahol egy nagy költségvetésű

science fiction főszerepét kaphatja meg, ha megfelel a színészválogatásan.

Daniel a siker maga. Gazdag, jóképű, több nyelven beszélő világpolgár, szép a felesége, gyermekei jól sikerültek, képei gyakran láthatók a nagy magazinok címlapjain. Sikeres sorozatok főszereplője, az utcán szüntelen megállítják a járókelők, akik autogramot vagy közös fényképet kérnek tőle.

Amit a következő másfél órában látunk, az nem film, inkább filmre vett kamaraszíndarab, melyet Daniel Kehlmann, a divatos és tehetséges német író írt meg két szereplőre. Mielőtt elindulna Londonba, a színész betér a hajdani NDK-ból ott maradt kis csehóba, ahol megállt az idő. Az unatkozó pultosnő által uralt üres helyiséget csak pár törzsvendég látogatja, akik reggel beülnek, s este hazamennek. Minden nap ugyanúgy telik. A vendégek sört isznak, s a hely specialitását, az aszpickos sonkát eszik, ami Honecker kedvence is lehetett.

A csehóban találkozik Daniel Brunoval, akiről gyorsan kiderül, hogy lakótársa a házban. A film puritán címe németül *Nebenan*, ami magyarul *Szomszéd*. A magyar forgalmazók blikkfangos címe közelebb jár a lényeghez: a lift, mellyel Daniel közlekedik hatodik emeleten lévő saját lakása és a földszint között, a lelki értelemben vett pokolba visz.

Kehlmann Bruno és Daniel kocsmabeli találkozását jól kitalált, meglepő fordulatokkal teli történetbe ágyazza, melynek rétegei fokról fokra, a nyomuló Bruno és a vonakodó Daniel párbeszédében bontakoznak ki. Bruno szerepét Peter Kurth alakítja nagyszerűen. Első pillantásra

látszik, hogy ő Daniel szöges ellentéte. Ápolatlan, elhízott, puffadt arcú, vasalatlan, divatjamúlt zakót hord, viseltes nadrágja egy számmal nagyobb a kelleténél. Amikor tolakodóan nézi Danielt, majd elkezdődik közöttük a beszélgetés, kettősük mintha tankönyvi illusztrációja lenne annak, amit Nietzsche a sikereseket és sikerteleneket egymástól elválaszthatatlan kötelékről, a resszentimentről mondott. Mint Nietzsche írja a morál genealógiájához fűzött adalékainak egyikében, a sikeres, az ő szóhasználatában „előkelő” ember önmagában biztos, kommunikációja őszinte és egyenes. Ezzel szemben a resszentiment embere „nem őszinte, nem is naiv, és még önmagával szemben sem becsületes és őszinte. *Kancsal* a lelke; szelleme kedveli a bűvőhelyeket, a kitérőket, a köntörfalazást, a kiskapukat, minden rejtőzködő dolog az ő világára, az ő biztonságra, az ő vigaszára utal. Ért a hallgatáshoz, semmit sem felejt el, tud várni, tudja magát átmenetileg becsmérelni, és ért a megalázkodáshoz is.”

Bruno Daniel szomszédja, aki mindent lát, mindenről tud, anélkül, hogy Danielnek fogalma lenne arról, hogy van valaki, aki azt is tudja az életéről, amit ő maga (még) nem tud. Újra meg újra elindul a repülőtérré, mivel Londonban várják a blockbusterek ígérkező film főszereplő-válogatására, de nem tud szabadulni a démonoktól, melyeket Bruno szavai felszabadítanak benne. Kamaradarabjában Kehlmann zseniálisan felborítja a resszentiment kapcsolatokra általában jellemző aszimmetriát, s a sikeres és irigyelt Danielben megmutatja a sikertelent és az irigylésre egyáltalán nem mélt-

tót. A mindent látó és mindent tudó Bruno kíméletlenül pergó szavai szembesítik Danielt saját nyomorúságaival. Felesége legjobb barátjával rendszeresen csalsa, ő maga egy prostituált streamingszolgáltatásának rabja, aki gyáva arra, hogy a prostituálttal testközelben legyen, s helyette csak nézi, ahogyan a prostituált egy másik férfival teszi azt, amit ő maga nem mer megtenni. Bár várná a nagy szerep egy Beethovenről szóló filmben, mohón az olcsó sikereket hajhássza. Bruno, a frusztrált voyeur fölébe kerül Danielnek aki szintén voyeur. Nincs megoldás, nincs megváltás, a film végén együtt ülnek a kricsmi bárpultján, háttal a nézőnek, s nézik a Semmit, ahonnan nincs kiút.

Ha csak ennyi történe a 92 percben, már akkor is megérné megnézni a filmre vitt kamarajátékot. Az író és a rendező azonban tovább csavarja a történetet, miáltal Bruno és Daniel párharcába beszökik a történelem. A filmbeli Daniel, akárcsak maga a rendező-főszereplő, Kölnből költözött Kelet-Berlinbe, s a bérház hatodik emeletén azt a lakást foglalta el, melyben eredetileg Bruno apja lakott. A lakhatási jogától megfosztott Bruno így került a szomszédba, ahonnan Danielt, feleségét, gyerekeit és a spanyol házvezetőnőt folyamatosan megleshetette. A beszélgetés elején a mit sem sejtő Daniel felteszi a kérdést Brunónak, hogy hol, mit csinált Honecker országában. Bruno homályos válaszából nem derül ki, hogy üldözött vagy üldöző volt, de a beszélgetés egészéből inkább arra gondolhatunk, hogy megfigyelési iskolázottságát az egykori állam titkosszolgálat, a Stasi szervezetében szerezhette.

Daniellel a győztes Nyugat-Németország érkezett a vesztes Kelet-Németországba, melynek lakóinak egyik pillanatról a másikra szembesülniük kellett saját kisebbségi érzésükkel. Bruno az ő hangjukon szólal meg, az újraegyesülés okozta keletnémet reszsentiment beszél belőle, melynek meghallására a nyugatnémeteknek nem volt fülük. Kehlmann forgatókönyvének ereje, hogy Bruno és Daniel szappanoperába illő történetével áttöri a hallgatás falát, mely messze tartósabb anyagból épült, mint a hidegháború idején Berlint kettévágó, szigorúan őrzött betonfal.

Bruno irigy, féltékeny, gonosz, mintha csak a Nietzsche kívül a másik nagy reszsentimentspecialista, Dosztojevszkij odúlakójának reinkarnációja lenne, akinek lételeme a szenvedés, a vereség, a fájdalom, a tehetetlen rosszakarát. Az odúlakóknak azonban, bár lelkük kanccsal, van igazságuk. Jól látják, hogy „az ember, bárki legyen is, mindig és mindenütt úgy szeretett cselekedni, ahogy akart, nem pedig úgy, ahogy a józan ész és az előny parancsolta: akarni pedig akarhat bárki bármi tulajdon érdekei rovására is, sőt, néha határozottan kell is akarnia”. Az újraegyesítés után a tökéletes keletnémet társadalomból ottmaradt, lenézett, kisemmizett, frusztrált keletnémet Bruno a tökéletes nyugatnémet társadalomból jött sikeres, elégedett Danielben meglátja a leláncolt szabadságot és az örületes felhevülő fantáziát, melyet mint Dosztojevszkij odúlakója mondja, „nem lehet besorolni semmilyen rubrikába, és amely miatt minduntalan pokolba repül minden rendszer és elmélet”.

Kehlmann és Brühl filmje azt sugallja, hogy ha lesz valaha kötőanyag, mely összeforrasztja a két-tévágott Németországot, akkor az a szabadság lesz, mely magába foglalja azt a jogot is, hogy az ember akár a legostobább dolgot is kívánhatja magának, ne verje bilincsbe a kötelesség. A film végén a kocsmáspultjánál háttal nekünk ülő Bruno és Daniel tekintete ez esetben nem a Semmibe réved. Talán már látják az országot, amit az újraegyesült Németország lakói még nem látnak. Ebben az országban a legfontosabb és a legdrágább a szabad akarát, melyet nem korlátoz sem a gőg, sem az irigység, nincs többé ressentiment ossie-k és wessie-k között.

A film finoman utal arra, hogy a békés jövőt nem feltétlenül az egykori Német Nemzet Szent Római

Birodalma leszármazottjai hozzák el. Daniel egyik menekülési kísérlete során a berlini utcán beleütközik egy szerelmespárba, akik rámosolyognak, és a telefonjukat mutatják. A híres színész arra gondol, hogy a szerelmespár vele akar selfie-t felvenni, de kiderül, hogy nem ismerik. Csak annyit kérnek tőle, hogy ő készítse a fényképet, melyen csak ők ketten vannak. Se nem ossie-k, se nem wessie-k, messze tájról menekültek, akik Németországban találtak új hazát. Ők az új németek, akikkel a bilincsbe vert német múlt egyszer s mindenkorra megszakad.

Saját lifttel a pokolba. 2021, 92 perc. Rendező: **Daniel Brühl**, forgatókönyvíró: **Daniel Kehlmann**, operatőr: **Jens Haran**. Szereplők: **Daniel Brühl, Peter Kurth, Rike Eckermann, Aenne Schwarz**.

125

Vadas József

Téglákba zárt üzenet

Akit az útja rendszeresen a Blaha Lujza tér felé visz, nem csupán a palánkkal körülvett közterület munkálatait láthatja; lassan egy éve már azzal is szembesülhet, hogy a Corvin Áruház homlokzatáról lekerült az a jótékony alumínium takarófüggöny, amelybe 1967-ben valósággal becsomagolták az 1956-ban erősen megrongálódott épületet. A bolgár származású Christo ekkor már javában csomagolt Amerikában – először tárgyakat, majd tájakat, utóbb olyan nevezetességeket, mint a párizsi Pont-Neuf vagy a berlini Reichstag. Hogy pontosan mi motiválta, vagyis

honnan a gondolat, arról megoszlanak a vélemények; az azonban életrajzi tény, hogy a pályakezdő fiatal művész szülőhazájában történetesen azt a feladatot kapta, hogy a nemzetközi útvonalak mellett fedjen el mindent, ami a külföldi turisták szemét bántathatja.

Nálunk ez csak járulékos – ha nem is mellőzhető – szempont lehetett, mert az akkortájt már szép számban érkező külföldiek nem azért jöttek hozzánk, hogy a Corvin Áruházban bevásároljanak. (Háromévente inkább mi mentünk ezért Bécsbe vagy Münchenbe.) A Blaha Lujza téri

csomagolás hátterében alighanem hétköznapien pragmatikus okok rejlettek, mert végül az eredetileg tervezett burkolatnak is csupán a harmadába kerülő egyszerűsített változata valósult meg. S nem is ízléspreferencia húzódnak meg a háttérben, minthogy a Reisz Zoltán által az első világháború után tervezett és 1926-ban felavatott épület visszafogott klasszicizmusával inkább hatódivatúnak, mintsem merészen konzervatívnak. Vele szemben a korabeli hazai puristáknak sem lehettek különösebb fenntartásai. Ahogy annyira másra, egyszerűen csak nem volt pénz (akarat sem persze) egy letűnt (vagy annak vélt) korszak ránk maradt emlékének az érdemleges felújítására. Így lett az egykor lizénákkal osztott és tondókkal (Beck Ö. Fülöp, Pongrácz Szigfrid) dekorált, a párkány fölött baluszteres korlátal megkoronázott palotaféleségből a város kellős közepén semleges tömbként egy behemótan kolosszális méretű, kellemetlen vásári pavilon. Ahol a rímhányó Romhányi József szavaival „minden szinten szinte minden” fellelhető volt. Egyedülálló kínálatával ezt követően még több mint két évtizedig megőrizte két háború között szerzett kivételes és a hiánygazdálkodás körülményei miatt csak még magasabb szintre emelkedő presztízsét. Hogy aztán a rendszerváltással gombamód megszorodó bevásárlóközpontok megjelenése pecsételje meg sorsát.

Ennél jóval radikálisabb átöltöztetés zajlott, mondhatni, újraszabások és átfazonírozások sora történt a második világháborút közvetlenül követő években. A Budapest ostromában súlyosan megsérült századfordulós épületek vagy épületegyüttesek kö-

zül jó néhány kapott ekkor a két háború között margóra szorult modern irányzat vezető képviselőinek immár kormányzati szerepe, illetve szakmai irányító funkciója jóvoltából merőben új köntöst. A főváros arculatát mindmáig meghatározó historizáló-eklektikus, illetve szecessziós formavilág antifunkcionális vagy annak tartott díszkultuszával még az ortodoxiától idegenkedő alkotók szemében is ellenszenves örökségnek számított. Az ingatlanok egyetemleges elbontásának lehetősége fel sem merült, az ország kritikus gazdasági helyzetében ez merőben irreális program is lett volna. Nemkülönben a történelmi hűség jegyében történő helyreállítás, különösen a merőben reprezentációs intézmények kapcsán. Ezért nem menekült meg például a budai várban a lovarda. A lakhatatlanná-használhatatlanná vált, szerkezetileg azonban legalább részben vagy egészében hasznosítható házak esetében ugyanakkor magától értetődően vetődött fel újrahasznosításnak is tekinthető olyan alapvető átalakításuk, amellyel nem pusztán merőben új külsőt nyertek, hanem olykor egész belső konstrukciójuk is gyökeresen megváltozott. Leginkább a hazai internacionális stílus Kozma Lajos nevéhez köthető, végső soron Le Corbusier munkáival rokon mozgalmasabb megoldásainak jegyében. Az „elavult alaprajzú, szerkezetű és megjelenésű” bérház helyén, mivel háborús károk egész skálája” terhelte, 1949-ben így jött létre egy négytagú team (ifj. Benkhard Ágost, Gábor László, Gádoros Lajos, Rudnai Gyula) tervezőmunkájának eredményképpen a Jászai Mari téri képviselőház (akkor még Belügyminisztérium, a későbbi

pártközpont) Dunára néző együttese. Vagy – történetesen a Corvin Áruház szomszédságában – ugyanekkor egy másik jól ismert épület, a *Szabad Népet*, majd a *Népszabadság*ot és több más lapot befogadó Sajtószékház, amely lágyan ívelő formáját a nem éppen kiemelkedő tehetségéről nevezetes Lux Lászlótól kapta (Major Máté közreműködésével). Mégpedig a *Budapesti Hírlap* eredetileg az 1890-es években létesült és a világháborúban ugyancsak súlyos károkat szenvedett központjának modernizálásával úgy, hogy természetesen megtartották az alagsori nyomdát, ahol a hetvenes években magam is megfordultam, az *Élet és Irodalomban* megjelent írásaimat korrigálva. Más kérdés, hogy a rendszerváltáskor elhagyott és hosszú ideig üresen álló, végül eltüntetett épület helyébe 2010-ben települt szupergeometrikus Courtyard Hotel (dr. Fekete Lajos) sem remeklés (akadt olyan kollégája, aki szakmai okokból nem is vállalta a feladatot); hideglelősen sematikus konstrukció ez akkor is, ha belső kialakítása műszakilag minden bizonnyal korszerű. Szerencsére a Sajtóháznál lényegesen jobb minőségű képviselői irodaház kapcsán egyelőre nem hallani hasonló befektetői elképzelésekről.

Az ötvenes évek első felében ez a korszerűsítő célzatú átalakítás nem folytatódott; a gazdaság erőforrásait inkább a nehézipar fejlesztésére és az új vagy az akkor felfejlesztett ipari központokhoz kapcsolódó építkezésekre fordították. A háborús sebek további gyógyítása ily módon a Kádár-korra maradt, bár a forradalom után a hatalomnak először az '56-os pusztítás nyomait kellett eltüntetnie – nem elsősorban bel-

politikai okokból, hanem a kedvező nemzetközi megítélése érdekében. Ahogy Tamáska Máté tanulmánya közli, a forradalom során ötezer épület és tizenegyezer lakás sérült meg súlyosan, a romok száma nem éri el a százat, ami elenyésző mennyiség – akár a főváros mintegy félmillió állományaához hasonlítjuk, akár a második világháborús veszteséggel vetjük össze. Ugyanakkor a feladat komoly kihívást jelentett, mivel a budapesti építőipar kapacitásából jó esetben évi hatezer új lakás kivitelezésére futotta. Jelentőségét növelte az is, hogy az ismét forgalomba állított ferihegyi repülőtérrel bevezető útvonal a harcok egyik fő színhelyén, a viharvert Üllői úton át vezetett a centrumba. Míg azonban a frekventált központi városrészekben (a Nagykörúton, a Rákóczi úton vagy a Széna és a Moszkva téren) a hagyományos városképbe illeszkedő épületeket magától értetődően eredeti (zömmel tehát századfordulós) formájában igyekeztek rendbe tenni; a József- és Ferencváros határának kevésbé értékes és erősen megromlódott ingatlanjai esetében gyakrabban választották a bontást és az ezt követő foghíjbeépítést. Ez a viszonylag gyorsan véghezvitt, nagyjából 1960-ra befejeződött vállalkozás, amelynek részeként a Corvin mozi szélesvásznúvá fejlesztve 1957 végén már ismét megnyitotta kapuit, azzal az előnnyel is járt, hogy a korszerű (főként annak látszó) házak sora hozzájárult a hatalom jóléti és más eszközökkel folytatott konszolidációs politikájának elfogadtatásához. Az élet úgy hozta, hogy a folyamatba magam is bepillanthattam; gyerekkorom nagyobbik felét ugyanis abban a harmincas évek elején az

Üllői út és a Nagykörút sarkán álló (József krt. 86. sz.) házban töltöttem, amely a felkelés során olyannyira megrongálódott, hogy helyére egy téglafalra szabályos hasábot állítottak. Bár a Csics Miklós tervezte épület egyáltalán nem igazodik az eredetileg több szárnyból álló együttes megmaradt kétharmadához, sok lakó örömmel költözött ide vissza, mivel a raszteres kőburkolatú épület a mentazöld csempékkel annak idején olyan csábító képet nyújtott, amihez hasonlókkal akkoriban legfeljebb nyugat-európai városokban lehetett találkozni. Október tudatos felejt(et)ésében a fentiekén túl említésre méltóan fontos szerepet játszott az is, hogy a nagy tekintélyű Perényi Imre a főváros városrendezési osztályának vezetőjeként nem engedett a negyvennyolcból; itt szó sem lehetett holmi elrejtő vagy átigazító csomagolásról. Mind a Kilián-laktanyát, mind az Iparművészeti Múzeumot műemlékként eredeti formájában kellett megtartani. Az Üllői úton ugyancsak sokat szenvedett Örök Imádság templomával kapcsolatban pedig maga Kádár szorgalmazott hasonlót.

A korabeli építéspolitikai – aligha mondok vele meglepőt – a hangsúlyt az új lakások létesítésére helyezte; a gazdaság korlátozott teherbíró képessége folytán a régiek esetében pusztán a fenntartásukról gondoskodott. Ez a működésképeségüket legfeljebb elégséges szinten garantáló állagmegóvás az állomány máig érzékelhető lepukkanásához vezetett. Már az is esemény volt, amikor a hetvenes évek derekán a Rákóczi út házainak homlokzatát sorban kitatarozták, ami csupán leporolásnak volt tekinthető. Mivel a nyugati

nyitási részeként tovább erősödő turistaforgalomban a háborús sebek rossz fényt vetettek nem csupán az országra, magára a rendszerre is, megkezdődött ezek felszámolása. Ez azonban mérsékelt ütemben folyt és az idegenek által látogatott területekre korlátozódott. Így került sor a belső kerületekben többek között a Kossuth Lajos tér (Pintér Béla: MTESZ-székház, 1967), a Vörösmarty tér (Tallós Elemér, Hübner Tibor: ORI-palota, 1971), a Martinelli tér (Szabó István, Jakab Zoltán: OFMB-székház, 1973), a Váci utca (Vedres György: Fontana Divatház, 1984) üres telkeinek beépítésére. Ma már azonban csak fotókon találkozhatunk velük, mivel a szocialista korszak rekvizitumaiként egyszerűen eltakarították őket. Kimondva-kimondatlanul azért is, hogy a lehető legkevesebb hangsúlyos emlék maradjon egy olyan periódusról, amelyet a NER hivatalos historiográfiája egyszerűen kiiktatott a magyar történelemből. Talán véletlen, mégis több mint jelképes, hogy éppen azok az objektumok maradtak meg a kortárs építészet térképén, amelyeket csak a rendszerváltást követően emeltek. Holott az Astorián az East-West Business Center (Zalaváry Lajos, 1991–92), illetve nem sokkal odébb a Kálvin Center (Virág Csaba, 1999–2003) korántsem a lehető legmagasabb színvonalon valósult meg. Nem sikerültek jobban azoknál a korábbi foghíjbeépítésekénél, amelyek az építészek formális szakmai képviselésével, az Icomos tagjaként a nemzetközi hálózatba bekapcsolódó műemlékvédelem szempontjainak intézményes érvényesítésével születtek. Még inkább – és ez a leglényegesebb különbség – a politikai

vezetés ízléspreferenciáitól tartózkodóan, ami a mai helyzettel szembeállítva különösen feltűnő, már-már idilli állapotokat idéz. Erről persze szó sem volt; az akut forrásínségből fakadó kényszerű szerkezeti, anyaghasználati és formai kompromisszumok következtében korántsem minden beruházás a tervezők eredeti elképzelései szerint valósult meg. Ezzel is magyarázható, hogy olykor heves ellenkezés fogadta a Kádár kori építészet egy-egy reprezentatív produktumát (az Alagút utcai OTP-háztól a volt SZOT-szállón át az egykori Duna Intercontinentalig), miközben olyan bontás, amelybe városképi jelentősége miatt a közvélemény máig nem tudott belenyugodni, a korszakban talán csak egy lehetett: a Blaha Lujza téri Nemzeti Színház eltüntetése.

A világháborús károk felszámolása nem az üres telkek eltüntetésére, sokkal inkább a kiemelkedő műemlékekre és mindenekelőtt az ostromban rendkívüli károkat szenvedett budai várra koncentrálni folyt. Ezeket a helyreállításokat egyértelmű rokonszenv kísérte – szemben az új épületeknek olykor a szó szoros értelmében nyers, a megszokottól alapvetően különböző vasbeton esztétikájával, amelyet a kortárs építészetben tájékozatlan publikum többsége idegenkedéssel fogadott. Pusztulásának mértéke miatt a királyi rezidencia hiteles rekonstrukciója reménytelennek látszott – a verdiktet ezúttal sem a politikusok, hanem mértékadó szakemberek mondták ki, ha ma már esetleg vitatkozunk is egyik-másik érvükkel. Ezért a KÖZTI csapata (Hidasi Lajos vezetésével) a hatvanas-hetvenes évek kortársi felfogá-

sában értelmezte (vagyis csomagolta) újra a palotaegyüttest, amelyet a megmaradt elemek felhasználásával historizáló jellegétől megfosztva hoztak rendbe. A klasszicizmus puritanizmusával modern szelleműre hangolt együttes (Hauszmann-nak köszönhetően) külsejében megőrizte nemes (immár múzeumi) funkcióját érzékeltető reprezentatív megjelenését, sziluettjével pedig, benne a módosult kupolával, továbbra is uralja a városképet. Ez tehát nem álságos vagy töredékes rekonstrukció, és nem is merőben új dizájn, hanem eklektikus áthangolás – a korabeli Magyarország anyagi, építészeti és ízléskultúrája szerint, akkor is, ha ezt vagy azt a megoldását ma nem éppen a legszerencsésebbnek ítéljük. Még pozitívabb fejlemény az, ami a budai Vár lakónegyedében történt. A műemlékvédelem hazai rendszerének olykor akadékoskodásig aggályos munkatársai arra törekedtek, hogy a múlt minden fontos értékét tudományos hitelességgel dokumentálják, az új építéseket pedig ehhez a ma már a világörökséghez tartozó környezethez igazítottassák. Ekként létesültek azok a házak (Villányi Csaba, Jánossy György, Laczkovics László, Farkasdy Zoltán, Reimholz Péter és mások tervei nyomán) a szóban forgó évtizedekben, amelyek a lebombázott elődök és/vagy a fennmaradt szomszédok léptéket megtartva, olykor építészeti tagozataikhoz igazodva archaizálás nélkül is sikeresen illeszkednek a történelmi milióbe. Míg az Üllői úti foghíjak – célzottan naprakészre hangolt csomagolásuknál fogva – ötven év után is idegen testként hatnak, közben a vári lakónegyed integratív, szerves összképet mutat akkor is, ha a ti-

zennyolcadik és a huszadik századi épületek világosan megkülönböztethetők egymástól. De hiába. Egyelőre merő malaszt a szakma (építészek, művészettörténészek, városvédők) újabb és újabb protestálása a mind agresszívabb historizálás értékvesztéssel fenyegető következményei miatt; a legfrissebb tiltakozást ez ügyben épp e cikk írásakor tette közzé a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia vezetősége, az építészszövetség és -kamara hasonló megnyilatkozásaihoz csatlakozva. A Villamos teherelosztót már elbontották, legújabbban a Szentháromság téri úgynevezett Diplomataház (Burg Hotel) került a beruházók célkeresztjébe.

Nem folytatom a történetet; témánk ugyanis nem a Vár, amiről már többször esett szó lapunk hasábjain. Sokkal inkább az emlékeinket

folyamatosan rostáló idő. Könyörtelen természete, ha tetszik. Rombolás és építés ugyan nem választható el egymástól, dichotómiájuk hivatalosan gerjesztett új keletű szimbiotikus automatizmusa azonban, amely a háborút éljenző futurizmus talál-mánya, aggasztó fejleményekkel fenyeget. Ha a szakmai viták megkezdésével, álláspontok ütköztetése és mérlegelés híján döntünk formailag épületek sorsáról, akkor nem annyira a múltunkat, legalább annyira a jövőnket tesszük kockára. Ez a betonba és téglákba csomagolt legfontosabb üzenet.

Annak a 2021. december 6-án kelt állásfoglalásnak az apropóján, amelyben a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia vezetősége tiltakozott Jánossy György és Laczkovics László Szentháromság téri épületének átala-kitása ellen

Kőrösi Imre

Viszolygás és kíváncsiság

Vonnák Diána novelláskötete az utóbbi évek egyik legjobb, ha nem is a legegzenletesebb első könyve, szerzőjének nevét méltán fogjuk olvasni idén a fiatal irodalomnak szóló díjak listáin. Ha nem tévedek, a könyv nyomdai kivitele a *Mély levegőjével* azonos, de a *Látlak* Halász Rita pályakezdő regényével nemcsak a tipográfiai, hanem a minőségi összehasonlítás próbáját is kiállja.

A borítón olvasható rövid és értelmileg sem túl túlterhelt igealak könyvcímként jól működik, de van benne valami Jolly Joker-szerű, az

olvasó szinte tetszés szerint bármit beleláthat: a kötetben három ciklusba sorolt összesen tizenhét novella előtt – kicsit visszaélve Genette nevezetes metaforájával – nem küszöbként szolgál, hanem fotocellás ajtóként enged be a világukba. A ciklusok rendjét kétszeri olvasással sem sikerült felfejtenem: az anya motívuma, az ukrán, magyar vagy keleti helyszínek, a férfi vagy női, felnőtt vagy gyermek szereplők változatos ritmusban sorjáznak a kötetben. Érdeemes idézni a könyv Tando-ritól származó mottóját: „Ott leszek,

/ hol nélkül. / Te is, / mikor nélkül. // Kettőnk közül / majdnem szemközt ülök le.”

A novellák tehát sokféle, nem egyszer egzotikus helyszíneken játszódnak, de ez az egzotikum bédekkerszerű közvetlenséggel alig jelenik meg a szövegben, helyesebb volna perifériáról beszélni, akár Ukrajnáról, akár a Himalájáról, akár Libanonról vagy Skóciáról van szó.

Az egész kötetet átjárja valami periferikus tapasztalat, peremtudat. A *Kármentesítés* című novellában egy építész beszél, aki fiktívnek tűnő földrajzi képződmények (Lavr-hegy, Orot-domb) között, talán egy közel-keleti országban dolgozik: „A hirtelen kitáruló, szegényes völgy közepén ott volt a kráter, a bezárt gyártelepről mindent elszállítottak, csak a sárgás agyagos gödör maradt, meg a munkagödör peremén három kitért autót.” A *Hazáig nyoma sincs* hősei „gleccser vájta, törmeléken sivatagban” autóznak, a helyszín „természetes határvidék, periféria, ahol csak szerencsétlenek élnek, akiket mások ideszorítottak”. A béranyaságról szóló *Ugyanaz a vér kering* című darabban is szerepel egy „ipar-telep szélén” álló, „becsődölt hotel”, a *Nem jutottunk valami messzire* címűben is arról van szó, hogy „szétesett minden, eladták a halfeldolgozót”, és a kötet végén olvasható *Én itt vagyok, te hol vagy* című írásban a demenciával küzdő nagymama háza is „a kisváros szélén állt, ott, ahol az utcák beleomlanak a teljesen üres tájba”.

Ez utóbbi szövegben szerepel a következő, önreflexívnek is értelmezhető leírás, amely akár a sokféle helyszínen játszódó, sok – utazásnak talán nem a legszerencsésebben ne-

vezhető – helyváltoztatással dolgozó novellák ars poeticájaként is olvasható: „mintha az országok, utak, szakítások, az egész zagyva élet csak a kellően bazári hátteret volna hivott kirajzolni a hazatérés unásig begyakorolt előadásához.” Az olvasó akár el is gondolkodhat rajta: minek kalauzolják el ennyi helyre, ha egyszer minden ugyanazt a sivárságot és szomorúságot árasztja? Ez az érzés nyilvánvalóan összefügg a novellák antropológiájával: úgy tűnik, a figurák tulajdonképpen menthetetlenek, legyen szó indiai szerzetesnövendékről, libanoni *au paire*-ről vagy skót ornitológusról – és ez tulajdonképpen igaz a velük kapcsolatba lépő többi emberre is.

Érdekes kérdés, hogy akkor mi menti meg Vonnák Diána könyvét attól, hogy anyagi, lelki vagy fizikai megfosztottságtól szenvedő figurák pusztá freak show-ja, az elfuseráltság giccse legyen. Kivételes esetekben semmi. A *Préda* című második novella arról szól, hogy egy irodai dolgozó kifőzdei ebédjébe egy szegény öregasszony mindig beleeszik. A helyzet komolyan vehetetlen, a két főszereplő rajza nélkülöz mindenféle mélységet, a primitív énelbeszélő egyenesen a kabarétréfák igénytelen egyszerűségével van ábrázolva. Nem világos, hogy ez a darab miért került be a kötetbe, különösen annak láttán, hogy Vonnák a folyóiratközlések után milyen aprólékos nyelvi megmunkálásnak vetette alá a kötet darabjait, olykor apró, de mindig indokoltnak tűnő módosításokat hajtva végre a mondatokon, legalább egy esetben pedig még az eredeti címet is újjal cserélve fel.

Az első ciklus *A figyelmemet követeli* címet viseli, az *Akklimatizáció*

című – a *Műútban* eredetileg még a talányos *Carmacoma* címmel megjelent – első novella adatszerű tartalma nem kevésbé egyszerű, mint a *Prédái*: egy európai nő lányokat tanít egy himalájai szerzetesiskolában, és az egyik lány egyszer rosszul lesz, talán epilepsziás rohamot kap, az ajtaja előtt. Mint az összes többi, ez a darab is egyes szám első személyben van elbeszélve. Ezt kimondottan a tanárnő néhány vonással felvázolt alakja élteti, mert a – történetnek nem is nevezhető – esemény vagy a kopaszra nyírt, piros ruhás lányokkal teli iskola ábrázolása önmagában annyi irodalmi értékkel bír, mint a *National Geographic* valamelyik tetszetős képriportja. Az érdekes tehát a tanárnő személye, akit valami elvitt arra a hideg, de egzotikus helyre, a polcán ott van az exe fényképe, „az illegális kocsmaboltban” whiskyt rendel és cigarettázik, mint egy Indiana Jones-hősnő, jó szeme van („alattam egy számár kukázik a kolostorkapu előtt, jó fotótéma lenne, mint itt bármi”), és nem akar reinkarnálódni: „A muszlim negyed felé indulok, ahol mindig erőszakosak az árusok, de legalább az újjászületésben nem hisz senki.”

Az említett számár képe egyébként megtekinthető a novella első oldalával szemközt, ahogyan az összes többi írás élén is egy-egy fénykép látható. Ezek, főleg a maguk BKB-bérletnél ritkán lényegesen nagyobb méretében, nem tűnnek nélkülözhetetlennek. Nádas épp a karácsonyi *ÉS*-ben nyilatkozta Károlyi Csabának, hogy az *Évkönyv* új kiadásából azért hagyta el a fényképeket, „mert Sebald a szöveg és a kép közvetett viszonyából literátus közhelyet csinált, majd más kollégák is szorgal-

masan használni kezdték az ötletét. Olyan, mint a filmben a kísérezene. Itt majd a Morricone alábazsevál nekünk.”

Az *Ár ellen* című harmadik novella két fiatal lány kapcsolatáról szól, egy tó mellett eltöltött nyár előtérében, a *Préda* visszataszítónak ábrázolt öregasszonya után itt jelenik meg ismét – az anorexiás Gréti részéről – a viszolygásnak, az undornak az a képzete, amely ez egész kötet egyik fontos motívumának bizonyul. Az ábrázolás némely fontos mozzanatot (például egy bizonyos „Ábel” eltűnését) homályban hagyó módja, ha kissé külsődleges módon is, de ezt a novellát is lebegővé teszi valamiképpen, elemelve az egészet a belőle megismerhető pusztá tények világától.

A *Röpképtelen madárban* viszont már talán sok is az olyan üres hely, amit az olvasónak kellene kiegészítenie: a novella két fiú, az elbeszélő Iván és a falmászást afféle gerilla-sportként a város épületein gyakoroló és a bátyja gyámsága alatt élő, legalábbis labilis Madár kapcsolatából villant fel egy kissé vonatkozások nélküli, de szuggesztív atmoszférájú epizódot. A már említett *Kármentésítés* az ötödik novella, az építésszel: itt már egyre világosabb, hogy egyetlen szereplő sincs a helyén, a mérnök például otthon nem is tudná megvalósítani azt a munkát, amelyen a közelebből meg nem nevezett, keleties országban, nyomasztó álmoktól gyötörve, a családjától távol élve – de az első jelentben felbukkanó elköött óvszer tanúsága szerint nem teljes magányban – dolgozik.

Az első ciklus hatodik, egyben utolsó novellája, a *Hazáig nyoma sincs* a kötetnek addigi legjobb darabja. A

történet mintha India határán játszódna, egy katonai ellenőrzés alatt álló területen, és Bodor Ádám más-hol is felismerhető hatása mellett talán Jászberényi Sándorét is magán viseli. Ez a novella is hasonlít a korábbiakhoz abban, hogy kell egy kis idő, amíg az olvasó kiismeri magát a földrajzi és személyi viszonyokban: egy fiatalember és egy fiatal kutató-nő indul útnak a hegyek közé, hogy megkeresse a férfi testvérét, a nő kollégáját. Eleven lélektani és környezetrajtot kapunk, és az olvasó legfeljebb addig sajnálhatja, hogy a végén váratlanul, a semmiből előkerül Anil, amíg tudatosul benne, hogy ez merő véletlen, és tulajdonképpen máshogy is alakulhattak volna a dolgok.

A második ciklus címe *Vér és víz*, és hét novellát tartalmaz. Az első, az *Apály* is elég jó: egy nő látogat meg egy férfit, valahol északon, talán Skóciában, egy madármegfigyelő állomáson. A férfihöz az elvált felesége nem engedi ki Franciaországból a lányukat, az apa mégis komplett gyermekszobát rendezett be neki, merő daczból. Az elbeszélő nő és a férfi közt szerelem van, de ennek sajátos természetét nagyszerűen írják le az ilyen mondatok: „Nincs útban sem a saját akarásom robaja, sem a rám irányuló akarás miatti feszengés. Az undor. [...] Mintha hiányérzetem lenne anélkül, hogy megtépjük egymást. Unásig ismert forgatókönyvek donganak körül, mint a legyek, próbálok arra figyelni helyettük, ami van.” (A forgatókönyvek, amint körüldongják az elbeszélőt, alighanem képzavar, de nem sok ilyen megbicsaklás van a könyvben. Egy helyütt olvasható „birkanyáj” helyett az, hogy „birkacsorda”, illetve csak itt-ott csúszik be egy-egy olyan nyelvi

közhely, mint az „egészségtől kicsattanó”, az „óramű pontossága” vagy „a pattanásig feszült húr”).

A *Tengeribetegség* ismét feledhetőbb darab: egy anya és a lánya Isztambulba sétahajókézik, de nem igazán találják a hangot, a lány leszbikus voltáról pedig a különben belevaló anya hallani sem akar. De ebben a novellában is sok olyan realizisztikus mozzanat van, mint a kényelmetlen melltartó igazgatása, a vécépapírt nélkülözni kénytelen pisilőnek az ülőke fölötti rugózása, amely a lélektani vonatkozásokkal alkotott kombinációjában tulajdonképpen eladja az olvasónak a novellát.

A kijeji tüntetések idején játszódo *Közel menni* a kötet egyik legjobb írása, a társadalmi és személyes mozzanatok harmonikusan illeszkednek egymáshoz, egészen a végkifejletig, amikor az elbeszélő, a külföldi újságíró baráti szívességből elkíséri ukrán kolléganőjét egy abortuszklinikára. (Ha nem tudnánk: „vákuummal csinálják, altatásban”). Az *Ugyanaz a vér kering* már valóságos antológia darab – bár úgy látszik, Vonnák Diánát eddig sajnálatosan elkerülte például a *Körkép* szerkesztőinek figyelme –: a speciális étrendre tett utalásokkal kezdődő, majd az anyatej lefejtésével folytatódó oldalakon csak lassan derül ki, hogy egy tragikus béranyatörténetet olvasunk. A *Mintha az árnyékom lennél* jómódú libanoniak különböző származású bébiszittereinek körében játszódik, a *Mozdulatlan víztükör* emlékezetes befejezésében egy kutya kölykezik, bár amikor az olvasó arról értesül, hogy „elfolyt a magzatvíz”, még nem tudja – és ez a billegés vagy irizálás nagyon jellemező Vonnák novelláira –, hogy nem emberi személy fog

szülni. A ciklus utolsó darabjának, a *Dagálynak* a fő eseménye, hogy egy korábbi szerelmespár, két nő akkor találkozik ismét, amikor az egyiknek már gyereke van.

A mindössze négy darabot tartalmazó, *Meddig érünk el* című utolsó ciklus első novellája *A tajgáig gyaloglok*. Ennek elbeszélő főszereplője egy tizenkét éves lány, aki altatómámorból csak alkalmilag felébredő anyja mellől világgá megy. A sztorit nehéz komolyan venni, és az elbeszélő hang is megbicsaklik, már az első mondatban. „Bejön a fény a törött üvegen, rézsútos reflektora színpadot csinál a hangyáknak a kanapén” – egyetlen tizenkét éves lány sem bír annyi Szabó Magdát olvasni, ami ilyen mondatok alkotására képesítené. A *Nem jutottunk valami messzire* című darab helyszíne az Oroszország által elfoglalt Krím közvetlen közelsége, a beszélő egy öreg ukrán hajléktalan. A *Két halál* egy falusi és egy városi ukrán asszony halálát mutatja be, egyazon rokon perspektívájából, de míg az egyik hagyományos siratásban részesül, a másik szerveit eladományozzák. A kötet utolsó darabja, az *Én itt vagyok, te hol vagy* egy nevelőotthoni kislányból falusi nagymamává lett, öregségére egyre demensebb asszony életét mondja el az unoka szempontjából: ebben a novellában van a legkevésbé jelen az egyes szám első személyű elbeszélő.

Mi a közös ezekben az írásokban? A színhely valamiképp mindig periférikus, és a szereplőkkel, akik boldogtalanok, rendkívül nehéz sorsúak, vagy veszélyeknek vannak kitéve, többnyire nem ott találkozunk, ahol születtek. Emellett, bár ettől nem függetlenül, az egész kötetet belen-

gi valami kopár, gyakran metszően tiszta szomorúság, a magas hegyek, semmibe vesző város- és faluszélek, kősvatagok, hideg tengerek rideg melankóliája. Ezt enyhíti vagy éppen hitelesíti a szerző számos pontos megfigyelése, híradása – különösen a hétköznapi női létezés olyan intimebb vetületeiről, mint például egy szinte fölöslegesen felhelyezett, lényegében száraz tampon eltávolítása –, és helyenként a fanyar humor olyan megnyilvánulásai, mint amikor a számos helyváltoztatás egyikével kapcsolatban az aktuális elbeszélő megjegyzi: „a duty free-ben drága krémeket kenek magamra, nem is próbálok úgy tenni, mintha meg akarnám venni bármelyiket.” A repülőtér is fontos motívum: egy leépített, leszerelt, elkopott világban ez az a hely, „ahol sosem kapcsolják le a lámpákat”.

Mohácsi Balázs, a *Jelenkor* szerkesztője ezt mondta a *Literának* a tavalyi év végi körkérdésre válaszolva, az év prózaköteteiről szólva: „Vonnák Diána *Látlak* című novelláskötete igen rétegzett: világjárásra invitál, de közben a távoli, » egzotikus« (pl. ukrán, skót, délkelet-ázsiai, és persze magyar – vagy az ezekből gyúrt fiktív) helyszíneken nyitott szemmel járunk, és súlyos, de azt is mondhatnám, lélektanilag összetett történeteket is kapunk (pl. forradalom, béranyaság, párkapcsolati-családi krízis, társadalmi kiszolgáltatottság – és persze a kívülállóság, az idegenség – stb.). Viszont azzal kapcsolatban vannak fenntartásaim, hogy az összes novella egyes szám első személyben szólal meg (hiába nagyon különböző figurák ezek az énelbeszélők), mivel azt érzem, poétikai szempontból mutathatott volna

többet.” Mint a fentiekből is kitűnik, könnyű egyetérteni a kedvező értékeléssel, és engem az énelbeszélők sem zavarnak, mert ezek nem egyenműek, a legtöbb különböző stá tuszú: van főszereplő, és van, aki inkább csak tanúja a történeteknek, van, akinek szinte a tudatán folyik át a novella cselekménye, más emlé kezik, megint más pedig a jelenben regisztrál, és olyan is van, aki egy láthatatlan jelenlévőnek mesél.

Az ázsiai szerzetesiskolában lá nyokat tanító európai nőről szóló első novellában, az első oldal alján olvasható a következő mondat: „in kább ott tanítanak, ahol értelme is van, szegénynek lenni máshol is le het”. Mintha ez adná meg az egész

kötet alaphangját. Ha van valami ebben a remek kötetben, ami a ki látástalanság benne megképződő globális távlatai között problemati kusnak hat, az talán éppen a tizen hét különböző elbeszélő hangjából összeálló, ennyiben helyenként kis sé túl látványosan „well travelled” nek mutatkozó metaelbeszélő biztos keze, amely oly plasztikusan rajzolja meg a kilátástalan helyzeteket és a jobb sorsra érdemes szereplőket, hogy a meggyőzött olvasó már-már belenyugszik annak tudatába, hogy az egész nincs és nem is lehet más hogan.

Vonnák Diána: Látlak, 2021, Jelenkor Ki adó. 220 oldal, 2999 forint.

Csengery Kristóf

Ábrázoló zenék

135

Amikor a zene jelentéséről és/vagy a zeneművekben tapasztalható ábrázoló törekvésekről esik szó, nem ugyanarról beszélünk. Bárki mondhatja: ez a zene számomra ezt vagy azt jelenti, és a jelentés annyiféle lehet, ahány hallgatója van ugyan annak a darabnak. Ezek a jelentések azonban, miközben nagyon is valóságosak, a befogadó „személyes ügyei”, függetlenek az alkotói szándéktól. Lehet, hogy egy hangszeres tétel valaki számára a gyerekkort jelenti, mert azt a zenét hajdan mindig a szülői házban hallgatta. Más valakinek azonban talán éppen az „összeomlik a világ” érzését juttatja eszébe – mert ezt a zenét játszotta a bekapcsolva felejtett rádió, ami-

kor a szerelme szakított vele. Egy zene, kétféle jelentés, mindkettő a befogadóban körvonalazódik, és egyik sem vesz tudomást arról, hogy az alkotó akart-e a zenéjével bárkit is a gyerekkorára vagy a szerelmi csalódására emlékeztetni. Még az is lehet, hogy az alkotó semmit sem akart sugallni művével. Lehet, hogy a kompozíciót „abszolút zeneként” írta meg, vagy egy jól körvonalazott formai, netán harmóniai probléma izgatta poétikai tartalom nélkül. Ettől persze a zenének még van hangulata, érzelmi töltete – olyan muzsika nincs, amelyiknek ne lenne.

Másfelől akadnak zenék, amelyek esetében az alkotónak igenis volt ábrázoló törekvése, sugallni akart egy

lelkiállapotot, fel akart idézni egy érzést – vagy esetleg konkrét dolgot kívánt ábrázolni: harcot (Byrd *A csata* című csembalódarabjában), folyót (Smetana a *Moldva* című szimfonikus költeményben), mozdonyt (Honegger a *Pacific 231* című zenekari tételben). Ezek tényleges ábrázoló szándékok, amelyek nyomán a komponista a zenét is úgy írta meg, hogy annak sikerüljön képzeletünk vásznára vetítenie a szóban forgó cselekmény, földrajzi jelenség vagy gépezet képét. De hogy a dolog még bonyolultabb legyen: az is elképzelhető, hogy valaki *A csata* című csembalóművet, a *Moldva* című szimfonikus költeményt vagy a *Pacific 231* című zenekari darabot úgy hallgatja meg, hogy közben nem tud a címről, sőt arról sem, ki írta, csak hallgatja, és eszébe jut róla valami. Az viszont, tegyük fel, egészen más: nem a *Moldva*, nem a reggel, nem a *Pacific*, hanem valami az ő képzeletének világából. Akkor számára ezek a zenék már nem a zeneszerző szándéka szerinti fogalmakat fogják jelenteni, hanem azt, amit a hallgató szubjektív módon társított a hangokkal – amire gondolt vagy érzett a mű hallgatása közben.

Az évszázadok során arról is folyt vita, hogy a zene egyáltalán ábrázolhat-e, tudhat-e, akarhat-e ábrázolni, lehet-e jelentése, szabad-e, hogy jelentése legyen. Az ábrázolás fogalmán bátran civódhattak az érdekeltek, de ami a jelentést illeti, kár vitatkozni. *Minden* zenének *mindig* van jelentése – ha valaki hallja. (Rég, amikor még nem létezett hangrögzítés, mindig minden zenének volt hallgatója, ha más nem, az, aki játszotta. Ma a lemezjátszó szólhat üres szobában is.) Mert akkor már

„ketten” vannak: az élmény és a befogadó. És ha ez a helyzet előáll, akkor lelki viszonyulás is van – az pedig már jelentés. Ez mindig mindenkinél más, de nem lehet kérdés, hogy van ilyen, nincs jelentés nélküli zene, mert még az is jelent valamit, ha a zene hatástalan, ha hidegen hagyja a lelket. Akkor az a zene közönyt, idegenséget, ürességet jelent – legalábbis annak, akit nem tudott megérinteni.

Nemrég az Anima Musicae kamarazenekar túlnyomórészt olyan művekből állította össze hangversenyének műsorát, amelyeknek nemcsak jelentésük van, de a koncerten megszólalt darabok nagy része esetében az alkotónak tudatos törekvése volt az ábrázolás. A műsor arról is meggyőzhette a közönséget, hogy a zenetörténetben az elterjedt tévhitell ellentétben nem a 19. század romantikus törekvései hozták el az ábrázolás igényét: megvolt az már jóval korábban is. Ezen az estén ugyanis a nyitószám egy barokk mű volt: Georg Philipp Telemann *G-dúr zenekari szvitje* (TWV 55:G10), amely sokatmondón a *Burlesque de Quixotte* alcímet viseli. A műben a nagy könyvtárral rendelkező, rendkívül olvasott Telemann egy barokk szvit tételei által beszéli el az elmés, nemes Don Quijote egy napját az ébredéstől a szélmalmok megtámadásán, Dulcineaért ejtett vágyteli sóhajokon, Rosinante galoppján és Sancho viszontagságain át egészen az esti elalvásig. Tehát álomtól álomig jutunk el a mű kezdetétől a végéig.

Az együttes tagjai, ha jól láttam és hallottam, nem korhű hangszeren játszottak: sem a hegedűk hangja nem emlékeztetett a barokk

hegedűkére, sem a vonók íve vagy hossza nem utalt a barokk vonóra – az előadás tagolása, hangsúlyozása, a hanghosszúságok értelmezése mégis a korhű előadópraxis bármely együttesét megszégyenítőn historikus volt. Mindazonáltal nemcsak ez készítette elismerésre a hallgatót, hanem az is, hogy G. Horváth László koncertmester és muzsikustársai milyen eleganciával tették világossá a hallgató számára, hogy miközben Telemann mesél, mindvégig a barokk táncok karakterei és lejtése által szabott keretek között mozog. Azt is eredményesen érzékeltették az Anima Musicae muzsikusai, hogy Bach nagyra becsült barátja és egyben legjelentősebb zeneszerző fia, Carl Philipp Emanuel keresztapja e rendkívül változatos, ötletekkel és szokatlan fordulatokkal teli művet komponálva valósággal lubickolt a zenei ábrázolás lehetőségeiben.

Telemann művét megszólaltatva az Anima Musicae ritkán játszott szerző ritkán hallható művére irányította a figyelmet. A második szám a maga 1986-os keletkezési évével egyrészt hatalmas időbeli ugrást valósított meg a Burlesque de Quixotte-hoz képest, másrészt mégis volt átjárás a két darab között, hiszen a finn Aulis Sallinen (1935) műveit legalább olyan ritkán játsszák Magyarországon, mint Telemann kompozícióit, *The Nocturnal Dances of Don Juanquixote* című, szólócsellóra és kamarazenekarra komponált, különös darabja pedig éppúgy táncsorozat, mint a Telemanné, ráadásul ez a mű is a búsképű lovagot jeleníti meg, igaz, egy másik híres Donna-l, az érzékiség kalandorával egybegyúrva személyiségét. Bizarr párosítás? Nem is olyan nagyon, ha

arra gondolunk, hogy mindketten megszállottak és mindketten a társadalom kívülállói. A Sallinen-darab ironikus-groteszk posztmodern mű sok könnyűzenei áthallással: hallunk ragtime-ot, szvinget, és ezeken kívül is sok más műfaji emlék, karakter, hangütés kavargog ebben a stílárisan a „mindent szabad” elve szerint működő konglomerátumban. Fenyő László, a mű szólistája beszédesen és virtuózan csellózott, sok-sok színnel, élénk karakterizálással, a mű változatosságára és humorára helyezve a hangsúlyt.

Egy ilyen műsorba úgy kell a kakkuktojás, akár egy falat kenyér: ne menjen minden egy kaptafára, ne legyen az összes szám ábrázoló szellemű. Nem is volt: a szünet utáni első két darab, Csajkovszkij két kompozíciója, ismét csak Fenyő László szólójával, a *Pezzo capriccioso* (op. 62) és a *Hat darab* (op. 19) 4., Noktürn tétele (a szerző átirata csellóra és vonószenekarra) abszolút zene, mely nem kíván semmit és senkit megjeleníteni – igaz, a finom kapcsolódás itt is felhívta magára a figyelmet, hiszen a második Csajkovszkij-tétel, a Nocturne műfajával, éji zeneként elegánsan rímelt Sallinen „éjszakai táncaira”. Fenyő László mindkét Csajkovszkij-darabban felszabadultan és közlékeny természetességgel, virtuózan és nagy kifejezőerővel játszott hangszerén, a *Pezzo capriccioso*-ban inkább a csapongó szabadságot, a Noktűrnből elsősorban a dallamformálás éneklő jellegét állítva előtérbe.

Záró számként visszatértünk az ábrázoló zenék világába. Arnold Schönberg a német költő, Richard Dehmel verse nyomán írta meg korai vonós szextettjét, a *Verklärte*

Nacht (Megdicsőült éj) című egytél-
teles alkotást (op. 4 –1899). A nagy
schönbergi stílus fordulatot meg-
előző korszak reprezentánsában ak-
kor ismerjük fel igazán a késő (vagy
utó-) romantikus szimfonikus köl-
teményt, ha a vonós zenekari válto-
zatot (1924) hallgatjuk, ahogyan az
most is történt. A wagnerian sűrű
kromatikájú, izgatott, esemény-
dús zenei folyamat egy emberpár
éjszakai párbeszédét mondja el: a
nő megvallja, hogy gyermeket hord
szíve alatt, de az mástól fogant, a
férfi azonban elfogadja a helyzetet,
vállalva szerelmét és az idegen apá-
tól származó magzatot. Ez a mű is
kívülállókat jelenít meg, akárcsak
Telemann Don Quixotte szvitje és
Sallinen Don Juanquixote-táncai, hi-
szen Dehmel versének éjszakai sze-

relmesei elutasítják a kor konvenci-
óit, felülemelkedve a századfordulós
polgári társadalom előítéletein. Az
Anima Musicae előadása érzéklete-
sen közvetítette a mű textúrájának
sűrűségét, a zene izgalmát, élénk
dinamikai váltásait és erős hangsú-
lyait. Intonációsán nem ez a tolmá-
csolás volt az est legbiztosabb telje-
sítménye, érthető módon, hiszen a
Megdicsőült éj vonószekari válto-
zata kényesebb, mint a szextettletét,
a produkció azonban helyt állt a
műért, közvetítve Schönberg korai
stílusának forrongó átmenetiségét,
amely számos jellegzetességével az
eljövendő stílusváltást ígéri.

Az *Anima Musicae* és Fenyő László (csel-
lő) hangversenye. Zeneakadémia, 2021. no-
vember 30.

Stuber Andrea

Az is gyanús, aki gyanús

A kis Mathew Prichardnak talán
voltak ábrándos elképzelései arról
1952 szeptemberében, hogy milyen
ajándékot kap kilencedik születés-
napjára a nagymamájától. Esetleg
biciklit? Pónilovat? Lábbal hajtható
kisautót? Hát nem. Az *egérfogó* című
új színdarab szerzői jogát adta neki
a nagy, Agatha Christie. Talán pi-
cit húzta a száját a kislány. Nem tud-
hatta, hogy innentől kezdve egész
életében csilingelni fog nála a pénz-
tárgép. Az *egérfogó* a West Enden
örök életűnek látszik, de legalábbis
Guinness-rekorder. Mire ez az újság
megjelenik, már hetvenedik éve sze-
reper műsorán, huszon-harmincezer

előadásnál tartva. Eredetileg az
Ambassadorban mutatták be, majd
átköltöztek a St. Martin Színházba.
Egyszer Londonban elsétáltam a *The
Mousetrap*ot állandó neonhomlok-
zattal hirdető épület előtt. Eszembe
sem jutott bemenni. Általában van
az a fixa ideám, hogy a krimi mint
műfaj nem való színpadra. Nem-
csak mert nehéz előben egyszerre
rejtegetni és észrevétni a nézők
szeme előtt, hanem mert a ritmust
is lehetetlen eltalálni. Úgy értem,
ha az ember izgalmas krimi olvas,
akkor egyre gyorsabban lapoz. Vagy
ellenkezőleg: lassúságot erőltet ma-
gára, hogy minél tovább kitartson az

élvezet és a fejtörés. Ehhez azonban egy nyolcszereplős színpadi játék hogyan igazodjon? Na ugye.

Mathew Prichardra visszatérve: ma már idős úr, akinek természetesen nemcsak a múlhatatlan londoni előadás termeli a bevételt, hanem a világ összes Egérfogó-premierje. (Tiszteletére legyen mondva: igen hamar létrehozott a jogdíjból egy jótékonyági alapot, amelyből a walesi művészeti életet finanszírozza: évente sok ezer fonttal támogat komolyzenei és vizuális művészeti alkotókat.) Csak Magyarországon vagy két tucatszor került közönség elé a mű a Madách Kamara 1962-es bemutatója óta. Jelenleg egyidejűleg játssza a Veres 1 Színház, a Rácalmási Játékszín Kör Nagyvenyimen és Székesfehérváron a Vörösmarty Színház. Az utóbbi produkciót taglaljuk a továbbiakban.

De meg kell állni még egy bekezdésre magánál a darabnál, a szinte megmagyarázhatatlan sikernél. Agatha Christie regényeiből 1950-re mintegy ötvenmillió példány fogyott el a föld országaiban. A világhírt azonban nem annyira a könyvek hozták, mint inkább a filmes és színházi adaptációk. 1949-ben dramatizálta az író a *Gyilkosság a paplakban*, 1951-ben a *Hétvégi gyilkosságot*. Kitanulta a drámaírás fortélyait, ezt nyerte a réven, de közben veszített a vámon. Regényeinek színházi változatai általában nélkülözik az eredeti mű összetettségét és sajátos stiláris báját. Az *egérfogó* annyiban kivétel, hogy nincs regényalapja. Egy bujkáló novella, a *Három vak egér* a tartalmi előzménye. A történet nem jelent meg nyomtatásban, nem készült film belőle, s ez a szűkkörűség üzletpolitikának

kitűnően bevált. Nem tudjuk előre a sztorit, ami előny, bár a csalódástól nem mentesít. Hogy ugyanis érződik a darabon az Agatha Christie-i észjárás; ismerős a cselekményszerkezet, a mindenkit gyanúba fogás dramaturgiája, ennek dacára szörnyen szimplának és érdektelennek hat az egész. Londonban talán azért nézi rendületlenül a közönség, mert már olyasféle látnivaló, mint a Big Ben vagy a Hyde Park – ha abban a városban jár az ember, arra is el kell zárándokolnia. Szinte nem is színháztörténeti, hanem történelmi nevezetessége vált a produkció. Az ősbemutató 60. évfordulóját még a királynő is a helyszínen ünnepelte.

A fehérvári előadás színlapján az alkotók kérést intéznek a nézőkhöz: ne áruljuk el ismerőseinknek, hogy ki a gyilkos. (A legkiválóbb Agatha Christie-filmadaptáció, a Billy Wilder rendezte *A vád tanúja* végén szerepel ugyanez a felhívás.) Az egérfogó esetében annál is könnyebben megy nekem a diszkréció, mert bár láttam már két-három színrevitelét, mégsem emlékeztem, ki a gyilkos. A Vörösmarty Színház produkciójának az a legérdekesebb vonása, hogy Horváth Csaba rendezte, aki a fizikai színház műfaját megteremtette minálunk, és magas szinten műveli. Ha ebből valaki arra következtet, hogy itt fizikai színházat csináltak az ódivatú krimiből, akkor téved. (Sajnos.) De azért nemhiába számítunk a rendezőre, amennyiben az előadás nem egészen olyan, mint amit egy klasszikus krimitől vár az ember.

Mindenekelőtt a díszlet meglepő. Az elhagyatott vidéken álló Monkswell panzióban se egy ódon szalon, se egy fikarcnyi festmény a fa-

lon, se mahagóni íróasztal, se díszes gyertyatartó, semmi olyasmi, amit egy Agatha Christie-féle bűncselekmény helyszínén elképzelnénk. Kiss Benedek Kristóf és Kalászi Zoltán hús-, mályva- és púderrózsaszín elemekből állított össze modern vonalú házbelsőt, házvázat. A falakat, ajtókat, a lépcsőket, sőt még a kandallót is csak a fém élek jelzik. Ez a vázlatos kandalló – amelyhez a szereplők kedvesen oda-odaállnak kezét melengetni – leginkább valamiféle felemás korlátra vagy hasonló tornaszerre emlékeztet. (Lóra nem.) Gyanítható, hogy Horváth Csaba mozgáshoz szokott színészeit csábítja is némi testedzésre. A Trotter nyomozó őrmestert adó Krisztik Csaba kicsit húzódkodik rajta, amikor sítalpon megérkezik, majd amikor kimegy az ablakkereten, hogy megtalálja a puncsszínű telefon elvágott zsinórját. Van egy elbűvölően mives pillanat: a házigazda behoz három gyönyörűen csiszolt, formázott, lakkozott fahasábot mint tűzifát, és bedugja a kandallójelzésbe.

Ezt a panziót épp most nyitja meg Mollie és Giles Ralston. Sudár páros, mivel Székesfehérváron a magas Ballér Bianka mellé találtatik egy nyúlánk férfi Kovács Tamás személyében. Fiatalok, még csak egy éve házasság – ami lehetőséget ad arra, hogy keveset tudjanak egymásról, tehát bármivel meggyanúsítsák őket és egymást. A Benedek Mari érdekes, színes ruhakölteményeibe öltözött Ballér Biankának jól áll ez az egyszerű, hullámos vonalú, enyhén futurisztikus jellegű díszlet. Balra egy posztamensen rádió áll s szól: többször is meghallgatjuk a hírekben, hogy a közelben megöltek egy asszonyt, és ismertetik a gyanúsított

férfi majd' mindenre passzoló személyleírását. Aztán megérkeznek a vadonatúj panzió vendégei: a szálkás modorú Mrs. Boyle, kinek szerepében Varga Mária Sulyok Máriára emlékeztető recsegő szigorúsággal társalog, és ehhez arany lamé rakott szoknyát visel. Az Imre Krisztián játszotta bohókás Christopherben van egy adag természetes életszeretet. Kuna Károly precízen hozza a rokonszenves, kicsit szórakozottnak ható Metcalf őrnagyot. Varga Gabriella férfias Miss Casewellje titkokat sejtet, és a váratlanul beállító, ráadásul külföldi ismeretlent, Mr. Paravicinit, vagyis Kozáry Ferencet sem nehéz gyanúsítottnak nézni. A házigazda, Kovács Tamás angolosan elegáns Giles Ralstonja egyre idegesebbnek látszik.

Az első rész végén, neonfényes ajtókeretben találkozunk a gyilkossal a panzió egyik vendége, s nem éli túl. Mollie találja meg az áldozatot. Ballér Bianka hatalmas néma sikolya hirtelen mintha egy Buñuel-film szürreális világába lökne bennünket. A szünet után már szabályosabb események várnak ránk: Krisztik Csaba nyomoz Trotter őrmester képében. Felsorakoztatja a teljes gyanúsított gárdát, és ordítózik velük. Azt nem mondhatni, hogy a rejtély vagy a házbürokraták fenyegető veszedelem különösebb feszültséget szülne vagy izgalmat keltene. Maga a játékmód is fád, némiképp eltartott. Megmutatja például, hogy amikor a színész a színpadon van, de még nem lépett be a házdíszletbe, akkor vár, majd a végszóra vagy a jelre „kapcsol be”.

Horváth Csaba szándékosan elfurcsította a darabot, s ez a rendezői eljárás eredményez egyfajta visz-

szafogott humort, amire a fehérvári közönség fel-felkuncogással reagál. Mindazonáltal inkább az érződik a nézőtéren, hogy jószándékúan és némiképp szórakozottan üldögélünk. Tudjuk mindkét térfélen, hogy ez nem nagy kaland, csupán egy többkevesbé kellemes, súlytalan, halovány este. Még az is lehet, hogy irigyeljük kicsit az első felvonás végén megfojtott áldozatot. Az öt játszó szí-

nész ugyanis nem várta meg az előadás végi tapsot, hanem az elhalálása után haladéktalanul hazament.

Az egérfogó. Székesfehérvári Vörösmarty Színház. Rendező: **Horváth Csaba**, díszlettervező: **Kiss Benedek Kristóf és Kalászi Zoltán**, jelmeztervező: **Benedek Mari**. Szereplők: **Ballér Bianka, Kovács Tamás, Kuna Károly, Imre Krisztián, Varga Mária, Kozáry Ferenc, Varga Gabriella, Krisztik Csaba.**

Karafiáth Orsolya

Bagi Nacs Orfeuma: Majdnemország kiválóságai

Tudjuk: a hatalomnak nincs humora. A hatalom másképp szórakozik (velünk is), és maximum a markába röhög. A hatalomtól távol áll az ironia, az önironiát pedig végképp nem ismeri. A tekintély sérülékeny valami, nehezen viseli (sőt, a legritkább esetben tűri el), hogy bármi hozzáférközzön, hozzáérjen, megkapargassa a felszínét. Mozdíthatatlan bálvány. A bálványok arca merev és komor, nagyságuk megkérdőjelezhetetlen. Márpedig a humor kérdez, és a neveltető sokszor kíméletlen, hiszen épp a gyenge pontokra érzékeny, azokra tapint rá. A visszásságokat nagyítja fel, hiszen a sima és egyértelmű dolgokon nincs fogás. Közben pedig a saját hatalmukba kapaszkodók kisszerűek és nevetségesek, könnyű őket kifigurázni. Sikerral teszi ezt civilek és neves komikusok, itthon is. Az utóbbira elsősorban Bödöcs Tibor csodálatos produkcióit hozhatnánk példaként, a nemzet gá-

zosát már csak az ő szemével tudjuk nézni, szeretett vezetőnk szavai mögül kikandikálnak szállóigévé vált beszólásai, és zseniális kis videója óta bizonyos női nevet is nehéz lenne már ugyanúgy kiejteni, mint előtte. A közösségi oldalak pedig telis-tele vannak az aktualításokra épülő mémekkel, kész közéleti kabaré végigpörgetni az üzenőfalakon egy-egy botrányos esemény, beszólás, rendelkezés után. Nekem ez már sok, sőt, kontraproduktívnek tartom, ahogy egyre kétségbeesettebben készülnek az egyre keserűbb viccek. Mert egyre nyilvánvalóbb, hogy ez a fajta humor az ellenzék szinte egyetlen megmaradt fegyvere. Amíg nevetni tudunk, mindent tudunk. Vagy mégsem?

Meglepetés és különleges produkciók, ezek várnak ránk, ajánlja a két házigazda a Bagi Nacs Orfeumának szilveszteri különkiadása beharangozójában. Annyiban más ez, mint a korábbi adások, hogy nem bejátszások-

kal tarkított koktélt, hanem elvileg egyetlenegy nagyobb gondolatra felfűzött show-t látunk. Ez a „gondolat” annyi, hogy egy nagy, közös buliba látogatunk így el, mi, nézők, együtt, és maguk a show-mesterek sem tudják, kiket látnak vendégül. Hova máshová mennének? Irány a Kordavilla. Közben, az ígéret szerint úgy ünneplünk majd, ahogy szoktunk, azaz meghallgathatjuk Áder János újévi köszöntőjét is Orbán éértékelő beszéde mellett, illetve „az ellenzék részéről is értékelni fog valaki, de hogy ki és mit, az egyelőre nem tisztázott, jelen helyzetben úgy tűnik, még ők sem tudják” (fergeteges nevetés). De már irány is a partihelyszín, ahol „a magyar sztárvilág színe-java ünnepel”. Nos, igen, Majdnemország kiválóságai. Sallai László zenekarának társadalomkritikus dalszövegében ott a lényeg: „Majdnemországban élni, ahol egy helyben áll az óra, / ahol mindenki ugyanazt olvassa, nézi és hallgatja évek óta.” Ahol mindenki a „távollétével tüntet”, ahol nincs soha változás.

Ránézve a Bagi által megjelenített, botox sújtotta Klárikára, és hallgatva a viccesnek szánt betétet – „mindenki be van oltva, teljes biztonságba lehetünk együtt, a biztonság kedvéért még Merkely professzor is eljött, hogy ha kell, újabb oltásokkal lássa el a vendégeket” – megdobva a műnevetéssel, látjuk, helyben vagyunk, azaz a megállt időben. De nem ám a magyar kabaré hőskorában, ahol megálltunk, inkább valahol a hülyeség és a gyávaság biztonságos peremvidékén, mintha örökre a mi időnk lenne, miénk, magyaroké. Vagy legalábbis a közmédia által szórakoztatni akart népé. Akiknek ez éppen jó lesz.

Vessünk egy pillantást egy átlagos Bagi Nacsa Orfeuma-adásra. Mivel mindegyik egyforma, a december 9-ét emelem ki. Ahogy számítottam rá, humor humor hátán, a téma persze az utcán hever. Szó szerint: a páros (és kedves munkatársaik) nem merészkednek tovább soha, abból csemegeznek, csak és kizárólag abból, ami valóban kiszúrja a legegyszerűbb oltástagadó szemét is. Oltás, nyunyóka, Brüsszel, Soros. A gyenge poénkodásokat csak „a magyar kabarétörténet gyöngyszemei közül” kiválogatott bejátszások oldják. De őszintén: ki kíváncsi már ezekre? Olyan (egyébként valóban vicces) produkciókat látunk a hőskorból, amelyeket már százezerszer ismételték, és ezeket jobbra mi magunk is megtaláljuk a neten. A kívánság-műsorok önkéértékes sztárvideóit, amit már a nagyszüleink is agyonidéztek. Az arcok is ugyanazok (bár tény, Gálvölgyi csak archíván jelenhet meg e felületen). Markos-Nádas, nyilván, később Gábor Andor *Rossz kedved van, papa?* című jelenete a dúsan elomló Pécsi Ildikóval, László Miklós *Segítség, kiraboltak* és Lőrincz Miklós *Furulya ura*. Biztonsági játék, válogatás találomra. Talán menthetné a dolgot, ha lenne valami rendezőelv (rendező: Gyöngyösi Szabolcs), valami ötlet, plusz; semmi. De legalább csaknem negyven perc meg is van a műsorból, a bő ötvenperces egész adás maradék kis részeit így sem sikerül élettellel (humort már nem is merek mondani) kitölteni. Megjelenik Müller Cecília és Györfi Pál, nagyon nevetünk a tanácsokon, miszerint beszélgetés közben „háta is fordíthatunk egymásnak, a nyunyókánkat is a szánk elé tehetjük, de utána mossuk ki”.

Amit a páros még mindig nagyon tud, az elvitathatatlanul a figurák megjelenítése. Tényleg ügyesen skiccelik fel a karaktereket, Nacsa tisztifőorvos asszonya minden gesztusában ott van. Ezt már a kezdetekkor tudták, ez a fajta rácsatlakozás nagy erénye a humoristáknak, csak éppen a telitalálataikkal sem tudnak mit kezdeni. (Bár az egyenesen magkapó, amikor egy közös jelenetbe „kerülnek” a fiúk az általuk megjelölt hősökkel, és Nacsa magára csodálkozva szívből nevet. Ezek azok a ritka pillanatai a műsornak, amikor felmerül, hogy valami még hajtja az alkotókat. Hogy ebből akár még lehetne is valami.

Mindig van meglepetésvendég, jelen esetben is a közmédiás körből, az M5 *Librettó*jának műsorvezetője, Csőre Gábor. Talk show paródiát látnunk (nem ez volt a cél), rossz nézni, amint az előre megbeszélt rávezető kérdésekre megérkeznek a feleletek. Biztosan van szórakoztatóbb, kabaréba illőbb kérdés annál, hogy „hogya lettél színész”. És aztán kicsit fáj azt is hallgatni, mekkora kár, hogy a kabaré kopik a színházi műfajból, csak mert könnyűnek tűnik, holott nem az. Nem bizony, e tévés ábra is mutatja, hogy nagyon nem. De hát mit csináljunk, abból főzünk, amink van. Jelen esetben (legalább is a közmédiában) a közízlésből, a közös kulturális tudásanyagunkból illetve gyávaságból és megfelelési vágyból. Míg az egyes adások inkább azt a sivár szellemi állapotot tükrözik, amelyben az átlag él, addig a (nézettségi adatok szerint is kiugróan sokak által megtekintett) év végi adás ezenfelül beillik egy választási propagandaműsornak. Persze még ezt is gyáván: olykor úgy téve, mint-

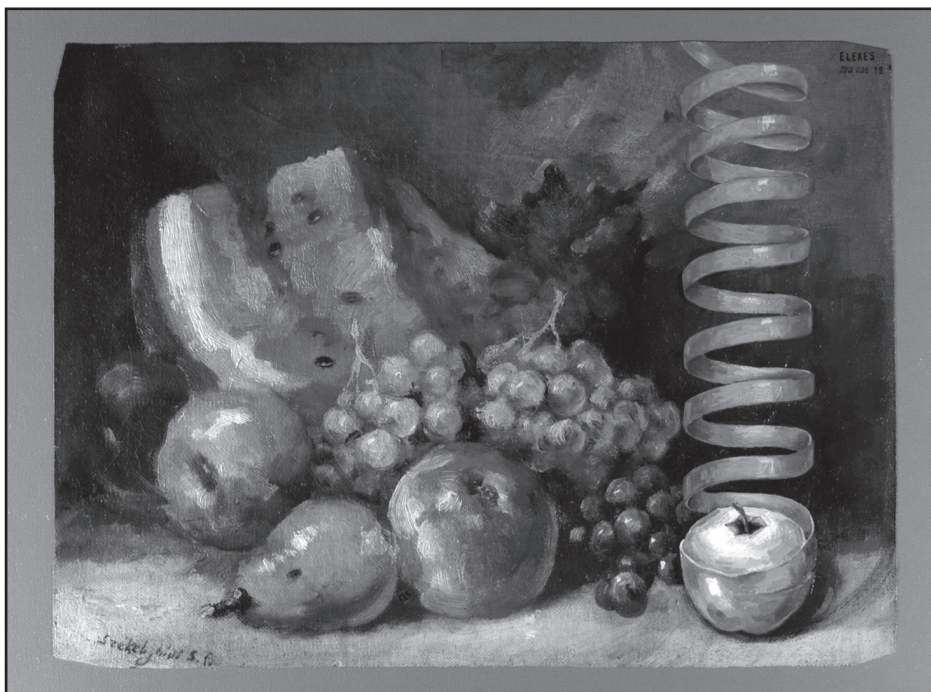
ha beszólnának, mintha odapörkölénének a regnáló erőknak.

De vissza egy kicsit a nagy buhhoz. Megjön Emílió és Tina, egy kis testszegyenítés rögtön befigyel („ülést kellett cserélni Tina, hogy beleférfjél”), említik a Bódy családot, a házigazdák pedig megjegyzik, hogy *ezeknek* minek terítenének ezüsttel (tudjuk, *ezek* kik, nevetés a gépből). Kis blokk, a kevés jó poén egyike Boris Johnsoné, „minden nemzetközi szervezetből ki kellene lépni, mindenből lépünk be a kocsmákba ma este”, majd jön Putyin, hogy „friss levegőt küldünk Szibériából”, nyárra jó lesz. Washingtonban is Mága ad újévi koncertet, az elnök fülébe bazsevál, aki elalszik. A Charlie-paródia az egyik legszomorúbb, amit a műfajban láttam: riszál Bagi, playbackról megy a *Skandináv éjszakák*. Máshogy szívfájdító, amikor Zalatnay jelenik meg, hogy ismét tölcseért csináljon a kezéből. Sajnos percekig nem tudtam eldönteni, hogy figurája paródia-e, vagy valóban őt magát látom... Pataki, Zacher, Verebes, Tóth Gabi, utóbbi csupa népiesben. Önmaguk paródiájának paródiakísérletei. És nem, nem sül ki az egészből semmi. Ráadásul még ez a semmi is koppintás. Bödőcs Ádere a kis Vukkal és a földikutyákkal évek óta etalon. Bagiék sem tesznek mást, mint hogy Áder környezetvédelmi oldalát fikázzák. Itt folyamatosan hordják államfőnk köré a szobanövényeket, amelyek közül kikandikálva dörmögi, hogy „sok múlik ezen az éven, főleg a tavaszán, hiszen a természet is tavasszal ébred, és a választók is, ezért arra kérem önöket, tisztelt honfitársaim, hogy éberem, figyelemmel és minél többen járuljanak oda, ahová

kell, és ott úgy, ahogy kell. Bízom önökben, hogy mindenki oda teszi az ikszet, ahová kell, mert az élet már többször bizonyította, hogy sosem dőlhetünk hátra.”

Közben (Bödöccsel ellentétben) mit látunk? Hogy egy súlytalan ál-lamfő egyetlen értékelhető tevé-kenységét forgatják ki, bután, mint-egy relativizálva, kinevetve. Ennél csak Orbán beszéde kiábrándítóbb. Ha valakit, őt aztán lehetne kari-kírozni (Bödöcsnek ez is kitűnően sikerült), vele lehetne a legjobb vic-ceket csinálni, de nem mernek vic-celni vele. Az ellenzék megjelenítése pedig egyenesen vérlázító. Mintha a Gyurcsány Show rendezője kapott volna rá lehetőséget. A csúcs Gyur-csány megjelenése (arra fut ki a je-lenet, hogy hiába jelenik meg bárki, mindenki Gyurcsány embere). „Lát-

játok, akárkire szavaztok, mindig én vagyok itt. Olyan szépeket tudok nektek álmodni.” Ez utóbbi is más-honnan jött, persze, Bödöcstől. És akkor még a népmesebejátszásról nem is beszéltünk. Fogalmatlan hü-lyeség a városháza eladásának apro-póján. Vessük már ezt össze Bödöcs újévi meséjével, az év utolsó napján megjelent *A csodadisznó* című hang-játékkal! „Hajtották, űzték a csoda-disznót, tetőkön ugrottak át, eresze-ken csúsztak le...” vagy azt, hogy „Szép a panoráma Andi? – Szép! – A neveden van!” Biztosan sokszor fog-ják idézni, és persze az egész úgy vicces, hogy benne van az egész ma-gyar valóságunk. Benn van a Bagi-Nacsában is, csak másképp. Jön is a finálé, együtt dalolják, hogy *Szeress úgy is, ha rossz vagyok*. Nagy, felsza-badult szeretés.

Elekes Károly: Hámozott alma